

КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МАМЕДОВ РУСЛАН АЛХАН ОГЛИ

УДК 349.6

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА В СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ:
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

Спеціальність 081 Право

Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання результатів, ідей і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Р.А. МАМЕДОВ

Науковий керівник: Козич Ігор Васильович, доктор юридичних наук,
професор

Івано-Франківськ – 2026

АНОТАЦІЯ

Мамедов Р.А. Кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля: імплементація законодавства ЄС. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Карпатський національний університет імені Василя Стефаника Міністерства освіти і науки України, м. Івано-Франківськ, 2026.

Дисертація є комплексним дослідженням кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, з урахуванням проблем імплементації законодавства Європейського Союзу, у ході якого досліджено проблемні питання вітчизняної кримінально-правової політики в означеній сфері, проведено аналіз історичних етапів становлення норм кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля на теренах нашої держави, проаналізовано дійсний стан протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля кримінально-правовими засобами, надано характеристику кримінально-правовій політиці ЄС у даній сфері, а також досліджено стан імплементації законодавства ЄС з питань охорони довкілля. Разом з тим, у дисертації визначено основні шляхи вдосконалення діяльності уповноважених органів та осіб на напрямку впровадження ефективної кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля з урахуванням позитивного досвіду європейських країн, а також взятих Україною зобов'язань щодо імплементації законодавства ЄС у даній сфері.

Перший розділ дослідження присвячений аналізу стану наукової розробки проблем протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля кримінально-правовими засобами, характеристиці основних історичних етапів впровадження правових норм, як складових частин державної кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, на теренах нашої держави, аналізу основних ознак кримінальних правопорушень проти довкілля, підходам до їх класифікації, місцю вказаних статей серед інших норм Кримінального кодексу України.

Так, у даному розділі зосереджено увагу на проблемних питаннях визначення понятійного апарату досліджуваної теми, проведено розмежування між поняттями «злочин» та «кримінальне правопорушення», доведено доцільність використання терміну «довкілля» на противагу поняттю «екологія».

Крім того, за наслідками комбінування позицій науковців та правових норм, закріплених у вітчизняних нормативно-правових актах, запропоновано авторський підхід до визначення понять «кримінальні правопорушення проти довкілля», «протидія кримінальним правопорушенням проти довкілля кримінально-правовими засобами».

Також, у розділі відображено авторський підхід до визначення основних історичних етапів виникнення та становлення правових норм, що регулювали питання кримінальної відповідальності за вчинення правопорушень проти довкілля на теренах нашої держави. При цьому, періодизацію проведено з урахуванням історичного факту перебування різних територій нашої держави під владою різних держав та державних утворень, які мали свої особливі механізми притягнення осіб до кримінальної відповідальності.

Крім того, охарактеризовано основні ознаки родового об'єкту кримінальних правопорушень проти довкілля, проаналізовано різні підходи до класифікації кримінальних правопорушень даної категорії, а також запропоновано авторський підхід до класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля, який значно полегшить процес визначення вірної правової кваліфікації кримінальних правопорушень даної категорії. Таку класифікацію проведено з урахуванням аналізу як Розділу VIII КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля», так й інших розділів Кодексу, які передбачають кримінальну відповідальність за суспільно-небезпечні діяння, які прямо чи опосередковано завдають (можуть завдавати) шкоди довкіллю.

Одночасно, у даному розділі зроблено висновки про необхідність приведення у відповідність понятійного апарату з питань протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, врахування історичного досвіду притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень

проти довкілля на теренах нашої держави, а також про необхідність внесення змін до чинного КК України шляхом доповнення статей, що не відносяться до Розділу VIII, кваліфікуючими ознаками стосовно завдання шкоди довкіллю, а також передбачення додаткових видів відповідальності у виді відновлення довкілля до попереднього стану, відшкодування шкоди довкіллю шляхом покращення його стану власними засобами та за власний кошт правопорушника тощо.

У другому розділі дисертації наведено основні ознаки кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, її джерела та принципи, визначено її місце у системі державної політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, взаємозв'язок з іншими підсистемами. Одночасно, враховано особливе місце даного виду державної політики, який перебуває на стику: державної політики у сфері охорони довкілля та кримінально-правової політики в цілому. Відтак, кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля увібрала в себе ознаки та принципи, притаманні вказаним видам політики, серед яких принцип державної політики у сфері охорони довкілля - «забруднювач платить».

Третій розділ дослідження присвячений аналізу основних аспектів кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля ЄС та його країн-учасниць. Зокрема, проаналізовано основні аспекти політики ЄС у сфері охорони довкілля та її кримінально-правової складової, основні джерела такої політики, охарактеризовано особливості притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення суспільно-небезпечних діянь проти довкілля в окремих країнах ЄС, серед яких, зокрема Іспанія, Італія, Литва та інші.

Крім того, проведено аналіз стану імплементації законодавства ЄС у сфері охорони довкілля, починаючи з 1991 року, запропоновано авторський підхід до визначення періодизації імплементації законодавства ЄС у даній сфері на: 1) період до укладення Угоди про Асоціацію та 2) період після укладення Угоди про Асоціацію. При цьому, виснувано, що питанню суто кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, ні в програмних вітчизняних нормативно-правових актах, ні в укладених Угодах з ЄС достатньої уваги не приділено.

Також, у даному розділі проаналізовано Директиви ЄС у сфері притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення правопорушень проти довкілля, та запропоновано внести зміни до КК України шляхом доповнення КК України складами кримінальних правопорушень, передбачених Директивою ЄС 2024/1203, а також доповнення санкцій статей КК України додатковими покараннями у виді: позбавлення можливостей фінансування з коштів державного та місцевого бюджету (участь в програмах отримання грантів, публічних закупівлях тощо), анулювання дозволів на спеціальне використання природних ресурсів; публікація судового рішення про притягнення до кримінальної відповідальності у місцевих чи загальнодержавних засобах масової інформації.

Одночасно, запропоновано передбачити в КК України підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, серед яких: відновлення довкілля, виплати компенсації за завдану шкоду тощо.

Крім того, запропоновано застосувати досвід Італійської Республіки щодо притягнення до відповідальності юридичної особи у разі доведення факту вчинення кримінального правопорушення проти довкілля в її інтересах. З цією метою, констатовано необхідність внесення змін до ст. 96-3 КК України стосовно визначення підставами для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля в інтересах цих юридичних осіб.

Ключові слова: охорона навколишнього природного середовища, довкілля, протидія кримінальним правопорушенням проти довкілля, кримінально-правова політика, політика у сфері охорони довкілля, кримінальні правопорушення проти довкілля, кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля, політика Європейського Союзу у сфері охорони довкілля, законодавство Європейського Союзу, кримінально-правова політика Європейського Союзу, Угода про асоціацію між Україною та ЄС, директива, державна програма, цільова програма.

SUMMARY

Mamedov R.A. Criminal law policy in the field of environmental protection: implementation of EU legislation. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law. – Vasyl Stefanyk Carpathian National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivano-Frankivsk, 2026.

The dissertation is a comprehensive study of criminal law policy in the field of environmental protection, taking into account the problems of implementing European Union legislation, during which problematic issues of domestic criminal law policy in the area were investigated, an analysis of the historical stages of the formation of norms of criminal liability for committing criminal offences against environment in our country was conducted, the current state of fight against crimes against the environment in our country was conducted, the current state of the fight against crimes against the environment by means of criminal was analyzed, the EU criminal law policy in this area was characterized, and the state of implementation of EU legislation on environmental protection was also investigated. At the same time, the dissertation identifies the main ways to improve the activities of authorized bodies and individuals towards the implementation of effective criminal law policy in the field of environmental protection, taking into account the positive experience of European countries, as well as the obligations assumed by Ukraine regarding the implementation of EU legislation in this area.

The first section of the study is devoted to the analysis of the state of scientific development of the problems of combating criminal offenses against the environment by criminal law means, the characteristics of the main historical stages of the implementation of legal norms as components of the state criminal law policy in the field of environmental protection on the territory of our state, the analysis of the main features of criminal offences against the environment, approaches to their classification, the place of the specified articles among other norms of the Criminal Code of Ukraine.

Therefore, this section focuses on the problematic issues of defining the conceptual apparatus of the topic under study, distinguishes between the concepts of “crime” and “criminal offence”, and also proves the appropriateness of using the term “environment” as opposed to the concept of “ecology”.

In addition, as a result of combining the positions of scientific and legal norms enshrined in domestic regulatory legal acts, an author’s approach to defining the concepts of “criminal offences against the environment” and “countering criminal offences against the environment by criminal legal means” was proposed.

The section also reflects the author’s approach to determining the main historical stages of the emergence and formation of legal norms that regulated the issue of criminal liability for committing environmental offenses in our country. At the same time, the periodization was carried out taking into account the historical fact that different territories of our country were under the rule of different states and state formations, which had their own special mechanisms for bringing individuals to criminal liability.

In addition, the main features of the generic object of criminal offenses against the environment are characterized, various approaches to the classification of criminal offenses of this category are analyzed, and the author's approach to the classification of criminal offenses against the environment is proposed, which will greatly facilitate the process of determining the correct legal qualification of criminal offenses of this category. Such classification was carried out taking into account the analysis of both Section VIII of the Criminal Code of Ukraine "Criminal Offenses against the Environment" and other sections of the Code, which provide for criminal liability for socially dangerous acts that directly or indirectly cause (may cause) harm to the environment.

At the same time, this section draws conclusions on the need to harmonize the conceptual apparatus for combating criminal offenses against the environment, taking into account the historical experience of bringing to criminal liability for committing criminal offenses against the environment in our country, as well as the need to amend the current Criminal Code of Ukraine by supplementing articles that do not belong to

Section VIII with qualifying features regarding causing harm to the environment, as well as providing for additional types of liability in the form of restoring the environment to its previous state, compensating for harm to the environment by improving its condition with one's own means and at the expense of the offender, etc.

The second section of the dissertation presents the main features of criminal law policy in the field of environmental protection, its sources and principles, determines its place in the system of state policy in the field of combating criminal offenses against the environment, and its relationship with other subsystems. At the same time, the special place of this type of state policy, which is at the junction of state policy in the field of environmental protection and criminal law policy in general, is taken into account. Thus, criminal law policy in the field of environmental protection has absorbed the features and principles inherent in the specified types of policies, in particular the principle of state policy in the field of environmental protection - "the polluter pays".

The third section of the study is devoted to the analysis of the main aspects of the criminal law policy in the field of environmental protection of the EU and its member states. In particular, the main aspects of the EU policy in the field of environmental protection and its criminal law component, the main sources of such policy are analyzed, and the features of criminal liability for committing socially dangerous acts against the environment in individual EU countries, in particular in Spain, Italy, Lithuania and others, are characterized.

In addition, an analysis of the state of implementation of EU legislation in the field of environmental protection was conducted, starting from 1991, and an author's approach was proposed to determine the periodization of the implementation of EU legislation in this area for: 1) the period before the conclusion of the Association Agreement and 2) the period after the conclusion of the Association Agreement. At the same time, it was concluded that the issues of purely criminal law policy in the field of environmental protection were not given sufficient attention either in the programmatic domestic regulatory legal acts or in the concluded Agreements with the EU.

This section also analyzes EU Directives in the field of criminal prosecution for environmental offenses, and proposes to amend the Criminal Code of Ukraine by

supplementing the Criminal Code of Ukraine with the list of criminal offenses provided for by EU Directive 2024/1203, as well as supplementing the sanctions of the articles of the Criminal Code of Ukraine with additional penalties in the form of: deprivation of funding opportunities from state and local budgets (participation in grant programs, public procurement, etc.), cancellation of permits for the special use of natural resources; publication of the court decision on criminal prosecution in local or national media.

At the same time, it is proposed to provide in the Criminal Code of Ukraine the grounds for exemption from criminal liability for committing criminal offenses against the environment, in particular: environmental restoration, payment of compensation for damage caused, etc.

In addition, it is proposed to apply the experience of the Italian Republic in bringing a legal entity to responsibility in the event of proven fact of committing a criminal offense against the environment in its interests. For this purpose, it is noted that it is necessary to amend Article 96-3 of the Criminal Code of Ukraine to determine the grounds for applying criminal law measures to legal entities as committing criminal offenses against the environment in the interests of these legal entities.

Keywords: environmental protection, environment, combating criminal offences against the environment, criminal law policy, environmental policy, criminal offenses against the environment, criminal law policy in the field of environmental protection, European Union environmental policy, European Union legislation, criminal law policy of the European Union, Association Agreement between Ukraine and the EU, directive, state program, target program.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України категорії Б:

1. Мамедов Р.А. Особливості визначення правової кваліфікації та класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля. *Науковий вісник*

Ужгородського Національного Університету. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91: частина 4.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.17>

URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/344032/331718>

2. Мамедов Р.А. Сутність кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля. *Наукові праці НУ ОЮА. 2025.*

DOI: <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.10>

URL: http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom37/37_2025.pdf

3. Мамедов Р.А. Директиви Європейського Союзу у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Альманах міжнародного права. 2025. Випуск 34.*

DOI: <https://doi.org/10.32782/ILA.2025.34.02>

URL: <https://inlawalmanac.mgu.od.ua/v34/4.pdf>

Праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Мамедов Р.А. Висновки Верховного Суду у справах про кримінальні правопорушення проти довкілля. Актуальні дослідження правової та історичної науки. Випуск 80: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12 – 13 лютого 2026 р.)/ редкол.: О. Яремко та ін. ГО “Наукова спільнота”. WSZIA w Opolu. Тернопіль 2026. с. 41-44.

URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=4371.

5. Мамедов Р.А. Види додаткової кримінальної та некримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля. Концептуальні шляхи розвитку науки та освіти: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 19-20 лютого 2026 року. – Львів: Львівський науковий форум, 2026, с. 105-107.

URL: <http://lviv-forum.inf.ua/save/2026/19-20.02/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	13
ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ЗАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ.....	24
1.1.Стан наукової розробки кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля.....	24
1.2.Кримінальні правопорушення проти довкілля: поняття та види.....	38
1.3.Історичні аспекти протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля кримінально-правовими засобами.....	56
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ	81
2.1.Поняття кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, її місце у структурі кримінально-правової політики.....	81
2.2.Принципи, джерела та завдання кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля.....	107
2.3.Кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля як підсистема політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, її місце та взаємозв'язок з іншими підсистемами.....	118
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ЄС. АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС	129
3.1.Особливості політики у сфері охорони довкілля ЄС. Основні аспекти кримінально-правової політики ЄС.....	129
3.2.Стан та основні шляхи ефективного виконання вимог міжнародних договорів щодо адаптації кримінально-правової політики України	

у сфері охорони довкілля до вимог ЄС. Імплементація законодавства ЄС.....	159
ВИСНОВКИ.....	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	191
Додатки	213

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК України – Кримінальний процесуальний кодекс

ЄС – Європейський Союз

КК РП – Кримінальний кодекс Республіки Польща

ЄЕС – Європейське економічне співтовариство

ЄСВС – Європейське співтовариство вугілля і сталі

ДЄС – Договір про Європейський Союз

ДФЄС – Договір про функціонування Європейського Союзу

Угода про Асоціацію між Україною та ЄС - Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Важливою складовою правової політики кожної держави є державна політика, спрямована на протидію кримінальним правопорушенням. Злочинність завдає значної шкоди суспільним та приватним інтересам, гальмує нормальний розвиток суспільних відносин. Відтак, одним з основних завдань держави має бути боротьба зі злочинністю та іншими проявами протиправної поведінки.

Одним з найбільш стратегічно важливих завдань такої політики має визначатися протидія кримінальним правопорушенням проти довкілля. Незаконна порубка лісу, несанкціоновані викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, забруднення та псування земель відходами різного походження, порушення правил охорони вод та надр, щорічно завдають безповоротної шкоди довкіллю, погіршують середовище існування живих організмів, зумовлюють зникнення окремих видів флори та фауни, впливають кліматичні зміни.

При цьому, кримінальні правопорушення проти довкілля вирізняються складною конструкцією та багатоманітністю, періодично мають багатоепізодний та транснаціональний характер. Як приклад, завдання значної шкоди довкіллю на території однієї країни може впливати на стан навколишнього середовища в іншій. З огляду на це, завданням кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля має бути врахування не тільки національних, а й транснаціональних інтересів, а також упровадження дієвих державних цільових програм й окремих правових норм, у тому числі з урахуванням досвіду міжнародних спільнот та іноземних держав.

Особливого значення для нашої держави набули й кримінальні правопорушення, пов'язані зі збройною агресією, якими завдається масштабна шкода довкіллю, а наслідки такої шкоди впливатимуть щонайменше й на загальноєвропейську екологічну мережу та потребуватимуть значного часу та ресурсів для відновлення екосистеми.

Крім того, з урахуванням взятих нашою державою зобов'язань щодо гармонізації та адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, особливо у світлі активізованих останніми роками Євроінтеграційних процесів, нині існує гостра необхідність в оперативній та у той же час виваженій імплементації законодавства ЄС, у тому числі у сфері охорони довкілля.

Реформування національного законодавства, імплементація норм ЄС у сфері кримінально-правової охорони довкілля потребує клопіткої та виваженої роботи з детального аналізу нормативно-правових актів ЄС, забезпечення їх досконалого перекладу українською мовою та систематизації. Аналогічно, має бути проведено детальний аналіз діючих вітчизняних нормативно-правових актів щодо кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля та їх порівняння з діючими нормами законодавства ЄС в зазначеній сфері, визначення меж допустимого самостійного регулювання правовідносин національним законодавством.

Вказаний процес має супроводжуватися створенням та впровадженням національної доктрини протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, яка б враховувала пропорційну та гармонійну імплементацію законодавства ЄС у даній сфері. Крім того, вказана доктрина має бути покладена в національну стратегію, яка передбачатиме, зокрема ефективні практичні механізми та інструменти, а також план поступового впровадження законодавства ЄС у сфері охорони довкілля кримінально-правовими засобами з чітко визначеними строками виконання кожного пункту плану та відповідальності за безпідставне зволікання з його виконанням.

При цьому, кожен етап імплементації законодавства ЄС у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля має супроводжуватися належною експертизою, вивченням суспільного запиту шляхом проведення соціальних досліджень, впровадження пілотних проектів на державному, регіональному та місцевому рівнях тощо.

Загальнотеоретичні питання кримінально-правової політики в цілому та у сфері охорони довкілля зокрема були предметом дослідження таких видатних вітчизняних вчених як П.Л. Фріс, І.В. Козич, А.П. Гетьман, С.Б. Гавриш, В.І. Борисов, Ю.В. Кернякевич-Танасійчук, І.І. Митрофанов, Л.Ю.Тимофеєва, В.В. Локтіонова, В.К. Матвійчук, Г.С. Поліщук, Н.Р.Кобецька, Т.Л. Сироїд, Ю.А. Турлова, О.В. Одерій та інші. Теоретична значущість дослідження зумовлена відсутністю комплексних наукових розробок щодо дієвого та системного впровадження ефективної кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля з урахуванням міжнародного досвіду та взятих нашою державою зобов'язань щодо імплементації законодавства ЄС.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у відповідності до Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2019-2023 роки, затверджених постановою Президії академії наук України від 30.01.2019 № 30, Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук на 2024-2028 роки, затверджених постановою президії Національної академії наук України від 10.01.2024 № 8.

Тему дисертації затверджено Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 9 від 01 листопада 2022 року). Дисертаційна робота виконана в межах науково-дослідної теми (Державний реєстраційний номер: 0125U000669) «Політика у сфері боротьби зі злочинністю в умовах євроінтеграції» на кафедрі політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дослідження є аналіз проблемних питань кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, в т.ч. з

врахуванням стану та перспектив імплементації законодавства ЄС у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Задля досягнення наведеної вище мети дослідження ставить перед собою такі основні завдання:

- розкрити теоретичні аспекти поняття «кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля», запропонувати шляхи вирішення проблемних питань у застосуванні понятійного апарату, розмежувавши, зокрема поняття «злочин» та «кримінальне правопорушення», а також «довкілля» та «екологія»;

- дослідити проблемні питання визначення поняття кримінального правопорушення проти довкілля, проаналізувати основні підходи до класифікації кримінальних правопорушень даної категорії, визначення найбільш прийнятних підходів до класифікації, які б полегшили визначення вірної правової кваліфікації кримінальних правопорушень проти довкілля, їх розмежування від адміністративних правопорушень проти довкілля;

- провести детальний аналіз історичних етапів виникнення та становлення правових норм у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля на теренах нашої держави, з метою врахування позитивного та негативного досвіду під час формування та вдосконалення механізмів кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля на доктринальному та законодавчому рівнях (платформах);

- дослідити питання місця кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, як підсистеми державної політики у сфері охорони довкілля, державної політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, а також кримінально-правової політики в цілому, її взаємозв'язку з іншими підсистемами, її особливих принципів, джерел та завдань;

- проаналізувати стан впровадження кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, охарактеризувати основні недоліки діючих нормативно-правових актів в зазначеній сфері, визначити основні етапи вдосконалення кримінально-правової політики у даній сфері у відповідності до платформ кримінально-правової політики: доктринальної, законодавчої та інших;

- проаналізувати основні аспекти кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля ЄС та його країн-учасниць, охарактеризувати основні нормативно-правові акти ЄС в даній сфері, визначити позитивні та негативні тенденції для врахування під час становлення кримінально-правової політики нашої держави;

- дослідити дійсний стан та проблемні питання апроксимації законодавства України до законодавства ЄС у галузі кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, стан виконання взятих нашою державною зобов'язань з реформування кримінального законодавства у цій сфері, визначити основні шляхи вдосконалення кримінально-правової політики України в даній сфері шляхом імплементації Директив ЄС у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Об'єктом дослідження даної дисертації є суспільні відносини щодо кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля та у сфері нормотворчої діяльності з імплементації законодавства ЄС у цій сфері.

Предметом дослідження виступає кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля: імплементація законодавства ЄС.

Методи дослідження обрано з урахуванням визначених мети та завдань даної праці, а також її особливого об'єкта та предмета дослідження. Відтак, з метою досягнення поставлених перед дисертацією завдань автором застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів.

Так, загальнонаукові методи *індукції, дедукції, аналізу та синтезу* використовувалися впродовж усього дослідження, зокрема при формулюванні висновків та пропозицій, характеристиці норм КК України (розділ 1), норм законодавства ЄС у сфері охорони довкілля (розділ 3), стану імплементації законодавства ЄС в означеній сфері (розділ 3), політики протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля та її підсистем (розділ 2).

У дослідженні також використано ряд спеціальних методів, серед яких порівняльно-правовий метод, метод системного аналізу, герменевтичний метод та інші.

Так, *порівняльно-правовий метод* використано при дослідженні досвіду країн ЄС у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля (Розділ 3); дослідженні різних підходів до визначення понять «довкілля» та «екологія» (Розділ 1) тощо.

Метод *системного аналізу* використано при дослідженні місця кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля у системі державної політики протидії кримінальним правопорушенням у даній сфері (Розділ 2); при дослідженні системи норм КК України стосовно кримінальних правопорушень, які прямо чи опосередковано завдають або можуть завдавати шкоди довкіллю, проведенні їх класифікації (Розділ 1) тощо.

Герменевтичний метод використано, зокрема, при визначенні понять «кримінальні правопорушення проти довкілля», «кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля» (Розділ 1) тощо.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає у тому, що дана праця є системним дослідженням кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля з урахуванням стану та основних шляхів імплементації законодавства ЄС у цій сфері. До найбільш значущих положень наукової новизни дослідження, які пропонуються на захист, автором віднесено наступні:

Вперше:

- запропоновано комплексну класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля, розміщених у Розділі VIII КК України, та інших розділах Кодексу, за критерієм групової подібності (без урахування місця розміщення статей в КК України) задля спрощення визначення правової кваліфікації кримінальних правопорушень цієї категорії та їх розмежування з адміністративними правопорушеннями проти довкілля;

- запропоновано детальну періодизацію виникнення та становлення кримінально-правових норм у сфері охорони довкілля на території нашої держави з урахуванням періоду до виникнення Київської Русі та періодів перебування різних частин нашої держави під владою різних держав та державних утворень,

які мали власні засоби притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля;

- проведено детальний моніторинг та аналіз усіх прийнятих, починаючи з 1991 року, програмних нормативно-правових актів щодо адаптації законодавства України у сфері кримінально-правової охорони довкілля до законодавства ЄС, запропоновано періодизацію на періоди «до» та «після» ратифікації Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС;

- на основі постатейного аналізу Директиви ЄС 2024/1203 стосовно складів кримінальних правопорушень проти довкілля запропоновано внесення змін до КК України шляхом: доповнення статей Кодексу, які не відносяться до Розділу VIII, проте якими передбачено кримінальну відповідальність за завдання шкоди довкіллю, додаткових частин, які регулюватимуть випадок завдання шкоди безпосередньо довкіллю; шляхом внесення до КК України додаткових статей про кримінальну відповідальність, які міститимуть усі склади кримінальних правопорушень, визначених Директивами ЄС; внесення змін до ст. 96-3 КК України щодо передбачення відповідальності юридичної особи за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля в її інтересах; шляхом доповнення КК України додатковими видами покарань, визначеними Директивами ЄС; шляхом доповнення статей КК України, якими передбачено кримінальну відповідальність за суспільно-небезпечні діяння проти довкілля, положеннями про звільнення від кримінальної відповідальності у разі самостійного відновлення правопорушником довкілля за відповідний період, а також у разі компенсації збитків, завданих довкіллю внаслідок протиправних діянь.

Удосконалено:

- підходи до розмежування понять «довкілля», «навколишнє (природне) середовище» та «екологія», підвищено аргументованість актуальності застосування поняття «довкілля»;

- підходи до визначення понять «кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля» та «кримінальне правопорушення проти довкілля»;

- підходи до аналізу норм законодавства ЄС у сфері охорони довкілля та кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, з урахуванням прийнятих протягом останніх років Директив щодо протидії кримінальним правопорушенням у цій сфері;

- підходи до визначення місця кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля у системі державної політики у сфері охорони довкілля, у системі політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, у системі кримінально-правової політики в цілому.

Набули подальшого розвитку:

- концептуальні ідеї необхідності створення, у тому числі на доктринальному та законодавчому рівнях (платформах, площинах) державної доктрини та стратегії з впровадження ефективної кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, у тому числі з урахуванням взятих зобов'язань перед ЄС;

- концептуальні основи оперативної та виваженої роботи на шляху апроксимації національного законодавства в означеній сфері до законодавства ЄС, з урахуванням необхідності належної експертизи суспільного запиту;

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані та викладені у даному дослідженні обґрунтування, висновки та практичні рекомендації можуть бути застосовані:

- у *нормотворчій діяльності* – при розробці концепцій (програм, стратегій) кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, удосконаленні норм КК України щодо кримінальної відповідальності за вчинення суспільно-небезпечних діянь проти довкілля; розробленні та удосконаленні концепцій (програм, стратегій) імплементації законодавства ЄС у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля;

- у *правозастосовній діяльності* – запропоновані у дослідженні способи класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля, а також наведені джерела кримінально-правової політики у даній сфері (закони та підзаконні нормативно-правові акти, практика Верховного Суду), зможуть полегшити пошук

статей КК України, визначення вірної правової кваліфікації дій правопорушника, розмежування кримінальних правопорушень проти довкілля від адміністративних правопорушень у цій сфері; проведений в дисертації аналіз законодавства ЄС, його країн-учасниць у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, а також характеристика укладених Україною угод з ЄС, зможе полегшити роботу щодо визначення подальших шляхів та конкретних кроків з адаптації національного законодавства України у вказаній сфері до законодавства ЄС;

- у науково-дослідній сфері – зокрема, як підґрунтя для подальших досліджень проблемних питань кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, з урахуванням досвіду ЄС та його країн-учасниць, а також дослідження стану імплементації законодавства ЄС у сфері охорони довкілля;

- в освітньому процесі – проведені у даній дисертації обґрунтування та висновки можуть бути використанні при викладанні різних наукових дисциплін, серед яких: «Кримінальне право: Особлива частина», «Право у сфері охорони довкілля», «Європейське право у сфері охорони довкілля» та інші.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та рекомендації, викладені у цій праці, оприлюднені через наукові повідомлення на Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях: 1) Актуальні дослідження правової та історичної науки. Випуск 80: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополь, Польща, 12 – 13 лютого 2026 р.) та 2) Концептуальні шляхи розвитку науки та освіти: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 19-20 лютого 2026 року. – Львів.

Публікації. Результати дисертації відображені у 5 наукових публікаціях, з яких 3 наукові статті у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, 2 – тези доповідей на конференціях.

Структура дисертації визначається об'єктом, предметом, метою, та завданнями дослідження. Дослідження складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків, списку

використаних джерел та додатку. Загальний обсяг роботи становить 214 сторінок, з яких основний текст – 177 сторінок, список використаних джерел (205 найменувань) – 22 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ЗАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

1.1. Стан наукової розробки кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля

У своїх наукових пошуках Рене Декарт прийшов до наступного висновку: «Уточніть значення слова і ви позбавите світ від половини непорозумінь та помилок» [1].

Вказаний вислів можна вважати «наріжним каменем» побудови теоретичних конструкцій, а також нормотворчого процесу. Адже, дійсно, наявність у чинному законодавстві чітких та зрозумілих правових норм значно полегшує не тільки правозастосовну діяльність, а й виконує своєрідну превентивну функцію, оскільки зрозумілі та лаконічні норми легше сприймаються й населенням, яке в такому випадку чітко розуміє, що дозволено, а що заборонено.

Проблема протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля була предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Протягом тривалого періоду наукових пошуків сформовано широкий понятійний апарат та розроблено чимало змістовних концепцій. У той же час, зазначена сфера вирізняється відсутністю єдиної позиції, принаймні серед вітчизняних науковців, навіть на рівні визначення дефініцій.

Для вирішення цього важливого завдання, яке протягом багатьох років гостро стоїть у вітчизняному науковому просторі, необхідно застосувати широкий комплексний підхід, який базуватиметься на міждисциплінарних дослідженнях щонайменше юридичних та природних наук.

Відтак, з урахуванням наукового інтересу даного дослідження, ключовими поняттями, що мають бути піддані аналізу для відображення базового змісту понятійного апарату досліджуваної теми, є: «кримінальне правопорушення проти довкілля» та «протидія кримінально-правовими засобами».

Торкаючись питання дефініції «кримінальне правопорушення», варто згадати, що протягом тривалого часу (з 2012 року по 2018 рік) в законодавчому просторі одночасно застосовувалися два тотожні (у правозастосовному сенсі) поняття «кримінальне правопорушення» та «злочин». При цьому, до 2012 року чинне на той час законодавство використовувало виключного поняття «злочин».

Разом з тим, з діючого КК України [2], після внесення до нього змін від 20.11.2018, виключено поняття «злочин» у первинному його розумінні та замінено його на термін «кримінальне правопорушення».

Так, чинна на даний час ст. 11 КК України кримінальним правопорушенням визначає «передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення» [2].

Разом з тим, ч. 1 ст. 12 КК України визначає, що кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини [2].

Таким чином, діюча редакція КК України фактично звузила поняття «злочин» по відношенню до поняття «кримінальне правопорушення», визначивши його складовою частиною «поняття кримінальне правопорушення». Окрім того, поряд з поняттям «злочин» введено термін «кримінальний проступок», також як складову частину поняття «кримінальне правопорушення».

З наведеного випливає доцільність розмежовувати зазначені вище поняття, та для позначення суспільно-небезпечних діянь в цілому актуально вживати саме поняття «кримінальне правопорушення».

Водночас, чинна редакція Конституції України продовжує використовувати термін «злочин» в первинному його розумінні, що з урахуванням пріоритетності норм Конституції України над положеннями КК України створює суттєву проблему на рівні дефініцій.

Вказане свідчить про актуальну необхідність приведення юридичної термінології Конституції України та КК України у відповідність між собою та узгодження її з вимогами сьогодення.

Аналогічно, у вітчизняній науці та в національному законодавстві відсутній єдиний підхід до застосування понять «довкілля», «навколишнє середовище»,

«навколишнє природне середовище», «оточуюче середовище» та «екологія», які подекуди вживаються в юридичній практиці як синоніми. Вказане стало причиною використання в юридичному просторі різних понять: «кримінальні правопорушення (злочини) проти довкілля», «екологічні кримінальні правопорушення (злочини)», «кримінальні правопорушення (злочини) у сфері охорони навколишнього природного середовища» тощо.

Відтак, для проведення вдалої роботи, спрямованої на приведення у відповідність між собою понятійного апарату досліджуваної теми, необхідно визначитись з єдиним підходом до визначення та застосування понять «довкілля», «навколишнє природне середовище», «навколишнє середовище», «оточуюче середовище», «екологія».

«...Такий досить широкий спектр понять, що характеризуються змістовною близькістю, є наслідком впливу на їх формулювання як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників» [3, с. 266].

У той же час, в умовах сьогодення все більше звертається увага на загальновизнані принципи пріоритету міжнародного права, відповідно до яких держава зобов'язана адаптувати свою еколого-правову термінологію до міжнародних стандартів. Деякі фахівці вважають, що доцільно вживати термін «довкілля», який більш узгоджується з терміном «навколишнє середовище», ніж «навколишнє природне середовище» або «екологічне», у назві галузі права. У той же час ситуацію, коли одна й та сама галузь права має різні назви, не можна визнати нормальною [4, с. 33].

Надаючи аналіз питанню використання різних дефініцій, у даному випадку варто звернутися до двох основних джерел юридичної думки: теоретичної (думка науковців) та практичної (діючі нормативно-правові акти). При цьому, звертаючись до думки науковців, варто застосувати міждисциплінарний метод та врахувати праці вчених не тільки юридичних, а й природничих наук.

Так, термін «оточуюче середовище» був введений в науку екологію у другій половині XIX століття німецьким біологом Якобом Іксюлем з метою позначення зовнішнього світу, що оточує живі істоти, в тій мірі, в якій він сприймається

органами відчуттів і органами пересування тварин, і спонукає їх до певної поведінки [5, с. 14].

Поняття «навколишнє природне середовище», В.М. Комарницький, використовуючи синтезуючий метод, визначає «...як сукупність природних і природно-антропогенних умов (земля, вода, ліси, надра, атмосфера, повітря, рослинний і тваринний світ), що оточують людину та є необхідними для її життя» [6, с. 224].

Велика українська енциклопедія «навколишнє природне середовище» відображає «як середовище проживання і виробничої діяльності людства, оточуючий людину природний і створений ним матеріальний світ» [7].

Крім того, термін «навколишнє середовище» визначається як «...середовище, в якому існують живі організми, включаючи повітря, воду, ґрунт, природні ресурси, флору, фауну, людей, а також взаємозв'язок між ними» [8, с. 9].

Також, останні роки поряд з поняттями «навколишнє середовище» та «навколишнє природне середовище», науковцями все частіше використовується термін «довкілля».

Так, відповідно до «Енциклопедії сучасної України» «довкілля – це сукупність зовнішніх умов, які діють на організми, популяцію або на складніші біологічні угруповання, викликаючи відповідну реакцію. Довкілля завжди є складним комплексом різних елементів. Окремі елементи довкілля, які взаємодіють з організмами, називають екологічними чинниками. Розрізняють їх дві основні групи – абіотичні та біотичні. До перших відносять усі елементи неживої природи, що впливають на організм, найважливіші – світло, температура, вологість та інші компоненти клімату, а також склад водного, повітряного і ґрунтового середовища. Вони здебільшого впливають на чисельність (біомасу) і поширення тварин та рослин у межах ареалу, причому найбільше значення мають лімітуючі елементи, тобто потрібні для існування, але представлені у дуже малих кількостях, наприклад, вода у пустелі. Біотичні чинники – чинники органічного світу (рослинність, тварини, антропологічний вплив тощо), які визначають умови існування організмів у тій або іншій місцевості. Вони проявляються у формі

різноманітної взаємодії між живими організмами різних видів. Ця взаємодія буває безпосередньою: одні живі організми є їжею для інших (наприклад, жертва для хижака, трав'янисті рослини для копитних), середовищем перебування інших (наприклад, організм, у якому оселяються паразити), сприяють розмноженню (комахи-запилувачі для квіткових рослин), здійснюють хімічні, механічні та інші впливи; опосередкована взаємодія проявляється у зміні умов навколишньої неживої природи (наприклад, зміни складу ґрунту бактеріями або мікроклімату під пологом лісу) [9].

Вказане визначення поняття «довкілля», запропоноване вченими природничих наук, дає чітке, зрозуміле та однозначне трактування досліджуваного в цьому підрозділі об'єкта.

З урахуванням наведених вище дефініцій приходимо до висновку про відсутність суттєвої різниці між поняттями «довкілля», «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», «оточуюче середовище».

Водночас, переслідуючи ціль приведення понятійного апарату досліджуваної проблеми до єдиної відповідності, з урахуванням останніх наукових досліджень, все ж найдоцільнішим видається застосування терміну «довкілля».

Разом з тим, досліджуючи поняття «екологія», приходимо до висновку про відсутність підстав ототожнювати даний термін з наведеними вище поняттями.

Так, «...екологія – це наука, яка вивчає відносини організмів, їх окремих особин, популяцій чи біоценозів між собою та з навколишньою неорганічною природою, загальні закони функціонування екосистем різного ієрархічного рівня, середовище мешкання живих істот» [10, с. 7].

Згідно з панівною у науці позицією, вперше термін «екологія» запропоновано німецьким біологом Ернестом Геккелем. «Oikos» із грецької перекладається як «дім», а «logos» – як «наука». Отже, у дослівному перекладі «екологія» визначається як «наука про дім».

За класифікацією М.Ф. Реймерса екологію розуміють як: «...1) частину біології (біоекологія), яка вивчає відносини (стосунки) організмів (особин,

популяцій, біоценозів) між собою та навколишнім середовищем; 2) дисципліну, яка вивчає загальні закони функціонування екосистем різного ієрархічного рівня; 3) комплексну науку, яка досліджує середовище проживання живих істот, у тому числі й людини; 4) сферу знань, яка розглядає деяку сукупність предметів і явищ під кутом зору суб'єкта чи об'єкта (здебільшого живого і за участю живого); 5) дослідження місця людини як виду і суспільства в екосфері планети, її зв'язки з екосистемами і величина впливу на них [10, с. 7].

Таким чином, за позицією М.Ф. Реймерса поняття «екологія» слід радше застосовувати для визначення науки, наукових досліджень.

У той же час, Великий тлумачний словник сучасної української мови, окрім визначення терміну «екологія» як науки, визначає дане поняття також і як «зв'язок між організмом і довкіллям» [11].

Таке визначення дає окремі підстави для застосування даного поняття у якості описання правовідносин у сфері охорони довкілля, однак, з урахуванням етимології даного поняття (слова) термін екологія змістовніше відображає саме ознаки науки, а визначення його як «зв'язку між організмом та довкіллям», є скоріше допоміжною дефініцією, чи навіть невірним тлумаченням або ж перекладом цього терміну.

З урахуванням викладеного, підсумовуючи теоретико-правовий аспект досліджуваного поняття, приходимо до висновку про найбільшу доцільність застосування саме терміну «довкілля».

Крім того, звертаючись до джерел «практичної думки», констатуємо, що чинне законодавство України використовує усі перелічені вище поняття. У той же час, навіть у нормотворчому просторі поняття «екологія» вживається у розумінні, відмінному від понять «навколишнє природне середовище», «навколишнє середовище», «довкілля». У той же час, відрізнити змістовне наповнення понять «довкілля», «навколишнє природне середовище», «навколишнє середовище» у діючих нормативно-правових актах фактично не можливо.

Так, перші нормативно-правові акти нашої держави після здобуття нею незалежності у 1991 році найбільш широко використовували поняття «довкілля» та «навколишнє природне середовище».

Зокрема, Указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98 «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» [192] 5 разів використовує термін «довкілля» та 2 рази – «навколишнє природне середовище». У свою чергу, поняття «екологія» в Указі взагалі не використовується.

Разом з тим, чинний галузевий Закон від 25.06.1991 № 1264-ХІІ «Про охорону навколишнього природного середовища» (Закон УРСР «Про охорону навколишнього природного середовища») [12], станом на момент його прийняття жодного разу не згадував термін «довкілля», 341 раз - термін «навколишнє природне середовище» та 171 раз – «екологія», а також пов'язані з цим поняттям слова. При цьому, термін «екологія» у Законі вживається не для позначення довкілля, а при відображенні понять «екологічні права», «екологічна безпека», «екологічна політика», «екологічні стандарти» тощо. Дещо іншу термінологію використовує чинна на даний час редакція цього Закону: 26 разів згадується термін «довкілля», 353 рази - «навколишнє природне середовище» та 192 рази - різні варіації слова «екологія» у значенні, відмінному від поняття «довкілля».

Так, Преамбула до вказаного Закону визначає, що «...охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України. З цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів. Цей Закон визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь» [12].

Одночасно, варто зазначити, що для відображення терміну «державна політика у сфері охорони довкілля» Закон використовує поняття «екологічна політика» (ст. 14 Закону) та «державна політика у галузі охорони навколишнього природного середовища» (ст. 8 Закону) [12].

Також, привертає увагу, що вказаний вище Закон надає визначення виключно поняттю «навколишнє природне середовище». Так, стаття 5 Закону навколишнє природне середовище визначає як «...сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси» [12].

За таких обставин, для проведення більш повного порівняльного аналізу доцільно взяти до уваги також й більш сучасний Закон від 23.05.2017 № 2059-VIII «Про оцінку впливу на довкілля» [13].

Аналізом змісту даного Закону встановлено, що у ньому: 460 разів згадується термін «довкілля», 12 разів – «навколишнє природне середовище», 3 рази – «навколишнє середовище», 85 разів – «екологія» у різних варіаціях даного терміну та у значенні, відмінному від поняття «довкілля».

При цьому, варто зауважити, що у чинній редакції Закону термін «екологічна експертиза» замінено терміном «оцінка впливу на довкілля».

Так, Преамбула до згадуваного Закону визначає, що він «...встановлює правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів» [13].

Поміж іншим, Закон також визначає поняття «впливу на довкілля» – «...як будь-які наслідки планової діяльності для довкілля, в тому числі наслідки для безпечності життєдіяльності людей та їхнього здоров'я, флори, фауни,

біорізноманіття, ґрунту, повітря, води, клімату, ландшафту, природних територій та об'єктів, історичних пам'яток та інших матеріальних об'єктів чи для сукупності цих факторів, а також наслідки для об'єктів культурної спадщини чи соціально-економічних умов, які є результатом зміни цих факторів» [13].

Таким чином, варто зазначити, що з аналізу наведених вище нормативно-правових актів національного законодавства вбачається, що поняття «навколишнє природне середовище» та «довкілля» законодавець вживає у якості синонімів. При цьому, термін «екологія» законодавець застосовує у сенсі, відмінному від понять «довкілля» та «навколишнє природне середовище».

У той же час, поняття «довкілля» потребує додаткової конкретизації, оскільки законодавець до вказаного поняття відніс об'єкти культурної спадщини, до яких можуть відноситися не тільки об'єкти природи (могили, кургани тощо), а й об'єкти іншого характеру (скульптури, старовинні будівлі тощо).

За таких обставин у законодавчому вимірі термін «довкілля» набуває більш широкого значення та виходить за межі відображення об'єктів навколишнього природного середовища.

Також, для всебічного аналізу проблеми визначення вищезгаданих дефініцій доцільно звернутися й до норм міжнародного права.

Так, Орхуська Конвенція (Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля) визначає, що «навколишнє природне середовище – це повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об'єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи генетично змінені організми, та взаємодія між цими складовими» [14].

Дана Конвенція використовує термін «environmental», який можна перекласти українською мовою як «довкілля», «навколишнє середовище», «природоохоронний» тощо. Запропонований деякими дослідниками переклад вказаного терміну як «екологія» не видається адекватним, оскільки є здобутком скоріше вчених-філологів, якими не враховувалася специфіка застосування юридичних термінів.

Інше джерело міжнародного права - Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишньої людини (Стокгольмська Декларація) [15] використовує термін «природні ресурси землі», у розумінні якого навколишнє природне середовище – це повітря, вода, земля, флора і фауна, особливо репрезентативні зразки природних екосистем [16, с. 465].

Крім того, дана Декларація використовує термін «human environment» [17], який можна перекласти українською як «людське середовище», «навколишнє середовище людини», «людське оточення», «середовище проживання людини», «людське довкілля».

Отже, досліджені джерела міжнародного права використовують поняття «environment», яке при перекладі українською мовою різними перекладачами може трансформуватись у «довкілля», «навколишнє середовище», «навколишнє природне середовище», «оточуюче середовище» та навіть «екологія». При цьому, обґрунтованість використання перекладу «екологія» у даному випадку є не доцільним, оскільки для розкриття даного поняття існує англійське слово «ecology».

Одночасно, у світлі джерел міжнародного права, не видається прийнятним використання й терміну «екологічна політика», оскільки вказане є наслідком застосування поверхового перекладу терміну «environmental policy», який коректніше перекласти як «політика у сфері довкілля» або «політика у сфері навколишнього середовища», аніж «екологічна політика».

Таким чином, з урахуванням наведеного приходимо до висновку, що як у науково-теоретичному, так і в законодавчому вимірі допустимо використовувати поняття «довкілля» та «навколишнє (природне) середовище». У той же час, використання терміну «екологія», поряд з наведеними поняттями, не має належного обґрунтування.

Що стосується вибору вірного поняття «кримінальне правопорушення проти довкілля», «кримінальне правопорушення у сфері охорони навколишнього (природного) середовища» чи «екологічне правопорушення», варто першочергово

звернути увагу на чинний КК України, який використовує виключно поняття «кримінальне правопорушення проти довкілля» (Розділ VIII Кодексу) [2].

У той же час, норми наведених вище джерел міжнародного права у перекладі українською мовою по відношенню до кримінальних правопорушень застосовують також й термін «кримінальні правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища».

За таких обставин, й у вимірі кримінально-правової політики поняття «кримінальне правопорушення проти довкілля» та «кримінальне правопорушення у сфері охорони навколишнього (природного) середовища» можливо використовувати у якості синонімів. У той же час використання поняття «екологічне кримінальне правопорушення» не видається обґрунтованим та прийнятним.

Підсумовуючи наведене, слід наголосити на необхідності вироблення єдиного підходу на загальнотеоретичному та законодавчому рівнях щодо визначення та застосування понять «довкілля» та «навколишнє (природне) середовище», а поняттю «екологічні кримінальні правопорушення» варто надати справедливу оцінку щодо неприйнятності його застосування.

При цьому, поняття «довкілля» та «навколишнє природне середовище» мають бути належно оцінені, та принаймні у нормотворчому процесі законодавцем має бути прийнято рішення про застосування лише одного з цих понять, доцільнішим серед яких на даний час видається термін «довкілля».

Крім того, на підставі проаналізованих вище дефініцій, шляхом комбінування наведених вище визначень понять «кримінальне правопорушення» та довкілля», можна надати визначення кримінальним правопорушенням проти довкілля – як передбаченим КК України суспільно небезпечним винним діянням (діями або бездіяльністю), вчиненими суб'єктами кримінальних правопорушень, прямо або опосередковано спрямованими на завдання шкоди системі природних і природно-соціальних умов та процесів, природним ресурсам (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафтам та

іншим природним комплексам, внаслідок вчинення яких завдається або виникає загроза завдання значної шкоди довкіллю.

Визначившись з єдиним підходом до застосування понятійного апарату досліджуваної теми, варто перейти до більш практичних аспектів. Так, найбільш ефективну протидію кримінальним правопорушенням проти довкілля не можна забезпечити без застосування кримінально-правових засобів. При цьому, необхідно впровадити не тільки ефективні засоби протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, а й випрацювати конкретні дієві кримінально-правові заходи, спрямовані на протидію кримінальним правопорушенням в зазначеній сфері.

Так, під кримінально-правовими заходами слід розглядати нормативно визначені форми реалізації кримінальної відповідальності, до яких відносяться всі заходи, які передбачені у кримінальному законодавстві – покарання та інші заходи кримінально-правового характеру; заходи кримінально-процесуального примусу – заходи, що мають супутній, відносно реалізації кримінальної відповідальності, характер; заходи адміністративно-правового примусу – примусові заходи, які передбачені правилами адміністративного нагляду [18, с. 566].

У свою чергу, І.І. Митрофанов вважає, що засоби кримінально-правового впливу – це засоби, що застосовуються до особи, яка вчинила передбачене Кримінальним кодексом України суспільно-небезпечне винне діяння (дію або бездіяльність), і полягають у передбаченій цим Кодексом негативній, справедливій і невідворотній оцінці (засудженні) вчиненого діяння та особи, яка його вчинила, а також у необхідних випадках – у позбавленні чи обмеженні прав і свобод цієї особи [19, с. 488].

А.М. Яценко вважає, що під заходами кримінального характеру варто розуміти засоби впливу, які передбачені законом про кримінальну відповідальність за вчинення злочинного чи зовні схожого на нього діяння або суспільно-небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною цього закону, пов'язані з обмеженнями чи позбавленнями найбільш значимих для

людини прав і свобод або зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покарання чи навіть взагалі, з її не притягненням до такої відповідальності і спрямовані на досягнення соціально корисних цілей [20, с. 781].

О. В. Козаченко зазначає, що під кримінально-правовим заходом слід розуміти систему прийомів і способів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом та інші), правомірну постзлочинну поведінку, за умови, що такий вплив здійснюється на підставі закону, детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства [21, с. 34].

Найпоширенішим терміном, що розкриває зміст діяльності, спрямованої проти злочинності, є «протидія». Він відображає весь комплекс заходів впливу на злочинність, включаючи економічні, організаційні та правові чинники, вплив на соціальні передумови, причини та умови, правоохоронну діяльність з виявлення та розслідування злочинів, притягнення винних до відповідальності і т.п. У широкому розумінні протидія злочинності – це будь-яка діяльність у сфері соціального управління, яка, не переслідуючи спеціальної мети, сприяє зменшенню злочинності, в тому числі шляхом забезпечення верховенства права та реалізації його інших принципів. У вузькому розумінні протидія злочинності – це система заходів політичного, правового, організаційно-управлінського, ідеологічного, соціального та іншого характеру, спрямованих на зниження злочинності, усунення її чинників, виявлення, припинення та розслідування злочинів, притягнення винних до юридичної відповідальності, відновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб [22, с. 23].

На думку В.К. Грищука, ефективна протидія злочинності можлива лише на основі системного підходу. Це означає, що в систему заходів протидії має входити комплекс заходів економічного, політичного, організаційного та правового характеру, які необхідно гармонійно поєднувати. Зрозуміло, що кримінально-правові засоби мають бути крайніми. Вони використовуються у разі гострої необхідності, коли всі інші правові засоби використані та виявилися

неефективними або коли соціальна проблема не може бути вирішена інакше як лише шляхом встановлення кримінально-правової заборони [22, с. 23].

«На доктринальному рівні складниками системи протидії злочинності (злочинам) вважаються: 1) криміналізація – перелік суспільно-небезпечних діянь, які визнаються злочинами та видами покарань, іншими засобами кримінально-правового характеру, що встановлюються і застосовуються державою у разі вчинення злочинів; 2) правоохоронна система, яка складається з визначеної та створеної у державі структури та системи органів і установ, які мають завдання та повноваження відповідним чином реагувати на порушення кримінального закону; системи принципів, норм, засобів їх діяльності (реагування на повідомлення про злочини, припинення злочинів, затримання винних у їх вчиненні, розслідування кримінальних проваджень тощо); 3) система правосуддя у галузі кримінальної юрисдикції, яка складається з відповідних установ, а також «... конституційних норм та процесуального законодавства, що регулюють основні принципи, положення, порядок здійснення правосуддя, права та обов'язки учасників»; 4) система виконання покарань, яка складається з «...установ виконання покарань, конституційних, кримінально-виконавчих та інших правових норм, які регулюють принципи, положення, порядок виконання покарань, права та обов'язки засуджених і персоналу установ, системи пробації та соціальної ресоціалізації»; 5) система запобігання вчиненню злочинів, яка охоплює загальносоціальні засоби, соціальний контроль, спеціально-кримінологічне запобігання, у тому числі щодо конкретної особи [23, с. 282-283].

Головна мета протидії злочинності полягає у комплексному забезпеченні безпеки і надійного захисту охоронюваних цінностей і благ від злочинних посягань на конституційні права і свободи громадян, політичні, економічні та соціальні інститути громадянського суспільства, матеріальні і духовні надбання Українського народу, територіальну цілісність, незалежність і суверенітет країни [24, с. 57].

Основними завданнями протидії злочинності є: 1) утримання злочинності на визначеному рівні; 2) усунення, нейтралізація та мінімізація дії детермінант

злочинності; 3) протидія найнебезпечнішим способам задоволення потреб та інтересів, які унеможливають задоволення потреб та інтересів інших осіб; 4) захист прав і свобод громадян від злочинних посягань; 5) сприяння зміцненню у суспільстві атмосфери стабільності та злагодженості; 6) контроль за існуючим злочинним середовищем з метою обмеження його продуцентів; 7) обмеження дії негативних явищ та процесів, пов'язаних зі злочинністю; 8) створення необхідних організаційних умов для існування дієвого взаємозв'язку між загальною організацією боротьби зі злочинністю та правоохоронною діяльністю; 9) мобілізація усіх позитивних сил суспільства на боротьбу зі злочинами, сприяння формуванню у суспільстві атмосфери нетерпимості до злочинної поведінки тощо [25, с. 444].

Підсумовуючи викладене, можна сформувати дефініцію, відповідно до якої під протидією кримінальним правопорушенням проти довкілля кримінально-правовими засобами слід розуміти систему нормативно визначених форм реалізації кримінальної відповідальності, передбачених кримінальним законодавством (покарання та інші заходи кримінально-правового характеру), а також кримінальним процесуальним законодавством (заходи, що мають супутній, відносно реалізації кримінальної відповідальності, характер), спрямованих на виявлення, припинення, розкриття кримінальних правопорушень проти довкілля, притягнення фізичних та юридичних осіб до юридичної (кримінальної, цивільної) відповідальності, відновлення порушених прав та інтересів осіб, а також зниження злочинності у даній сфері та усунення її чинників.

1.2. Кримінальні правопорушення проти довкілля: поняття та види

Важливим елементом кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля є належне створення та включення до діючого законодавства правових норм, які передбачають кримінальну відповідальність за завдання шкоди довкіллю. Вказаний процес є складним та багатоаспектним, передбачає

можливість застосування різних підходів, у тому числі з урахуванням практики протидії злочинності в інших країнах та міжнародних спільнотах.

Для надання оцінки стану протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля в Україні необхідно першочергово надати оцінку найбільш важливому законодавчому акту в означеній сфері – КК України.

Водночас, у продовження попереднього підрозділу Дослідження, з метою визначення основних аспектів кримінальних правопорушень проти довкілля, звернемося до загальнотеоретичних дефініцій, які відображають основні риси кримінальних правопорушень в зазначеній сфері.

Як зазначає В.К. Матвійчук, в теорії кримінального права дані кримінальні правопорушення мають різну назву: «екологічні злочини», «злочини проти довкілля», «злочини у сфері охорони природи». Це зумовлено такими факторами: визначення поняття відбувалося лише на підставі ознак злочину; при формулюванні дефініції виходили з посягання на певні суспільні відносини, які автори розуміли по-різному; надмірне захоплення не вивіреною термінологією для назви розділу КК України, а отже, і для назви злочинів [26, с. 380-381].

Доцільність використання зазначених вище термінів та прийнятність окремих з них досліджено та проаналізовано у попередньому підрозділі Дослідження.

В теорії права існують різні визначення поняття «кримінальні правопорушення проти довкілля», однак, всі вони мають спільні риси та різняться, як правило, більш широким розкриттям окремого аспекту даного терміну.

Так, на думку Т.Л. Сироїд, з юридичної точки зору, екологічні злочини [кримінальні правопорушення проти довкілля – Р.М.] можна визначити як «навмисне ухилення від екологічних законів і нормативних актів окремими особами та компаніями в гонитві за особистими фінансовими вигодами. Якщо ця діяльність включає переміщення через національні кордони або вплив на світ загалом, її можна назвати «міжнародним екологічним злочином». При прийнятті кримінально-правового підходу екологічні злочини можна розглядати як

«порушення раніше існуючих законів, які санкціонують протизаконну поведінку з кримінальним покаранням, як правило, на основі екологічного менеджменту нормативних активів» [27, с. 338].

І.І. Митрофанов кримінальні правопорушення проти довкілля визначає як «...кримінально-протиправні делікти, що посягають на суспільні відносини, якими забезпечується охорона довкілля (його об'єктів – землі, її надр, повітря, вод, рослинного та тваринного світу), раціональне використання його ресурсів і екологічна безпека як особливий стан довкілля, який відповідає встановленим у законодавстві критеріям, стандартам, лімітам і нормативам, що визначають його чистоту, ресурсомісткість (невиснаженість), екологічну стійкість, видове різноманіття, здатність задовольняти інтереси людини на безпечне для життя навколишнє природне середовище, вчинені суб'єктом цих правопорушень [28, с. 378].

Г.С. Поліщук екологічні злочини (кримінальні правопорушення проти довкілля – Р.М.) визначає як передбачені кримінальним законодавством суспільно небезпечні діяння, що посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання та відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій [29, с. 323].

Родовим об'єктом даної категорії кримінальних правопорушень С.Б. Гавриш визначає довкілля [30, с. 69-70].

Крім того, на його думку, кожне кримінальне правопорушення проти довкілля посягає на природне середовище України в цілому, завдаючи йому збиток. Відтак, родовим об'єктом таких злочинів визнається, насамперед навколишнє природне середовище України: «це спільне для народу України, охоронюване кримінальним законом благо є його неперехідною цінністю і національним надбанням» [30, с. 69].

При цьому, він пропонує подвійний родовий об'єкт злочинів проти довкілля: 1) природне середовище як певну сукупність екосистем і природних об'єктів та 2) екологічну безпеку як певний (оптимальний) стан природного середовища, що забезпечує йому і людині сприятливі (нормальні) умови для життєдіяльності та розвитку [30, с. 169].

Отже, родовими об'єктами кримінальних правопорушень, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України, виступають: по-перше, суспільні відносини у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів; по-друге, суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки, а саме: запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, гарантування стабільної сприятливої екологічної ситуації для існування живих істот у всій повноті біологічного різноманіття [31, с. 86-87].

Вітчизняні науковці пропонують різні варіанти класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля у залежності від об'єкта, суб'єкта, способу та території вчинення, а також інших ознак.

Так, Коржанський М.Й. пропонує класифікацію на: 1) злочини, що посягають на екологічну безпеку; 2) злочини у сфері землекористування, охорони надр, атмосферного повітря; 3) злочини у сфері охорони водних ресурсів; 4) злочини у сфері лісокористування, захисту рослинного і тваринного світу» [32, с. 132].

У свою чергу, М.І. Бажанов, В.В. Сташис та В.Я. Тацій вважають, що за своїм безпосереднім об'єктом всі кримінальні правопорушення проти довкілля можуть бути поділені на: 1) злочини проти екологічної безпеки (статті 236, 237, 238 та 253); 2) злочини у сфері землевикористання, охорони надр, атмосферного повітря (статті 239, 240, 241 і 254); 3) злочини у сфері охорони водних ресурсів (статті 242, 243 і 244); 4) злочини у сфері лісовикористання, захисту рослинного і тваринного світу (статті 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251 і 252) [33, с. 242].

В. К. Матвійчук кримінальні правопорушення проти довкілля класифікує на:

1) злочини, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують умови раціонального використання, охорони, відтворення та оздоровлення землі (ст. 239 Забруднення або псування земель, ст. 254 Безгосподарське використання земель);

2) злочини, що посягають на відносини, що забезпечують умови охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення надр (ст. 240 Порухнення правил охорони надр);

3) злочини, що посягають на суспільні відносини, що забезпечують умови для охорони відносин щодо захисту суверенних прав України над континентальним шельфом України з метою розробки і розвідки його природних багатств та інших робіт на континентальному шельфі (ст. 244);

4) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення рослинного світу (ст. 245 Знищення або пошкодження лісових масивів, ст. 246 Незаконна порубка лісу, ст. 247 Порухнення законодавства про захист рослин);

5) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення водних об'єктів (ст. 242 Порухнення правил охорони вод, ст. 243 Забруднення моря);

6) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення атмосферного повітря (ст. 241 Забруднення атмосферного повітря);

7) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення тваринного світу (ст. 248 Незаконне полювання, ст. 249 Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, ст. 250 Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів, ст. 251 Порухнення ветеринарних правил);

8) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони від умисного знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави,

та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду);

9) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови з охорони екологічної безпеки (ст. 236 Порухення правил екологічної безпеки, ст. 253 Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля);

10) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують умови для протидії приховуванню або перекрученню відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, невжиттю заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237 Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення; ст. 238 Приховування або перекручування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення) [34, с. 294].

О.О. Дудоров, В.М. Комарницький, і Д.В. Каменський пропонують класифікувати кримінальні правопорушення проти довкілля залежно від їх безпосереднього об'єкта на:

1) злочини проти екологічної безпеки (ст.ст. 236, 237, 238, 253 КК);

2) злочини, що посягають на встановлений порядок використання землі та її надр (ст.ст. 239, 239-1, 239-2, 240, 254 КК);

3) злочини, що посягають на встановлений порядок охорони атмосферного повітря та водних ресурсів (ст.ст. 241, 242, 243, 244 КК); 4) злочини, що посягають на встановлений порядок лісокористування, використання рослинного і тваринного світу (ст.ст. 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252) [35, с. 697]..

Г. С. Поліщук кримінальні правопорушення проти довкілля класифікує на:

1) злочини, що посягають на довкілля в цілому та конституційні екологічні права громадян (ст.ст. 236-238, 253);

2) злочини, що посягають на окремі елементи чи об'єкти довкілля [36, с. 10].

При цьому, в залежності від виду природного об'єкта, на який спрямоване посягання, злочини вказаної групи поділяються на:

1) злочини у сфері охорони земель (ст.ст. 239, 254 КК);

- 2) злочини у сфері охорони надр (ст. 240 КК);
- 3) злочини у сфері охорони вод (ст.ст. 242, 243 КК);
- 4) злочини у сфері охорони атмосферного повітря (ст. 241 КК);
- 5) злочини у сфері охорони тваринного світу (ст.ст. 248-251 КК);
- 6) злочини у сфері охорони рослинного світу (ст.ст. 245 -247 КК, ст. 249 КК – в частині незаконного добування промислових водних рослин і водоростей);
- 7) злочини у сфері охорони природних територій та об'єктів особливої охорони (ст.ст. 244, 252 КК) [36, с. 10] .

У підручнику «Кримінальне право України. Особлива частина» за редакцією М.І. Мельника та В.А. Клименка міститься класифікація на:

- 1) злочини проти екологічної безпеки (ст.ст. 236, 237, 238, 253 КК України);
- 2) злочини, що посягають на встановлений порядок використання землі та її надр (ст.ст. 239, 240, 254 КК України);
- 3) злочини, що посягають на встановлений порядок використання водних ресурсів та атмосферного повітря (ст.ст. 240, 241, 242, 243, 244 КК України);
- 4) злочини, що посягають на встановлений порядок використання флори і фауни (ст.ст. 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252 КК України) [37, с. 272] .

У свою чергу, Н.Р. Кобецька, розглядаючи досліджуване питання через призму предмета екологічного права і його складових частин, пропонує поділяти злочини проти довкілля на:

- 1) злочини проти екологічної безпеки (статті 236, 237, 238, 253 КК України);
- 2) злочини, що посягають на відносини раціонального використання природних ресурсів (природоресурсні відносини) (статті 239-1, 239-2, 240, 244, 246, 248, 249, 254 КК України);
- 3) злочини, що посягають на відносини охорони природних об'єктів та довкілля в цілому (природоохоронні відносини) (статті 239, 241, 242, 243, 245, 247, 250, 251, 252 КК України)» [38, с. 335] .

І.І. Митрофанов та В.В. Локтіонова, виходячи з безпосереднього об'єкта посягання, кримінальні правопорушення проти довкілля класифікують на дві основні групи:

1) злочини, складі яких передбачені статтями (частинами статей) інших розділів КК України, але при їх вчиненні створюється загроза заподіяння або заподіюється шкода довкіллю;

2) злочини, відповідальність за які передбачена статтями розділу VIII Особливої частини КК «Злочини проти довкілля» [39, с. 64].

Крім того, І.І. Митрофанов надає також класифікацію злочинам першої групи, поділяючи їх на дві групи:

1) до першої групи можна віднести ст. 113 КК України «Диверсія», ст. 258 КК України «Терористичний акт», ст. 441 КК України «Екоцид» і ст. 439 КК України «Застосування зброї масового знищення», що відображають руйнівний характер екологічних злочинів, які посягають на компоненти довкілля і здатні спричинити екологічну катастрофу;

2) до другої групи входять еколого-господарські злочини, передбачені ст. 265 КК України «Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами», ст. 265-1 КК України «Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію», ст. 267 КК України «Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами», ст. 267-1 КК України «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки», ст. 268 КК України «Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини», ст. 269 КК України «Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин», ст. 270 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки», ст. 270-1 КК України «Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства», ст. 273 КК України «Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах», ст. 274 КК України «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки», ст. 292 КК України «Пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів», ст. 325 КК України «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням», ст. 326 КК України «Порушення правил

поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами». Ці злочини пов'язані з матеріальною діяльністю людей, але в кожному разі вони впливають на довкілля» [40, с. 45-46].

Крім того, автори підручника «Екологічне права» за редакцією А. П. Гетьмана усі передбачені КК України кримінальні правопорушення проти довкілля пропонують поділити на:

1) злочини у сфері охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки. До них, зокрема, належать: порушення правил екологічної безпеки (ст. 236); невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237); приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238); проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253);

2) злочини у сфері природокористування, які внутрішньо диференціюються залежно від природного об'єкта, який зазнав посягання, а саме: забруднення або псування земель (ст. 239); незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1); незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2); безгосподарське використання земель (ст. 254); незаконне полювання (ст. 248); незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249); проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250); порушення ветеринарних правил (ст. 251); знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245); незаконна порубка лісу (ст. 246); порушення законодавства про захист рослин (ст. 247); порушення правил охорони або використання надр (ст. 240); порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244); порушення правил охорони вод (ст. 242); забруднення моря (ст. 243); забруднення атмосферного повітря (ст. 241); умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252);

3) екологічні злочини проти людства. Вказана група нараховує лише одну статтю «Екоцид» (ст. 441), однак проігнорувати її важливість не можна, оскільки

поряд з основним об'єктом злочинного посягання – екологічною безпекою людства є такий об'єкт, як безпека довкілля як середовища її проживання та функціонування, а також характеризується значними наслідками та територією поширення» [4, с. 228-229].

Крім того, з огляду на існуючу в теорії кримінального права класифікацію суб'єктів злочину на загальний та спеціальний, злочини проти навколишнього природного середовища за суб'єктом їх вчинення поділяють на:

- 1) ті, що вчиняються загальним суб'єктом злочину;
- 2) ті, що вчиняються спеціальним суб'єктом злочину [41, с. 34].

Також, на думку, Ю.В. Кернякевич-Танасійчук, кримінальні правопорушення проти довкілля підлягають класифікації й за територіальною ознакою їх вчинення на злочини:

- 1) Північно-Західного економічного району (Волинська та Рівненська області);
- 2) Карпатського економічного району (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська та Чернівецька області);
- 3) Подільського економічного району (Тернопільська, Хмельницька та Вінницька області);
- 4) Столичного економічного району (Житомирська, Київська та Чернігівська області, м. Київ);
- 5) Північно-Східного економічного району (Полтавська, Сумська та Харківська області);
- 6) Центрального економічного району (Черкаська та Кіровоградська області);
- 7) Придніпровського економічного району (Дніпропетровська та Запорізька області);
- 8) Донецького економічного району (Донецька та Луганська області);
- 9) Причорноморського економічного району (Одеська, Миколаївська та Херсонська області, Автономна Республіка Крим, м. Севастополь)» [41, с. 34].

Крім того, з криміналістичної точки зору такі кримінальні правопорушення класифікують на:

1) злочини, скоєні злочинними, організованими групами, окремими особами шляхом незаконного корисливого вилучення об'єктів тваринного, рослинного світу, корисних копалин;

2) злочини, скоєні службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, земель;

3) злочини, скоєні службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом знищення (пошкодження) лісових масивів, рибних запасів, територій, взятих під охорону держави;

4) злочини, скоєні службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки» [42, с. 9].

Д. І. Снітко пропонує криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень проти довкілля в залежності від способу негативного впливу на навколишнє природне середовище, поділяючи їх на:

1) кримінальні правопорушення, пов'язані зі знищенням (пошкодженням) об'єктів довкілля (ст.ст. 245, 252 КК України);

2) правопорушення, пов'язані зі здійсненням негативного впливу шляхом порушення встановлених правил щодо охорони чи використання об'єктів довкілля (ст.ст. 236, 238, 240, 242, 244, 247, 248, 249, 250, 251, 253 КК України);

3) кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним заволодінням природними об'єктами (ст.ст. 239-1, 239-2, 240-1, 246 КК України);

4) кримінальні правопорушення, пов'язані зі здійсненням негативного впливу шляхом ухилення від дотримання встановлених правил охорони довкілля (ст. 237 КК України);

5) кримінальні правопорушення, пов'язані із забрудненням довкілля (ст.ст. 239, 241, 243 КК України);

б) кримінальні правопорушення, пов'язані з іншим здійсненням негативного впливу на природне середовище чи погіршенням його стану (ст. 254 КК України)» [43, с. 328-329].

О.В. Одерій з криміналістичної точки зору класифікує кримінальні правопорушення проти довкілля:

1) за безпосереднім посяганням: - злочини, що посягають на екологічну безпеку загалом, тобто на довкілля взагалі та конституційні екологічні права громадян (ст.ст. 236, 237, 238, 253 КК);

- злочини, що посягають на окремі елементи чи об'єкти довкілля (залежно від виду природного об'єкта, на який спрямовано злочинне посягання, означену групу злочинів можна поділити на 7 підгруп:

а) злочини у сфері охорони земель;

б) злочини у сфері охорони надр;

в) злочини у сфері охорони вод;

г) злочини у сфері охорони атмосферного повітря;

д) злочини у сфері охорони тваринного світу;

е) злочини у сфері охорони рослинного світу;

є) злочини у сфері охорони територій та об'єктів особливої охорони;

2) за способом впливу на навколишнє природне середовище:

- злочини, пов'язані із заволодінням або знищенням природних ресурсів (ст.ст. 239-1, 239-2, 245, 246, 248, 249, 250, 252 КК); - злочини, пов'язані з негативним впливом на природне середовище, погіршенням його стану (ст.ст. 236, 237, 241, 242, 243, 239, 240, 247, 253 КК);

- інші екологічні злочини (ст.ст. 238, 244, 251, 254 КК).

3) за обстановкою (у частині місця вчинення злочину в широкому розумінні): - за колом суб'єктів, чий інтереси порушено:

а) злочини, що зачіпають інтереси одного регіону (регіональні екологічні злочини);

б) злочини, що зачіпають інтереси декількох регіонів однієї країни (міжрегіональні екологічні злочини);

в) злочини, що зачіпають інтереси двох і більше держав (транснаціональні екологічні злочини, наприклад, забруднення моря, що належить декільком державам, атмосферного повітря тощо);

- за еколого-регіональним походженням:

а) злочини, які можуть бути вчинені незалежно від географічного положення регіону (наприклад, порушенням правил екологічної безпеки (ст. 236 КК), безгосподарське використання земель (ст. 254 КК);

- злочини, що можуть бути вчинені лише за наявності в регіоні певних природних умов (наявність корисних копалин, моря, континентального шельфу тощо);

4) за специфікою об'єктів, на яких учинено екологічні злочини: - учинені на природоохоронних об'єктах, що перебувають у природному стані (водна акваторія, територія заповідника, сільськогосподарські угіддя);

- учинені на штучно створених людиною об'єктах (промислові підприємства нафтопереробного комплексу, інші хімічні та шкідливі виробництва, трубопровідний транспорт;

5) за суб'єктом: - учинені загальним суб'єктом – особою, що досягла шістнадцятирічного віку та не має спеціальних посадових повноважень (ст.ст. 239-1, 239-2, 242, 240, 245, 246, 248, 249, 252, ч. 1 ст. 244 КК);

- учинені спеціальним суб'єктом – службовцем або спеціально уповноваженою особою (порушення правил екологічної безпеки (ст.ст. 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 246, 247, 250, 251, ч. 1, 2 ст. 244 КК);

- учинені одноосібно або групою осіб, уперше чи повторно;

б) за наявними матеріалами емпіричних спостережень:

- злочини, щодо розслідування яких нагромаджена достатня слідча практика, що дає можливість створювати видові, підвидові методики, тобто максимально наближені до потреб практики методичні рекомендації;

- злочини, щодо яких відсутній достатній обсяг емпіричного матеріалу або його вкрай замало (ст.ст. 236, 237, 238, 243, 244, 247, 250, 251, 253 КК);

- злочини, щодо яких відсутній достатній обсяг емпіричного матеріалу або його вкрай замало (ст.ст. 236, 237, 238, 243, 244, 247, 250, 251, 253 КК);

7) за мотивом учинення: - учинені з корисливих мотивів, для яких характерними є ознаки отримання матеріальної вигоди, наявність певного

«коефіцієнта корисливості» (ст.ст. 246, 248, 249 КК); - учинені з хуліганських мотивів (знищення лісових масивів шляхом підпалу, забруднення водою на пляжі внаслідок миття автомобілів, забруднення в результаті спалювання в місцях проживання та відпочинку людей матеріалів, що виділяють шкідливі речовини);

8) за ступенем соціальної небезпеки (злочини та проступки): - злочини (як різновид кримінальних правопорушень), що передбачені у VIII Розділі КК України «Злочини проти довкілля»; - кримінальні проступки (також як різновид кримінальних правопорушень), провадження щодо яких здійснюється у формі дізнання за новим Кримінальним процесуальним кодексом України» [44, с. 72-81].

Підсумовуючи наведені вище підходи до класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля, можна дійти висновку, що вітчизняними науковцями приділено досить значну увагу проблемі класифікації кримінальних правопорушень даної категорії та наведено докладні та різнобічні варіанти систематизації даної категорії кримінальних правопорушень.

Водночас, наведені вище варіанти класифікації, зокрема за родовим об'єктом, не у повній мірі враховують практичний аспект досліджуваної проблеми. Так, видається доцільним класифікувати кримінальні правопорушення цієї категорії у спосіб, який полегшить, для прикладу, пошук та визначення вірної правової кваліфікації кримінальних правопорушень проти довкілля слідчими органами, органами прокуратури, судами, допоможе краще опанувати вказані знання студентами навчальних закладів тощо.

За таких обставин, важливою є класифікація, запропонована І.І. Митрофановим та В.В. Локтіоною. Відтак, можна виділити:

1) кримінальні правопорушення, предметом посягання яких можуть бути виключно правові відносини у сфері охорони довкілля (злочини, визначені Розділом VIII Особливої частини КК України);

2) кримінальні правопорушення, предметом посягання яких можуть періодично (за окремих умов) виступати правовідносини у сфері охорони довкілля, або які хоча й віднесені до інших Розділів Кодексу, проте прямо чи

опосередковано завдають шкоди довкіллю (злочини, передбачені різними Розділами Особливої частини КК України, зокрема: ст.ст. 197-1, 190, 362, 358, 366, 364, 438, 439, 441 та іншими статтями КК України).

Так, для прикладу, частиною 2 статті 197-1 КК України (розділ VI «Кримінальні правопорушення проти власності»), визначено кримінальну відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки, вчинене, щодо земельних ділянок особливо цінних земель. До особливо цінних земель, згідно з п. «г» частини 1 статті 150 Земельного кодексу України, відносяться у тому числі землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення [45]. Таким чином, у випадку самовільного зайняття земель природно-заповідного фонду чи іншого природоохоронного призначення, таке кримінальне правопорушення спрямовуватиметься саме на завдання шкоди довкіллю.

Те ж саме стосується й кримінальних правопорушень, передбачених, ст. 190 (шахрайство), ст. 358 (підроблення документів, печаток, штампів), ст. 362 (несанкціонована зміна, знищення або блокування інформації, яка обчислюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах чи комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї), ст. 364 (зловживання владою або службовим становищем), ст. 365-2 (зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги), ст. 366 (службове підроблення), ст. 367 (службова недбалість) тощо, у разі, якщо внаслідок вчинення цих злочинів завдається шкода довкіллю [2].

Таким чином, кримінальна відповідальність за шкоду довкіллю передбачена не тільки статтями Розділу VIII Особливої частини КК України, а й багатьма іншими статтями даного Кодексу.

Натомість, з урахуванням наведених вище критеріїв практичної значущості класифікації кримінальних правопорушень проти довкілля, доцільно навести власну загальну класифікацію таких кримінальних правопорушень, яка буде враховувати повний спектр диспозицій статей КК України, що передбачають

кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля.

З огляду на це, за родовим об'єктом кримінальні правопорушення проти довкілля можна поділити на вчинені:

1) у сфері екологічної безпеки – «порушення правил екологічної безпеки» (ст. 236), «невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення» (ст. 237), «приховування або перекручування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення» (ст. 238), «проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» (ст. 253); «незаконне поводження з радіоактивними матеріалами» (ст. 265), «порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами» (ст. 267); також, до цієї категорії можна віднести правопорушення, визначені розділом XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», серед яких найбільш поширеними є ст. 438 (воєнні злочини), ст. 441 (екоцид) тощо; розділом I «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки» (наприклад, ст. 113 (диверсія); розділом X «Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва» (наприклад, порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274), порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275); розділом XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення» (наприклад, заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 327) тощо);

2) у сфері поводження з відходами – «забруднення або псування земель» (ст. 239);

3) у сфері охорони та використання земель – «незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель» (ст. 239-1), «незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах» (ст. 239-2), «безгосподарське використання земель» (ст. 254), а також, у випадку, коли

предметом вчинення правопорушення є землі природоохоронного призначення: «самовільне зайняття земельної ділянки, вчинене щодо земельних ділянок особливо цінних земель» (ч. 2 ст. 197-1), «самовільне будівництво на самовільно зайнятій ділянці, визначеній частиною другою» (ч. 4 ст. 197-1), «заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайство)» (ст. 190), «підроблення документів, печаток, штампів» (ст. 358), «несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї» (ст. 362), «зловживання владою або службовим становищем» (ст. 364), «зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» (ст. 365-2), «службове підроблення» (ст. 366), «службова недбалість» (ст. 367) тощо;

4) у сфері надрокористування – «порушення правил охорони або використання надр», «незаконне видобування корисних копалин» (ст. 240), «незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину» (ст. 240-1);

5) у сфері охорони атмосферного повітря – «забруднення атмосферного повітря» (ст. 241);

6) у сфері охорони водних ресурсів – «порушення правил охорони вод» (ст. 242), «забруднення моря» (ст. 243), «порушення законодавства про континентальний шельф України» (ст. 244);

7) у сфері охорони лісових ресурсів та збереження рослинного світу – «знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу» (ст. 245), «незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» (ст. 246), «порушення законодавства про захист рослин» (ст. 247);

8) у сфері захисту тваринного світу та водних біоресурсів – «незаконне полювання» (ст. 248), «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом» (ст. 249), «проведення вибухових робіт з порушенням

правил охорони рибних запасів» (ст. 250), «порушення ветеринарних правил» (ст. 251), «жорстоке поводження з тваринами» (ст. 299);

9) у сфері охорони об'єктів природно-заповідного фонду – «умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» (ст. 252), «порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду» (ч. 3 ст. 240), «незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину, якщо вони вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду» (ч. 2 ст. 240-1), «незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу, вчинені у заповідниках або на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду» (ч. 3 ст. 246), «незаконне полювання в заповідних або інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду» (ст. 248);

10) у сфері порушення митних вимог та правил, пов'язаних з переміщенням об'єктів довкілля через митні кордони – «контрабанда культурних цінностей та зброї» (ст. 201), «контрабанда лісоматеріалів та цінних порід дерев» (ст. 201-1), «контрабанда товарів» (ст. 201-3) тощо.

Вказаний вище спосіб класифікації має суттєву практичну значущість, оскільки значно спрощує пошук та визначення вірної правової кваліфікації кримінальних правопорушень проти довкілля, а також враховує повний спектр статей КК України, якими визначено кримінальну відповідальність за суспільно-небезпечні діяння, спрямовані на завдання шкоди довкіллю.

«Важливим інструментом обрання вірної кваліфікації дій правопорушника є не тільки пошук правильної статті Особливої частини Кримінального кодексу України згідно вищенаведених категорій, а й їх відмежування від аналогічних статей Кодексу України про адміністративні правопорушення. Так, подекуди диспозиції окремих статей Кримінального кодексу України закріплюють схожі норми, що й диспозиції статей Кодексу України про адміністративні правопорушення. У такому випадку розмежування між ними слід проводити виключно за наслідками або особливою територією вчинення» [46, с. 136] .

1.3. Історичні аспекти протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля кримінально-правовими засобами

Вимірювання концентрації міді в Гренландському льоді, що утворився у період з 7 тисячоліття до нашої ери та по даний час, показали значення, що перевищують природні рівні, починаючи близько 2, 5 тисяч років тому. Це ранне масштабне забруднення атмосфери Північної півкулі пояснюється викидами від грубих, сильно забруднюючих технологій плавлення, що використовувалися для виробництва міді в часи Римської імперії та Середньовіччя, особливо в Європі та Китаї [47].

Як зазначають, А.П. Гетьман та В.В. Костицький, найперші тексти загальновідомих і доступних пам'яток права, які стосуються охорони природи, наочно демонструють, що встановлення прав у цій сфері першопочатково визначається насамперед природними чинниками. У тих місцях, де необхідні для життєзабезпечення людей природні ресурси були обмежені, правові норми встановлювали такий режим їх використання, який задовольняв би природні потреби людей у питній воді та родючих землях, розумне ведення господарства в цих умовах. Там, де запаси тих чи інших природних ресурсів були величезні, а масштаби їх використання обмежені, що в сукупності не спричиняло загрози для їх виснаження чи знищення як засобу і умов життя, правове регулювання здійснювалося інакше. У цьому разі природне середовище протистояло людині як сила, з якою необхідно боротися, щоб вижити. Тут права природокористувачів переважно визначалися економічними чинниками, реалізовувався механізм охорони власності (першопочатково общинної, а згодом і приватної) [48, с. 182].

Виділити історичні етапи появи та розвитку інструментів протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля досить складно, оскільки правова політика у даній сфері є складним явищем, що включає в себе, як наявність системи закріплених на державному рівні правил і покарань за їх невиконання, так й систему заходів превентивного характеру. Вказані інструменти не є вичерпними, та утворюють державну політику за умови наявності чіткого

плану їх впровадження та тактики застосування у відповідності до наявних суспільних проблем у відповідній сфері.

На різних історичних етапах розвитку людства у різних країнах виникали та впроваджувалися в життя окремі роздроблені елементи політики протидії правопорушенням у сфері охорони довкілля, серед яких практично не можливо розрізнити норми цивільного, адміністративного та кримінального права в сучасному розумінні даних дефініцій.

З огляду на це, історичні аспекти розвитку кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля можна визначити тільки у поєднанні та спільній сукупності з виникненням норм права у сфері охорони довкілля в цілому.

Точний момент виникнення перших законодавчих актів у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля визначити неможливо, позаяк вже «канули в лету» десятки епох та цивілізацій, які залишили по собі лише відлуння, які можна знайти у згадках окремих авторів. Проте, очевидним є принаймні той факт, що окремі норми кримінального права у даній галузі знайшли своє відображення у нормативних актах Стародавньої Індії, Єгипту, Персії, Вавилону, Китаю та інших країн та цивілізацій.

Так, у релігійно-правовій пам'ятці Стародавньої Індії «Законах Ману» містяться численні норми, які регулюють правовідносини у зазначеній сфері.

Зокрема, згадуються загальні правові норми у сфері охорони довкілля: «...для облаштування чітких кордонів між поселеннями необхідно встановлювати межу шляхом насадження дерев відповідних видів, а водойми, колодязі та Храми належало розміщувати на спільній території між поселеннями» [49].

Крім того, містить дана пам'ятка також наступні норми, які можна віднести й до норм кримінально-правового характеру: «...яка користь дерев, такий й має накладатися штраф за їх пошкодження...», «...якщо завдається удар з метою завдання ушкоджень людині чи тварині - застосовується штраф у відповідності до спричиненої шкоди...», «...за квіти, зелене зерно, кущі, в'юнкі рослини, дерева, невелику кількість неочищеного зерна - застосовується штраф у 5 крішнал», «...збирання коріння і плодів дерев, днів для вогню, трави для корму корів - Ману

оголосив «не крадіжкою», «...через порубку плодкових дерев, кущів, рослин певного виду – має бути прочитано сто гімнів...» [49].

Таким чином, в Стародавній Індії існувала досить ефективна державна політика у сфері охорони довкілля, у тому числі щодо протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля кримінально-правовими засобами. Її дієвість забезпечувалася поєднаннями норм релігійного та звичаєвого характеру, які пропагували та пояснювали необхідність збереження довкілля, а також норм нормативно-санкційного характеру, які, з однієї сторони свідчили про необхідність отримання прощення від вищих сил за завдання шкоди довкіллю, а з іншої – встановлювали конкретний вид відповідальності.

При цьому, справедливо звернути увагу на те, що використання природних ресурсів для власних потреб «Закони Ману» не визнавали крадіжкою. Вказаний досвід безумовно має бути врахований й у чинному законодавстві України про адміністративну та кримінальну відповідальність в означеній сфері.

Схожа система існувала й на Середньовічному Сході після приходу нової релігії - ісламу. Мусульманська традиція визначає людину як намісника Бога на землі, а тому людині варто використовувати лише необхідне, уникаючи надмірного споживання будь-яких благ, серед яких й природні ресурси.

Мусульманська традиція, схоже як й Стародавня Індійська, використовує систему застережень та покарань, які згідно з цими віруваннями, застосовуються у цьому світі та в наступному (День Суду). Серед покарань в цьому світі можна виділити, зокрема удари пліттю та компенсацію завданої шкоди.

Так, передається, що пророк ісламу Мухаммад (мир йому) одного разу проходив повз Саада, який здійснював омовіння, та звернув увагу на заборону марнотратства й необхідності бережного використання води [50].

Також, пророк ісламу сказав: «...якщо когось з вас настигне день Воскресіння, та в його руці буде саджанець, то нехай посадить його». Крім того, він сказав: «...якщо хтось зрубає лотосове дерево, Господь зведе його стрімголов у Пекло» [50].

Приділено увагу в мусульманській традиції й збереженню тваринного світу. Зокрема, передається, що Мухаммад сказав: «жінку покарали за те, що вона тримала в ув'язненні kota, не даючи йому їжі та води, поки той не помер, за що потрапила до Пекла». Також, він сказав: «якщо хтось вб'є горобця чи щось більше без поважної причини, Господь спитає з нього за це в День Воскресіння» [50].

Таке поєднання норм застережувального та санкційного характеру свідчить, у тому числі про активну спробу застосування норм превентивного характеру, які попереджають громадян про негативні наслідки правопорушень проти довкілля як цьому, так й в наступному житті, що безумовно справляє ефект на віруючих в ці постулати людей.

Перші спроби протидії правопорушенням проти довкілля кримінально-правовими засобами у Середньовічній Європі вчені, як правило, пов'язують з XIV століттям, коли у 1300 році англійський король Едуард I видав указ, згідно з яким було заборонено спалювати вугілля в Лондоні, а також, коли у 1388 році був виданий закон, що забороняв скидання відходів до річки Темза.

Торкаючись питання визначення історичних аспектів становлення норм кримінально-правового характеру у сфері охорони довкілля на теренах нашої держави, варто зазначити, що більшість науковців виникнення норм права у сфері охорони навколишнього природного середовища пов'язують з періодом княжіння Ярослава Мудрого та «Руською Правдою».

Однак, безсумнівним є той факт, що такі норми існували й раніше, зокрема, під час існування грецьких колоній, Трипільської культури, Скіфських, Сарматських та інших державних утворень.

Крім того, з таких історичних джерел як «Повість Минулих Літ» відомо, що окремі аспекти регулювання правовідносин у даній сфері мали місце ще за часів правління князя Ігоря.

При цьому, варто відзначити, що визначити момент виникнення норм саме кримінально-правового характеру не видається можливим через подекуди відсутність письмової фіксації норм звичаєвого права, а також зникнення багатьох джерел дохристиянської цивілізації на теренах нашої держави. Тим не менше,

наявність згадок щодо норм, які регулюють правовідносини у сфері охорони довкілля, автоматично свідчить й про наявність норм санкційного характеру, які передбачають відповідальність за не дотримання тих чи інших положень тогочасного законодавства щодо охорони навколишнього природного середовища. За таких обставин, доцільним буде ототожнити періоди виникнення відповідних форм закріплення (звичаєве право, нормативні акти) правових норм кримінального законодавства у сфері охорони довкілля з виникненням норм законодавства у сфері охорони довкілля в цілому.

Так, «Повість Минулих Літ» згадує мирний договір, укладений між князем Ігорем та греками після його перемоги над ними, який регулював у тому числі порядок вилову риби на річці Дніпро: «...якщо виявлять Руси Корсунян, які рибу ловлять в усті Дніпра - хай не чинять їм ніякого зла» [51].

З наведеного можна зробити висновок, що принаймні в часи княжіння Ігоря використання водних біоресурсів дозволялося за ознакою приналежності до окремих поселень чи державних утворень, що свідчить про наявність своєрідної колективної власності на окремі природні ресурси. У той же час, незаконний вилов риби карався «спричиненням зла».

Крім того, «Повість Минулих Літ» згадує також перші приклади спричинення шкоди довкіллю внаслідок ведення воєнних дій. Зокрема, розповідається, що княгиня Ольга у помсту за вбивство свого чоловіка древлянами до подарованих їм голубів та горобців веліла прив'язати «трут». Після цього, птиця була відпущена до своїх гнізд на землі древлян, та внаслідок цього згоріло все їх поселення [51].

Очевидно, що вказана подія завдала значної шкоди атмосферному повітрю, спричинила масове знищення рослин, загибель тварин, що у сучасному законодавчому вимірі можна трактувати як екоцид. Однак, «Повість Минулих Літ» не надає цьому явищу ознак екологічної катастрофи, що свідчить про відсутність суспільного осуду таких явищ у згадувані часи.

В науці існує декілька пропозицій щодо періодизації становлення норм права у сфері охорони довкілля на території нашої держави. Як зазначалося вище,

відрізнити час (періоди) виникнення норм права у сфері охорони довкілля в цілому, від норм кримінально-правового характеру в даній сфері зокрема, не є можливим, оскільки встановлення того чи іншого правила не можливе без одночасного встановлення відповідальності за його не дотримання. У протилежному випадку такі норми не мали б жодного практичного сенсу.

Так, Є.С. Бердніков виділяє сім етапів становлення норм права у сфері охорони довкілля: 1) з часів «Руської Правди» до великої жовтневої соціалістичної революції 1917 року – екологізація природоресурсних норм, формулювання екологічних правил в актах локальної дії та спрямованість на обслуговування економічних потреб суспільства; 2) 1917-1922 роки – трансформація природоресурсного законодавства у зв'язку з докорінною зміною відносин власності на природні об'єкти та слабким розвитком саме екологічного законодавства; 3) 1922-1957 роки – активізація розвитку союзного природоресурсного законодавства та поступове накопичення правових норм, які викликані наслідками індустріалізації та економічного зростання; 4) 1957-1963 роки - розробка та прийняття в усіх республіках СРСР законів про охорону природи як нової форми природоохоронного законодавства; 5) 1968-1980 роки – проведення кодифікації союзного й республіканського законодавства про землю, надра, води, ліси, тваринний світ та атмосферне повітря на базі прийняття за цими об'єктами відповідних основ законодавства Союзу РСР і союзних республік, кодексів у союзних республіках, а також розширенням міжнародної співпраці з іноземними країнами в галузі охорони навколишнього природного середовища; 6) 1985-1990 роки – широке обговорення загальносоюзних та національно-республіканських екологічних проблем, проголошення принципу пріоритету екологічних інтересів суспільства над економічними, перші спроби перегляду виробничих відносин з урахуванням раціонального використання природних ресурсів та інтересів охорони навколишнього природного середовища, розроблення директивно-нормативних актів про докорінну перебудову справи охорони природи в країні, формування спеціальних органів управління якістю навколишнього природного середовища на рівні Союзу РСР та союзних

республік, активізація міжнародної співпраці в галузі охорони навколишнього природного середовища; 7) 1991 рік – до сьогодні – суверенізація екологічного законодавства України, його докорінний перегляд та прийняття основоположних еколого-правових законодавчих актів, у тому числі Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», оновлення всіх природоресурсних кодексів та інших еколого-правових актів, здійснення ратифікації значної кількості міжнародних декларацій, конвенцій, договорів та інших документів в галузі охорони навколишнього природного середовища» [52, с. 249].

Вказана періодизація є досить кваліфікованою, проте стосується в основному радянського періоду, у той же час період до утворення СРСР виділяється лише в один етап.

У свою чергу, Ю.В. Щемелініна та О.Ю. Меліхова у науковій статті «Історичні етапи становлення та розвитку екологічного права України» пропонують іншу періодизацію становлення права охорони навколишнього середовища України: 1) період Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (IX-XI ст.); 2) Литовсько-Польська доба (XIV-XVII ст.); 3) Козацько-Гетьманська держава (XVII-XVIII ст.); 4) період Російської держави (кінець XVIII – початок XX ст.); 5) період СРСР (1917-1991 роки); 6) період сучасної Української держави (1991 рік – по теперішній час) [53].

Така періодизація, у порівнянні з запропонованою Є.С. Бердніковим, більш докладно визначає період розвитку правовідносин у сфері охорони довкілля з часів Київської Русі та до створення СРСР, однак не враховує історичні аспекти існування окремих територій нашої держави у складі різних держав та державних утворень у різні історичні періоди.

Вказане має суттєве значення, оскільки визначення більш детальної періодизації становлення правових норм у сфері охорони довкілля, у тому числі й норм кримінально-правового характеру, зумовить більш детальне дослідження кожного періоду становлення таких норм, та зменшить кількість не досліджених періодів.

За таких обставин, доцільно запропонувати власну періодизацію виникнення та розвитку правових норм у сфері охорони довкілля на території сучасної України:

1) період до виникнення Київської Русі (період існування Трипільської культури, Скіфсько-Сарматська доба, період існування грецьких колоній та поселень тощо);

2) період Київської Русі;

3) період феодальної роздробленості Київської Русі та Галицько-Волинського Князівства;

4) період перебування територій нашої держави під владою Молдавського князівства, Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої;

5) період перебування під владою Московського князівства та Російської імперії;

6) період перебування під владою Кримського ханства та період Козацько-Гетьманської держави;

7) період перебування під владою Австро-Угорщини, Польщі та інших країн;

8) період УНР та ЗУНР;

9) радянський період;

10) період незалежності України з 1991 року.

Вказана періодизація є більш детальною, проте її окремі епізоди, серед яких, зокрема, час перебування під владою Молдавського князівства та Кримського ханства практично не досліджені. Аналогічно, не дослідженим залишається питання регулювання відносин у сфері охорони довкілля на теренах України у складі Австро-Угорщини та, зокрема, Польщі у період ХХ століття. Справедливо буде також відзначити, що й в цілому періоди виникнення та становлення правових норм у сфері охорони навколишнього природного середовища на теренах нашої держави досліджені досить неповно та поверхнево. Крім того, ще менш дослідженими є норми кримінально-правового характеру у сфері охорони довкілля в означені періоди.

Для дослідження питання кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля часів «до становлення» та «після становлення» Київської Русі необхідно звернутися до джерел права тих часів.

Як зазначає І.С. Лісна, «основними джерелами права Київської Русі були звичаєве право, міжнародні договори, княже законодавство, «Руська правда». Найдавнішим джерелом виступало звичаєве право, але вже з X століття починає з'являтися князівське законодавство. Із часом норми звичаєвого права санкціонуються державою і стають правовими нормами. Але вони не зникли і продовжували залишатись головним джерелом права для общинного суду. «Руський закон» формується як добре створене, самобутнє законодавство, яке суворо карало за злочини проти особи та власності. Система права Київської Русі відповідає праву розвинутого суспільства. Це є прямим свідченням того, що на цих теренах законодавство існувало задовго до появи «Руської правди» [54, с. 27].

Доба Київської Русі, ще за часів князя Ігоря, відзначається регулюванням правовідносин у сфері охорони довкілля, які закріплювалися міждержавними договорами. Разом з тим, основним регулятором відносин у цій сфері слід вважати саме звичаєве право, яке базувалося здебільшого на тогочасних релігійних віруваннях полян, древлян та інших племен, які населяли територію сучасної України. Такі вірування приділяли ключову увагу бережливому ставленню до природи, як до живої істоти, а окремим природним об'єктам надавалися цілющі чи захисні властивості.

Як слушно зазначає В.С. Джигирей, язичництво давніх українців було релігією гармонії людини та природи, людини й Всесвіту [55].

О.П. Ференець зауважує, що «вже княгиня Ольга, яка наводила лад в князівстві після смерті свого чоловіка, своїм розпорядженням окреслила велику ділянку лісу, де не мав ніхто полювати, бо там розводилися звірі, птахи (тобто там сьогоднішньою мовою був заповідник). Ця територія тоді називалася звіринцем» [56].

Отже, до моменту створення першої письмової пам'ятки права Київської Русі на її землях застосовувалося звичаєве право, що утворилося шляхом

постійного дотримання протягом віків народних правових звичаїв та підпорядкування звичаєвим правилам правового побуту. Ці неписані норми зберігалися у народній пам'яті у формі певних психологічних переживань, почуття справедливості й свідомості чинити так, як вказують «закони предків» [57].

В.М. Попревич згадує, що звичаєве право встановлювало покарання у вигляді смертної кари за полювання у чужих володіннях та за знищення дерев, які знаходяться у святих гаях [58, с. 50].

Крім того, Г.С. Лозко зауважує, що у традиції українського язичництва місцями для давніх святилищ могли бути священні гаї, ліси, джерела. Також, священними були окремі породи дерев, зокрема дуб, береза, липа, верба, вишня, які росли біля Храмів. У священних гаях забороняли рубати дерева, рвати квіти, ловити пташок. Таким чином, у культурі давніх мешканців території України, зокрема, давніх слов'ян, природоохоронна діяльність була суттєво пов'язана із релігійними віруваннями. Специфічні природні локації, види рослин, тварин, птахів вважалися священними, тому були під особливим захистом. Відповідно, першою соціальною групою, яка була нерозривно пов'язана із релігійно мотивованим захистом природи, були волхви, шамани та інші представники духовенства. Також, саме поклоніння язичницьким богам та духам природи сприяло формуванню у свідомості давніх мешканців території України переконань, знань, умінь та навичок щодо захисту і сталої взаємодії із природою [59, с. 37].

Отже, в період до становлення Київської Русі та в дохристиянський період на території нашої держави протидія кримінальним правопорушенням проти довкілля здійснювалася, на скільки відомо в наші часи, в основному нормами звичаєвого права. Вказані норми звичаєвого права ймовірно знайшли своє відображення на Берестяних грамотах, інших пам'ятках писемності тих часів. Тим не менше, відомо, що покарання за завдання шкоди довкіллю в ті часи були жорсткими та не рідко винні особи притягувалися до відповідальності у виді смертної кари.

Крім того, деякі вчені вважають, що вже у часи Київської Русі люди почали використовувати методи виробництва, які прямо чи опосередковано завдавали шкоди навколишньому природному середовищу.

Так, М.В. Юркевич у своєму дослідженні спробував прослідкувати причини та наслідки між господарською діяльністю давніх жителів України та відповідно дефіцитом природних, зокрема, лісових ресурсів [60, с. 51].

Одна з перших згадок про норми права у сфері охорони довкілля простежується у законах Ярослава Мудрого «О церковних судах і земських ділах». У цьому законі були прописані, зокрема норми щодо охорони лісів. Вказані норми були запозичені у Візантії [61, с. 131].

Приділено деяку увагу регулюванню правовідносин у сфері запобігання правопорушенням проти довкілля й у «Руській Правді».

Так, «Руська Правда» встановлювала відповідальність за крадіжку та вбивство тварин: «за княжого коня, якщо той з плямою - 3 гривні, а за коня смерда - 2 гривні»; «за кобилу - 60 резан, за вола - гривню, за корову - 40 резан, за трьохрічну корову - 15 кун, за годовалу – пів гривні, за теля - 5 резан, за ягня - ногата, за барана - ногата» [62].

Приділяла «Руська Правда» увагу й принципам добросусідства при використанні земельних ділянок, визначала відповідальність за знищення межових знаків: «... а хто розпахає польову межу чи пошкодить межовий знак, то за образу – 12 гривень» [62].

Крім того, стаття 69 «Руської Правди» передбачала відповідальність за крадіжку бобрів: «аже кто украдет бобрь, то 12 гривень» [63].

Також, Стаття 70 «Руської Правди» закріплювала положення, відповідно до якого, у разі виявлення слідів руйнування поселення бобрів і за відсутності свідків цього злочину, відповідальність несла вся селянська община: «аже будеть росѣчена земля или знаменьє им же ловлено или сѣтъ то по верви искати въ собѣтатя любо платити продажу» [63].

Отже, «Руська Правда» передбачала відповідальність за вбивство тварин, їх викрадення, а також за розорювання польових меж та пошкодження межових

знаків, що безумовно можна віднести до елементів тогочасної кримінально-правової політики в означеній сфері.

Відтак, з наведених характеристик доби Київської Русі можна дійти висновку, що, наскільки відомо в наші часи, у даний період приділялась деяка увага протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. При цьому, провести чітку межу між адміністративним, цивільним та кримінальним характером такого регулювання можна лише умовно.

Розвиток правовідносин у сфері охорони оточуючого середовища у період роздробленості Київської Русі та Галицько-Волинського князівства науковцями фактично не досліджений. Можна припустити, що окремі правові норми у сфері охорони довкілля продовжували існувати у формі звичаєвого права, закріплювалися у міждержавних договорах, а також указах місцевих князів. Аналогічно, продовжували існувати також положення, закріплені «Руською Правдою».

Досить дивно, що не згадує норм, які б регулювали тогочасну природоохоронну діяльність, «Галицько-Волинський літопис» [64].

Таким чином, у період роздробленості Київської Русі та Галицько-Волинського князівства кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля продовжувала знаходити своє відображення у нормах «Руської Правди» з окремими доповненнями, встановленими місцевими князями, нормах звичаєвого права, нормативних документах місцевих князів. При цьому, визначальною характеристикою цього періоду є відхід від централізованого управління з центром у Києві та від єдиного нормативного регулювання, оскільки окремі князі вносили свої особливі правові норми у даній сфері.

Наступний період становлення норм протидії кримінальними правопорушенням проти довкілля можна пов'язати з перебуванням значної частини території сучасної України під владою Речі Посполитої та Великого Князівства Литовського.

Так, відомо, що польський король Ягайло у 1423 році видав указ, який передбачав охорону тварин. Його наступники також видавали подібні укази щодо охорони лисиць, турів та інших видів [65, с. 404].

Крім того, у судебнику короля Казимира Ягеловича, даного Литві 29 лютого 1468 року, встановлювався механізм відповідальності за вбивство чужого коня [66, с. 48].

Важливим кодифікованим актом досліджуваного періоду можна вважати Перший Литовський Статут 1529 року, який містить норми різних галузей права, серед яких можна виділити й норми кримінального права у сфері охорони довкілля.

Так, у Статуті міститься Розділ 8 «О права земские, о границах и о межах, о окопах» [67], який передбачає відповідальність за знищення межі між земельними ділянками.

Крім того, Розділ 9 Статуту «О ловы, о пушу, о бортное дерево и озера, о боброве гоны, о соколие гнезда и о хмелища» [67] передбачає відповідальність у виді штрафу та навіть смертної кари за незаконне полювання. Також, передбачалися штрафи за розорювання сіножатей, водних об'єктів, вилову риби та порубки дерев.

При цьому, до елементів «історико-правової гарантованості», характеризуючих способи та умови формування національного права потрібно віднести той факт, що в Литовських Статутах (1529, 1566, 1568) знайшли відображення як норми староукраїнського права періоду Київської Русі, так і нові, обумовлені впливом інших держав на правовий розвиток українських земель [68, с. 4-8].

Відтак, знайшли своє відображення норми кримінального права у сфері охорони довкілля й у наступних Литовських Статутах. Так, особливостям охорони природних ресурсів у цілому, а також особливостям притягнення, зокрема до кримінальної відповідальності за вчинення діянь, що завдають шкоди довкіллю, присвячений Розділ 10 Другого Литовського Статуту 1566 року «О ловы, о пушу и о дерево бортное», яким, зокрема, встановлювалась

відповідальність за неправомірне використання озер у виді штрафу, який складає двадцять рублів, та обов'язок відшкодувати шкоду: «тежь уставемь, естли бы хто кому озеро або сажовку або ставь зволочиль, або млынъ зжогь, Ѓзь порубаль; таковый оному маеть платити кгвалть дванадцать рублевъ, а шкоду предсе оправити» [69].

Третій Литовський Статут 1588 року також містив положення, які регулювали вищезазначені питання. Порядку використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, а також притягнення осіб, зокрема до кримінальної відповідальності, присвячено Розділ 10 Статуту «О пуцу, о ловы, о дерево бортное, о озера и сеножати», який включає в себе 18 артикулів. У артикулі 3 «О борти, о озера и сеножати, хто маеть в чьей пуцы» закріплено положення, відповідно до якого «тежь уставуемь: которые мають борти свои в пуцы нашо[й], г[о]с[по]д[а]рской, або тежь князской, паньской и земляньской которымъ обычаемъ мають бортей своихъ ужывати, а то тымъ обычаем: хто маеть борти свои або озера, або сеножати, або при сеножатехъ лазни у чьей пуцы, тогды к озеру з неводомъ ехати волно, а собаки ему не брати, ани рогатины, ани жадное стрелбы, чым бы мель в зверу шкоду учинити» [70]. Цей артикуль також закріплював положення, відповідно до якого власник пуці, на території якої розташоване озеро, не має права перешкоджати входу у цю пуцу. Артикуль 4 «Хто бы чужие озера у своей пуцы поволочыль» закріплює наступне положення: «хто бы чюжие озера у своей пуцы поволочиль, тогды мает тому, чие озеро будет, кгвалть платити и за рыбу, на чом тот пань смети будет присягу вчинити, што ему в рыбе шкоды станет, досыть уделати» [70]. Сьомий артикль «Хто бы кому озеро або ставь, або сажовьку зволочиль, або млынъ зжогь» встановлював відповідальність за забруднення озера у вигляді штрафу, який складає 12 рублів [71, с. 38-39].

Таким чином, розглядаючи період перебування територій нашої держави під владою Речі Посполитої, варто констатувати, що в цілому у вказаній державі приділялася значна увага протидії кримінальним та іншим видам правопорушень

проти довкілля, а прийняття Литовських Статутів 1529, 1566 та 1588 років значно розширили сферу регулювання зазначених правовідносин.

Період перебування територій нашої держави під владою Кримського ханства є фактично не дослідженим. Можна припустити, що особливості та порядок притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля на теренах нашої держави в ці часи регулювалися нормами Шаріату, звичаєвого права ханства та нормами звичаєвого права окремих територій та поселень.

У період козацтва екологічні правові норми тісно переплітались із звичаєм. Звичаєве право запорізьких козаків знало звичай «займанщини» - право зайняття вільних угідь для користування. Передбачалося колективне користування природними ресурсами [72, с. 105].

Так, для здійснення спеціального використання природних ресурсів необхідно було отримати дозвіл Коша. Під особливою охороною перебували ліси, яких було обмаль на теренах козаків, а тому було встановлено норму про їх ощадливе використання [73, с. 78].

Детальне регулювання використання природних ресурсів здійснювалось також за часів Гетьманщини. В цей час виникають такі джерела екологічного права, як гетьманські універсали, згідно з якими здійснювався розподіл природних ресурсів, а також кодекси українського права. Серед них особливо відомими були: «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, «Екстракт малоросійських прав» 1767 року, «Зібрання малоросійських прав» 1807 року, «Звід місцевих законів західних губерній» 1837 року. Ці правові джерела, переважно, містили компіляції та переробки Литовських Статутів, збірників Магдебурзького Права, Гетьманських Універсалів, але були й деякі оригінальні норми. Вони були більш упорядкованими і більш детально регулювали природоресурсні відносини. Не можна не згадати теж першу Українську Конституцію Гетьмана Пилипа Орлика 1710 року, яка містила чимало природоресурсних норм, зокрема, щодо повернення захоплених російськими військами територій традиційного козацького природокористування [73, с. 78].

У той же час, І.В. Берднік має дещо іншу думку та зазначає, що «у козацько-гетьманську добу не було прийнято державних правових актів, які б торкалися питання, зокрема, кримінально-правової охорони водних ресурсів. У той час на території України діяли акти періоду Київської Русі та Литовсько-польської доби, а також норми звичаєвого права» [71, с. 39].

Разом з тим, варто зауважити, що в цілому регулювання питання кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля у козацько-гетьманську добу регулювалися нормами козацького звичаєвого права, Литовськими Статутами, та окремими положеннями «Прав, за якими судиться малоросійський народ».

Що стосується питання протидії правопорушенням проти довкілля у період входження територій нашої держави до складу Великого князівства Московського та Російської імперії, на початкових етапах було поширене регіональне регулювання таких правовідносин, коли окремий правитель окремої удільної землі видавав власні акти нормативного характеру.

При цьому, відомо, що вже починаючи з XVI століття суворо заборонялася вирубка дерев у зарубовій смузі, штучно утвореній на південних кордонах. Зокрема, за Указом Івана IV 1571 року під час щорічних осінніх випалювань полів на русько-польському кордоні для кращого спостереження за противником заборонялося спалювати ліси і лісові заруби у «государевих українських городов» [48, с. 183].

Поряд із указами про захист лісів, починаючи з другої половини XVII століття, почали видаватися укази, що стосувалися обмежень й інших питань, зокрема полювання. Достаток тварин і птахів сприяв поширенню полювання, яке переслідувало дві основні мети – особистий інтерес дворянського стану до заняття полюванням та інтереси скарбниці. Достаток водойм, та відповідно риби й інших водних тварин, що знаходилися в них, тривалий час не вимагав спеціальних заходів їх правової охорони. Уперше захист права приватної власності на рибні багатства передбачався у Соборному уложенні 1649 року [48, с. 183].

Крім того, за указом російського царя 1640 року передбачалися заходи охорони населення від масових захворювань в місцях його проживання, а також приписувалося, що слід виконати для боротьби з порушенням санітарно-епідеміологічних правил [48, с. 184].

Царський Указ 1676 року регулював питання ловлі риби у Плещеевому озері та передбачав відповідальність, зокрема у виді смертної кари, за ловлю дрібного оселедця [71, с. 39].

Крім того, як зазначає у своїй праці С. Мурихін, указом 1678 року встановлювалась відповідальність за порубку лісу в заповідних засічних лісах, та за таке діяння передбачалося покарання у виді штрафу від 5 до 10 рублів разом з привселюдним побиттям батогами в базарні дні [74, с. 74].

На початку XVIII століття прийнято ряд актів, покликаних запобігти несанкціонованому скиданню відходів у водні об'єкти.

Зокрема, у 1718-1719 роках видано акти, якими під загрозою смертної кари заборонялося викидати сміття у річки [75, с. 79].

Важливо загадати й визначний для історії нашої держави нормативний акт, який побачив світ у 1743 році – «Права, за якими судиться малорійський народ».

Так, розділи 17, 18 та 19 вказаних Прав «...присвячені земельним правовідносинам та правовідносинам у сфері охорони довкілля, зокрема: розділ 17-й – земельному праву, 18-й – водному праву, а розділ 19-й містить норми, що торкаються лісів та лісних промислів і угідь, а також міських сервітутів. Отже, розділ 17-й, який складений практично цілком на підставі Литовського Статуту, регламентує справи по землю, межі, порушення володіння, регулює питання знайдення загублених речей та скарбів». «...Артикул 16, 17 містять норми відшкодування за виорання чужої землі, посіви та урожаї на ній. З німецького права запозичені настанови арт. 19 про знайдення речей, скарбів та корисних копалин» [76, с. 34].

Невеликий розділ 18-й, побудований на нормах Литовського статуту та Саксону, регулює відносини, що виникають з користування водами, а саме

розглядає питання: про судноплавні та портові ріки, межі на річках, греблі, млини, стави і сіножаті тощо [76, с. 34].

«Розділ 19-й, як і попередній, складено на підставі норм Литовського статуту і лише доповнений деякими приписами німецького права. Більшість нормативів розділу стосуються так-званих сервітутів, тобто права користування чужим майном. Перші 12 артикулів розділу присвячено сервітутам проходу та проїзду через чужі ліси та користування останніми. Категорично заборонено цілеспрямований поруб дерева полювання у межах чужих ґрунтів. Арт. 13-20 містять сусідське право та право міських сервітутів. Це норми, що регулюють користування спільною стіною, межею та рослинами на ній, розглядають питання освітлення, водних стоків, огорожі сусідніх ґрунтів тощо. Нарешті арт. 21 включає протипожежні правила та говорить про навмисних підпалювачів» [76, с. 34].

Стосовно особливостей кримінальної відповідальності за вчинення деліктів у сфері охорони довкілля, то деякі з них частково регулювалися й Розділом 24 Правил (Артикули: 19 (крадіжка хліба, сіна, трави, лісу й риби), 20 (потрясіння та порубка садового дерева), 21 (крадіжка бджіл).

Аналогічно, встановлювалась кримінальна відповідальність за порушення правил зайняття рибним промислом. Відповідно до п. 2 Артикля 5: «кто бь чие озеро, ставь, езь, сажавку виловиль, сажь или гать порубиль, либо разметаль, таковий имеѢт обиженному за насиліе дванадцять рублей денегъ заплатить и убитки наградить по доказательству [77, с. 537]. Також, було встановлено заборону на лов риби в «чужому ставу» без дозволу відповідних господарів [72, с. 39].

У той же час, як зазначалося вище, вказаний нормативний акт так й не був належним чином прийнятим та затвердженим, хоча його рукописні тексти використовувалися, у тому числі під час ухвалення судових рішень.

Крім того, згідно з «Учреждениями для управления губерний» 1775 року земський управник був зобов'язаний стежити, щоб скрізь на місцях була чистота [48, с. 184].

Відповідно до Зібрання Малороських прав 1807 року визначалася відповідальність у розмірі 3 шеляг за «порубку чужого дерева», за «косіння чужої трави», вилов «чужої риби» (параграф 21 глави XII) [66, 243]. Також, регламентувалися правила утримання домашніх тварин, зокрема визначалася заборона «проживання собак» у місцях проживання людей, що каралося застосуванням штрафних санкцій, розмір яких визначався суддею (параграф 22 глави XII) [66, с. 243]. [74, с. 75],.

У 1833 році були видані Правила «Про розміщення і влаштування приватних заводів, мануфактурних, фабричних та інших закладів у Санкт Петербурзі», які передбачали, що всі шкідливі гази, які можуть виділятися при виконанні робіт, мають бути невідкладно утилізовані. У цьому документі промислові підприємства залежно від шкідливості впливу на атмосферне повітря поділялися на три категорії, а підприємства третьої категорії не могли розміщатися у місті [48, с. 184].

Крім того, як зазначають у своїй праці А.П. Гетьман та В.В. Костицький, відповідно до «Уложення про покарання кримінальні і виправні» 1845 року, якщо хтось збудує визнані законом шкідливими для стану повітря або води, фабрику, мануфактуру або підприємство в місті чи за межами міста, але вище по течії річки або притоки, то ці заклади мають бути знищені за рахунок винуватого, а він піддається арешту на строк від 7 днів до 3 місяців або грошовому стягненню не більше 300 рублів [48, с. 184].

При цьому, варто відмітити, що у вказаному Уложенні містилася надзвичайно складна система кримінально-правових покарань. Можна виділити такі заходи кримінально-правової відповідальності, як позбавлення всіх майнових прав, смертна кара, каторга, поселення у Сибір чи на Кавказ, застосування від 10 до 100 ударів пліттю, а також клеймування. Такі покарання називалися кримінальними і застосовувалися переважно за скоєння злочинів проти життя та здоров'я особи. Іншу підгрупу покарань становили виправні стягнення, які застосовувалися за кримінальні проступки. До цієї категорії правопорушень належали і посягання на безпеку навколишнього природного середовища, окрім

посягань, вчинених з умисною формою вини шляхом підпалу або внаслідок бунту.

Необхідно навести декілька прикладів законодавчого визначення заходів кримінальної відповідальності за порушення режиму використання природних ресурсів [74, с. 75].

Так, відповідно до ст. 941 «Уложення про покарання кримінальні і виправні» 1845 року встановлювалася відповідальність за незаконну порубку лісу, що перебуває у казенній власності залежно від розміру збитків. Якщо розмір збитків становив від 30 до 300 рублів, то до винної особи застосовувалось позбавлення всіх майнових прав з подальшим засланням у Тобольську чи Томську губернії або покарання ударами різками з передачею у виправну колонію на строк від одного до двох років. У разі більшого розміру збитків за вирубку лісу передбачалось збільшення строку заслання чи строку перебування у виправній колонії. Відповідно до ст. 976 Уложення встановлювалася відповідальність за незаконну порубку корабельних лісів, покарання за вчинення якого було м'якшим порівняно з незаконною порубкою казенного лісу. Пом'якшення покарання полягало у зменшенні строку перебування у засланні чи строку перебування у виправній колонії, при цьому наголошувалось на недоцільності заслання у Сибір [74, с. 75].

Відповідно до ст.ст. 974, 2113 Уложення за підпал лісу встановлювалось найбільш суворе кримінальне покарання – заслання у віддалені райони Сибіру із позбавленням усіх прав, що поєднувалось із застосуванням 100 ударів різками. При цьому, неумисні дії, що спричинили підпал лісу, каралися арештом на строк від 7 днів до трьох місяців або грошовим стягненням від 10 до 100 рублів. Встановлювалось покарання за поширення епізоотій шляхом допущення хворої тварини до здорової (ст. 1047 Уложення). Покарання було несуворим і визначалось у застосуванні штрафу від 5 до 10 рублів або арештом на строк від 7 днів до 3 місяців. Кримінально караним було також невиконання вказівок ветеринарного лікаря у період епізоотій, у тому числі вказівок щодо знищення хворих тварин (ст. 1048 Уложення) [74, с. 75].

Інтенсифікація промислового виробництва зумовила доцільність встановлення відповідальності за забруднення атмосферного повітря чи водних ресурсів, що відбулося внаслідок діяльності заводу, фабрики, мануфактури, що передбачало застосування грошового стягнення у розмірі від 50 до 100 рублів (ст. 1053 Уложення). Окремо встановлювалася відповідальність за забруднення джерел питної води у містах, що каралось від 1 до 25 рублів, у поселеннях – від 25 копійок до 3 рублів, якщо ж зараження джерел питної води відбулося сильнодіючими, ядовитими та шкідливими речовинами без умислу на вбивство, то воно каралось значно суворіше – застосуванням тюремного ув'язнення строком від 3 до 6 місяців (ст. 1057 Уложення) [74, с. 75].

У лікарняному статуті 1905 року у розділі «Про охорону чистоти повітря» зазначалося, що «полиція наблюдает, дабы на улицах, дорогах, мостах и возле оних нигде не било ничего такого, что может заражать воздух». Там же встановлювалося, що «заводы, мануфактурные и другие заведения, вреды чистоте воздуха и воды, должны быть устраиваемы по особым правилам, изложенным в Уставах о промышленности и строительном». Зокрема, заборонялося будівництво фабрик і заводів, що завдають шкоди чистоті повітря в містах і вище міст за течією рік та протік [48, с. 184].

Кінець XIX – початок XX століття ознаменувався створенням об'єктів природно-заповідного фонду.

Так, «...найвідомішим давнім заповідником України є, звичайно, Асканія-Нова, створена Ф.Е. Фальц-Фейном. Ще 1883 року він обгородив 8 десятин землі Асканії-Нової, де утримував степових тварин. Першу ділянку цілини в районі урочища Кролі Фрідріх Фальц-Фейн став охороняти після закінчення університету 1889 р. Цю да й можна вважати початком створення першого заповідника в Російській імперії [78, с. 17].

В 1893 р. Київський рибовод І.Н. Фалеев створив Київський відділ Російського товариства рибництва та рибальства, і в цьому ж році домігся взяття під охорону Товариством відомого нерестовища – озера Конча під Києвом [78, с. 17].

У 1910 році в с. Хортиці Запорізької області виникає перше громадянське товариство охоронців природи.

Хортицьке товариство охоронців природи домогалось збереження мальовничих Дніпровських круч, які потерпали від видобутку каменю. Товариство намагалось законодавчим шляхом захистити унікальні скелі від знищення [78, с. 18].

Отже, аналізуючи досить тривалий період перебування українських земель у складі Російської імперії, варто зробити висновок, що принаймні на нормативному рівні протидії правопорушенням проти довкілля приділялась окрема значна увага, та правового регулювання зазнали майже всі сфери охорони довкілля: лісові, водні ресурси, тваринний світ, природно-заповідний фонд, атмосферне повітря тощо.

За часів існування Української Народної Республіки було націоналізовано природні ресурси, утворено земельні комітети для управління ними. Розвивалося земельне та лісове законодавство: було прийнято Тимчасовий земельний закон від 18 січня 1918 року, який врегулював порядок передачі землі в користування. Після приходу до влади Гетьмана Скоропадського 29 квітня 1918 року було відновлено приватну власність на природні ресурси і скасовано екологічне законодавство Української Народної Республіки. Після приходу до влади Директорії і відновлення Української Народної Республіки 18 грудня 1918 року, було знову націоналізовано природні ресурси для розподілу їх серед селян на праві користування. Тобто, екологічне законодавство регулювало порядок використання природних ресурсів, ресурсовпорядження та меліорацію [73, с. 78].

Радянський період в історії становлення правовідносин у сфері охорони довкілля на території нашої держави був досить насиченим та його характеристика потребує окремого дослідження.

З урахуванням періоду I Світової війни прийняття Кримінального кодексу УРСР відбулося лише у 1922 році, у цьому ж році відбулося прийняття кримінальних кодифікованих законів інших союзних республік. Відповідно до Кримінального кодексу УРСР 1922 року передбачалася така система

кримінальних покарань, як вигнання за межі УРСР, позбавлення волі, примусові роботи без утримання під вартою, умовне засудження, конфіскація майна (повна або часткова), штраф, обмеження прав, звільнення з посади, суспільна догана, обов'язок відшкодувати заподіяні збитки. За скоєння екологічних злочинів передбачались застосування штрафу, позбавлення волі, примусові роботи та конфіскація майна. Безпосередньо до екологічних злочинів Кримінальним кодексом УРСР 1922 року відносилось незаконне полювання, незаконне рибальство та незаконна розробка родовищ корисних копалин. Зазначені діяння за ступенем суспільної небезпеки законодавцем розглядалися як рівнозначні і каралися позбавленням волі або примусовими роботами строком до 1 року з конфіскацією незаконно добутого, а також знярядь скоєння злочину, або штрафом у розмірі до 500 рублів [74, с. 76].

У 1926 році було прийнято Кримінальний кодекс УРСР, в якому було додано такі види кримінальних покарань як визнання ворогом радянського народу, позбавлення волі із суворою ізоляцією, позбавлення волі без суворої ізоляції, примусові роботи без позбавлення волі, обмеження політичних та громадянських прав, заслання за межі Радянського Союзу на визначений строк, заслання за межі УРСР, звільнення з посади, заборона зайняття певним видом діяльності, суспільна догана, конфіскація майна – повна чи часткова, грошовий штраф, попередження, обов'язок відшкодувати заподіяні збитки [74, с. 76].

Кримінальний кодекс УРСР 1960 року [79] значно спростив систему кримінальних покарань і залишив лише 9 стягнень: позбавлення волі; виправні роботи без позбавлення волі; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; штраф; покладання обов'язку відшкодувати спричинену шкоду; суспільна догана; конфіскація майна; позбавлення військового чи спеціального звання [80, с. 190-192]. Зберігався підхід застосування за скоєння екологічних злочинів таких видів кримінальних покарань, як штраф, виправні роботи, конфіскація майна та позбавлення волі. Екологічні злочини розміщувалися у розділах, присвячених злочинам проти соціалістичної власності, присвячених господарським злочинам, злочинам проти

суспільної безпеки, громадського порядку та здоров'я населення [80, с. 195-200]. Серед новел даного Кримінального кодексу УРСР необхідно відзначити запровадження норми, що встановлювала кримінальну відповідальність за порушення законодавства про континентальний шельф СРСР (ст. 163-1) [80].

Радянський період ознаменувався також жахливим ударом по стану навколишнього природного середовища нашої держави – Чорнобильською катастрофою 1986 року.

Як зазначає Є. Іванов, «в атмосферу під час Чорнобильської катастрофи було викинуто до 100% радіоактивних благородних газів, 20-50% ізотопів йоду, 12–30% – цезію і 3–4% інших важких радіонуклідів від їхнього вмісту в реакторі. В перші години після аварії найбільше вплив на довкілля мали радіонукліди – йоду-131 (^{131}I), йоду-133 (^{133}I), а також телуру-132 (^{132}Te), барію-140 (^{140}Ba), лантану-140 (^{140}La) і нептунію-239 (^{239}Np). Через декілька місяців після аварії рівень забруднення визначали радіонукліди стронцію-89 (^{89}Sr) і цирконію-95 (^{95}Zr), а два роки по тому – рутенію-106 (^{106}Ru), цезію-134 (^{134}Cs) і ^{137}Cs . Сьогодні це забруднення формують ^{90}Sr і ^{137}Cs , а також радіоізотопи плутонію і америцію [81, с. 51].

Шкода, яку заподіяла Чорнобильська катастрофа, величезна і має низку екологічних аспектів: по-перше – радіоактивне забруднення складових частин екосистеми: літологічної основи, гідро- і атмосфери, ґрунтового і рослинного покривів; по-друге – вплив на здоров'я живих організмів і, найголовніше, людини; по третє – вилучення з народногосподарського використання значних територій і природних ресурсів [81, с. 53].

Відтак, вказана катастрофа залишила настільки помітний слід для стану навколишнього природного середовища нашої держави, що подолання наслідків цього має стати невід'ємною складовою державної політики у сфері охорони довкілля протягом багатьох наступних десятиліть.

Наступний етап розвитку кримінально-правового законодавства у сфері охорони довкілля розпочався зі здобуттям незалежності нашою державою у 1991

році та включає в себе численні заходи державних інституцій, спрямовані на регулювання широкого спектру правовідносин у сфері охорони навколишнього природного середовища, впровадження та реалізацію окремих аспектів власної державної кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, а також процес інтеграції нашої держави в Європейську спільноту, зокрема шляхом імплементації законодавства ЄС у сфері охорони довкілля.

У той же час, варто згадати, що суспільні відносини у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля на території нашої держави протягом наведених вище історичних періодів регулювалися нормами права різних держав у поєднанні з місцевими нормами звичаєвого права. Не дивлячись та те, що протягом періоду незалежності України прийнято чимало нормативно-правових актів у сфері охорони довкілля, а чинний Кримінальний кодекс України містить значний перелік статей, що передбачають кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, законодавцем не враховано позитивний та негативний досвід регулювання даного виду правовідносин на території нашої держави. Зокрема, законодавцем не враховано наявні протягом століть норми звичаєвого права щодо бережливого та сакрального відношення до природи, а також не враховано негативний досвід застосування занадто жорстких та одноманітних санкцій за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, визначених Кримінальним кодексом УРСР.

За таких обставин видається доцільним в майбутню національну доктрину протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля інтегрувати аспекти багатовікових вірувань наших пращурів в сакральний статус природи, необхідності бережливого використання природних ресурсів. Одночасно, необхідно переглянути підхід до застосування заходів санкційного характеру за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, інтегрувавши давні принципи відшкодування шкоди, завданої довкіллю, встановлення додаткових санкцій у виді, зокрема суспільного осуду, встановлення колективної відповідальності за забруднення водних об'єктів, інших природних ресурсів.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

2.1. Поняття кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, її місце у структурі кримінально-правової політики

Поняття кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля є складним, багатоаспектним та багаторівневим явищем. Воно увібрало в себе особливості таких комплексних понять, як «державна політика у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля», «державна політика у сфері охорони довкілля» та «кримінально-правова політика». Простіше кажучи, «кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля» є одночасно складовою частиною «державної політики у сфері охорони довкілля», «державної кримінально-правової політики», а також «державної політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля».

З огляду на це, для належної оцінки даного явища слід детально дослідити основні аспекти: кримінально-правової політики нашої держави; державної політики у сфері охорони довкілля, стан їх впровадження, відображення у діючих нормативно-правових актах, реалізації на практиці. У той же час, ознаки кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля як підсистеми політики протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, а також її місця у цій системі, буде наведено в іншому підрозділі даного дослідження.

Для розкриття досліджуваної теми спершу варто навести основні характеристики таких фундаментальних для даної теми понять, як політика, державна політика, правова політика, політика протидії кримінальним правопорушенням тощо.

В Юридичній енциклопедії політика визначена, як система цілей та засобів їх досягнення, тієї чи іншої держави у сфері внутрішнього і зовнішнього життя» [82, с. 629].

Найдавніші випадки спроб аналізу політики зустрічаються в Месопотамії. Стародавнє месопотамське місто Ур, розташоване на території сучасного Іраку, дало один із найдавніших правових кодексів у ХХІ столітті до н.е. (тут йдеться про так-званий кодекс Ур-Намму, правителя Ура періоду III династії, іноді Кодекс приписується синові Ур-Намму – Шульгі) [83, с. 56].

Пізніше, зокрема у працях Платона, Аристотеля та Цицерона висвітлено сутність не тільки політики як певного різновиду державної діяльності, а й як сфери політичного осмислення. Також, суттєву роль у становленні Західної цивілізації відіграла Римська держава з її державним устроєм, правовим оформленням і соціально-політичними зв'язками [84, с. 13].

Як вважають О.Ф. Скакун та Д.О. Бондаренко, політика є системою відносин між людьми та їхніми об'єднаннями з приводу влади, держави, демократії. Сфера політики – боротьба за владу та її утримання, участь у справах держави, формування та функціонування інститутів демократії. Політика виникла одночасно з державою. Політика держави становить стратегічний курс держави (реалізується у трьох видах діяльності – розроблення курсу політики, обрання та реалізація обраного курсу) [85, с. 240-241].

Основою виокремлення різних видів політики можуть бути не тільки її об'єкти, а й суб'єкти – індивіди, соціальні спільноти та політичні організації. Головним із цих суб'єктів є держава, а тому державна політика виступає найважливішим видом політики [86, с. 143-144].

Ю.В. Ковбасюк під державною політикою розуміє сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) і системи державного управління розвитком країни [87, с. 8].

У свою чергу, К.Д. Демидюк державну політику визначає як політико-правову діяльність держави, що полягає у формуванні суспільного запиту щодо задоволення певного публічного інтересу, його нормативному закріпленні, контролі, регулюванні та реалізації, з метою досягнення суспільно-потрібного результату [88, с. 185].

В. Ребкало та В. Тертичка вважають, що державна політика – це відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність/бездіяльність державних інституцій, здійснювана ними безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, яка впливає на життя суспільства [89, с. 6].

О.Л. Валевський під державною політикою розуміє дії органів державної влади з роз'яснення проблем, які найоптимальніше сприяють реалізації інтересів суспільства [90, с. 9].

У свою чергу, Л. Пал визначає державну політику, як напрям дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної чи сукупності взаємопов'язаних проблем [91, с. 22]..

Державна політика, як вид політики, наділена своїми власними рисами.

Е. Янг та Л. Куїнн наводять такі визначні ознаки державної політики:

1) державна політика – це дії, що їх реалізує владний орган, який має законодавчі, політичні та фінансові повноваження це робити;

2) державна політика – це реакція на реальні життєві потреби, тобто така політика намагається реагувати на конкретні потреби або проблеми суспільства чи суспільних груп, наприклад, громадян, недержавних організацій чи органів влади;

3) державна політика зорієнтована на досягнення мети, тобто намагається досягти кількох визначених цілей у спробі розв'язати або розглянути певні проблеми чи потреби в конкретному суспільстві;

4) державна політика – це курс дій, тобто не одне певне рішення, дія чи реакція, а ретельно розроблений підхід або стратегія;

5) державна політика – це рішення щось робити або рішення нічого не робити, що означає: визначена політика може привести до дій у спробі розв'язати проблему або ж базуватися на переконанні, що проблему буде розв'язано в рамках поточної політики, тобто не привести до жодних дій;

6) державна політика здійснюється одним або групою акторів, тобто політику може реалізовувати один представник влади чи владний орган або багато гравців;

7) державна політика передбачає обґрунтування дій, тобто, як правило, містить пояснення логіки, на якій вона ґрунтується;

8) державна політика – це рішення, що вже ухвалене, а не намір чи обіцянка» [92, с. 5-6].

На думку В.М. Селіванова, однією з основних ознак державної політики є її цілеспрямованість. Державна політика завжди спрямована на розв'язання певною державою конкретно-історичних суспільних проблем, обумовлених реальними загальними, корінними, публічними потребами й інтересами суспільства, суперечностями між публічним і приватним у суспільному житті, необхідністю їх розмежування та розв'язання з метою сприяння досягненню загальної користі, конкретного суспільного блага [93, с. 17].

Вітчизняними науковцями запропоновано різні критерії класифікації державної політики.

Так, в залежності від змісту питань, які необхідно вирішити органам влади та державного управління в певній сфері або галузі забезпечення суспільного розвитку чи економіки (напрями) державну політику поділяють на: економічну, соціальну, фінансову, паливно-енергетичну, аграрну, екологічну, культурну, науково-технічну, інформаційну, адміністративну, зовнішню, національну, військово-промислово, національної безпеки, демографічну та ін [87, с. 14].

За територіальним критерієм державну політику класифікують на внутрішню та зовнішню.

Також, виділяють центральну, регіональну та муніципальну політику [87, с. 17].

Одним з різновидів державної політики є правова політика держави.

Так, П.Л. Фріс правову політику визначає, як особливий, заснований на праві вид державної політики, за допомогою якої здійснюється закріплення курсу в політиці країни, регуляція й охорона найважливіших суспільних відносин, забезпечення діяльності механізму держави, прав і свобод людини та громадянина [94, с. 148].

Важливим складником внутрішньої політики будь-якої держави є боротьба зі злочинністю, покликана знизити її рівень і забезпечити соціальний стан, що відповідає потребам безпеки суспільства від злочинності [95, с. 6].

Правова політика боротьби зі злочинністю складається зі стратегічних напрямків, характерні риси яких обумовлені предметом, завданнями й методами досягнення корисних для суспільства результатів. Такими напрямками (підсистемами – за висловом П.Л. Фріса) [96, с. 11] є кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча й кримінологічна політика [97, с. 305].

Таким чином, необхідними складниками державної політики протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля є кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та кримінологічна політики, серед яких фундаментальне та першочергове місце займає саме кримінально-правовою політикою.

На думку В.І. Борисова, кримінально-правова політика – це нерозривна складова частина всієї політики української держави. Вона являє собою напрям боротьби зі злочинністю, який базується на нормах законодавства України про кримінальну відповідальність і знаходить свій прояв у законах України, Указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, рішеннях державних органів, політичних партій та громадських організацій, спрямованих на проведення цієї діяльності [98, с. 32].

У той же час, О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк вважають, що кримінально-правова політика, будучи частиною державної політики, являє собою напрям діяльності спеціально-уповноважених органів, який стосується охорони прав і свобод людини та громадянина, суспільства і держави від суспільно-небезпечних посягань шляхом застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили такі посягання, а також шляхом запобігання зазначеним посяганням за допомогою правового виховання і заходів індивідуального і спеціально кримінологічного спрямування [99, с. 56].

У свою чергу, М.І. Колос під кримінально-правовою політикою розуміє політику держави, спрямовану на виявлення за допомогою глибоких кримінологічних досліджень причин злочинності на макро й мікрорівнях, і вироблення напрямів, формування завдань і визначення засобів кримінально-правового регулювання (криміналізація, декриміналізація; пеналізація, депеналізація), охорони та захисту найбільш важливих (пріоритетних) суспільних і правових відносин, що вражаються суспільно небезпечними діяннями відповідних суб'єктів [100, с. 114-115].

На думку, О.В. Острогляд, кримінально-правова політика є багатоаспектним явищем, що розглядається і як державна політика протидії злочинності, і як особливий вид соціальної діяльності, що направлений на протидію злочинності, і як вихідні начала протидії злочинності, і як частину внутрішньої політики держави; розглядають її в широкому і вузькому розумінні. Що вкладається в розуміння кримінально-правової політики, залежить від суб'єктивного сприйняття дослідниками цього багатогранного явища [97, с. 96].

За позицією Ю.А. Пономаренка, кримінально-правова політика у широкому розумінні охоплює собою діяльність з протидії злочинності засобами, що належать до арсеналу споріднених галузей права кримінально-правового циклу: матеріального кримінального права, процесуального кримінального права та виконавчого кримінального права [101, с. 341].

У той же час, у вузькому розумінні кримінально-правова політика – це діяльність держави з протидії злочинності із застосуванням виключно засобів матеріального кримінального права [101, с. 342].

Схожу з Ю.А. Пономаренком думку виражає А.А. Митрофанов, визначаючи кримінально-правову політику у широкому значенні – як частину правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами кримінальної репресії, а у вузькому - як частину правової політики держави у сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами матеріального права [102, с. 24].

Що стосується предмету кримінально-правової політики, слухною в даному випадку видається думка П.Л. Фріса, який серед елементів, що утворюють предмет кримінально-правової політики виділяє:

- (а) принципи кримінально-правового впливу на злочинність;
- (б) діяльність щодо визначення кола суспільно небезпечних діянь, що визнаються злочинними (криміналізація), і виключення тих чи інших діянь із числа злочинів (декриміналізація);
- (в) питання пеналізації і депеналізації;
- (г) визначення альтернативних покаранню заходів кримінально-правового характеру, а також заходів, що застосовуються разом з покаранням;
- (д) тлумачення кримінального законодавства;
- (е) діяльність правоохоронних органів по застосуванню норм кримінального права, з'ясування їх ефективності;
- (є) визначення шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових заходів на правосвідомість населення [96, с. 307-308].

Розв'язання завдань державної політики в застосуванні кримінального законодавства, не обмежується питаннями якості й дієвої ефективності останнього. Досягнення необхідного для суспільства стану безпеки від злочинних посягань можливе лише шляхом широкого й комплексного поєднання заходів боротьби зі злочинністю: організаційно-правових і адміністративно-управлінських (як прояв державної волі); соціально-економічних, культурологічних та природно-людських (як розвиток суспільно-законодавчих, методологічно-правових і кримінологічних як взагалі, так і з певними її видами). У межах цих заходів кримінально-правовий напрямок державної політики у сфері боротьби зі злочинністю виконує функцію системоутворюючого елемента і є необхідним інструментом досягнення суспільно-корисного результату [96, с. 311-312].

Серед основних цілей кримінально-правової політики можна визначити:

- 1) зниження рівня злочинності в країні;

2) прийняття під кримінально-правову охорону найважливіших суспільних відносин, благ та інтересів, які мають загальносуспільне значення;

3) притягнення до відповідальності всіх осіб, які вчинили порушення кримінально-правових приписів і не користуються правом на звільнення від кримінальної відповідальності;

4) звільнення від кримінальної відповідальності максимально можливого кола осіб, притягнення до відповідальності яких не може вважатися відповідним, виходячи із мети спеціальної превенції;

5) призначення покарання, яке є відповідним ступеню суспільної небезпеки діяння та особи винного;

6) економія кримінальної репресії;

7) попередження злочинності (загальна та спеціальна превенція) на підставі здійснення максимального впливу на осіб з нестійкою морально-правовою установкою;

8) формування правосвідомості громадян [103, с. 47–48].

А. А. Митрофанов виділяє загальні та спеціальні цілі (завдання) кримінально-правової політики. До загальних задач науковець відносить:

1) докорінну перебудову кримінального законодавства, що полягає в приведенні його у відповідність до нових суспільних відносин;

2) формування правової держави, у тому числі і в частині, що стосується кримінального права;

3) встановлення оптимального співвідношення кримінально-правових та інших правових заходів боротьби з правопорушеннями, що забезпечує ефективність цієї боротьби в нових соціально-економічних умовах.

До спеціальних заходів А. А. Митрофанов відносить:

1) криміналізацію суспільно небезпечних діянь;

2) пеналізацію суспільно небезпечних діянь;

3) декриміналізацію діянь;

4) звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини (депеналізація злочинів);

5) забезпечення міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинності [104, с. 59].

Кримінально-правова політика держави реалізується на декількох рівнях (площинах).

П.Л. Фріс виділяє наступні рівні кримінально-правової політики:

1) Доктринальний рівень – передбачає існування державно-політичної доктрини кримінально-правової політики. Як і будь-яка інша політика, кримінально-правова політика передбачає наявність стратегічного політичного бачення розвитку. Нажаль, такої доктрини Україна за роки незалежності не розробила, що як наслідок, викликає відповідну непослідовність в її здійсненні, прикладом чого можуть бути зміни у кримінальному законодавстві;

2) Програмний рівень – тісно пов'язаний із доктринальним і передбачає наявність чітких, як стратегічних, так і тактичних (короткотермінових) планів в галузі доктринальної розробки та регулювання правозастосовної діяльності у сфері кримінально-правової політики;

3) Законодавчий рівень – пов'язаний із діяльністю по розробці та прийняттю кримінально-правових актів та директивних (підзаконних) документів, що визначають застосування кримінально-правових норм та інститутів;

4) Науковий рівень – охоплює розробку концепції кримінально-правової боротьби зі злочинністю, яка здійснюється в діяльності науково-дослідних установ та окремих вчених, які розробляють цю проблематику;

5) Правовиконавчий рівень – найоб'ємніший, оскільки охоплює сферу дотримання кримінально-правових норм та інститутів правоохоронними та судовими органами;

6) Правозастосувальний рівень – пов'язаний із сферою застосування кримінально-правових норм та інститутів правоохоронними та судовими органами» [96, с. 15-16] .

Дещо систематизованішу модель рівнів (площин, платформ) кримінально-правової політики пропонує І.В. Козич. Зокрема, він виділяє:

1) Доктринальну площину (яка об'єднує виділені П.Л. Фрісом науковий та доктринальний рівні). Суб'єктами у цій площині виступають різноманітні інституції та особи, які володіють спеціальними знаннями і навиками у розробці та формуванні теоретичних положень, аналізують проблеми кримінально-правової політики з точки зору науки; формами – монографії, статті, тези, доповіді тощо);

2) Законодавчу площину (об'єднує законодавчий та програмний рівні). Суб'єктами у цій площині виступають певні інституції, наділені конкретними владними чи розпорядчими повноваженнями щодо реалізації тактичних і стратегічних завдань кримінально-правової політики (наприклад Верховна Рада України при прийнятті змін до Кримінального кодексу України, Конституційний Суд України – в частині прийняття відповідних рішень, що стають частиною закону про кримінальну відповідальність); формами – концепції, програми, закони і т.п.;

3) Правозастосовну площину (суб'єктами являються правоохоронні органи; формами – акти застосування закону про кримінальну відповідальність, приміром, вироки);

4) Правороз'яснювальну площину (до суб'єктів входять Конституційний Суд України в частині тлумачення закону про кримінальну відповідальність, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (на даний час Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, а також Об'єднана та Велика Палати Верховного Суду – Р.М.), формами виступають рішення, постанови тощо. При цьому, виділення правовиконавчої площини І.В. Козич вважає недоцільним» [105, с. 1-2].

Варто наголосити, що кінцевою метою досліджень як окремого науковця, так і всіх учених окремої галузі, має бути створення та впровадження відповідних доктрин та концепцій, а також їх практичне застосування.

З урахуванням цього, наведені вище площини кримінально-правової політики мають важливе та фундаментальне значення для впровадження дієвої та ефективної кримінально-правової політики, у тому числі у сфері охорони

довкілля, адже, без наявності належних доктрин, неможливо визначити цілі та спланувати конкретні кроки впровадження ефективної державної політики, у тому числі в означеній сфері.

Нажаль, проблема відсутності національної доктрини у сфері кримінально-правової політики має місце й в Україні. Як наслідок, через відсутність національної доктрини, конкретних кроків впровадження її у життя на законодавчому рівні, нормативно-правові акти зазвичай приймаються в хаотичному порядку та без логічної послідовності, що значно ускладнює їх практичне застосування та знижує їх суспільну користь.

Крім того, «...варто визнати, що рівень впровадження кримінально-правової політики нашої держави є досить низьким. Так, по сьогоднішній день не розроблено жодного змістовного стратегічного плану, який би містив чіткі кроки формування та реалізації такої політики. Серед окремих спроб можна згадати хіба-що впровадження в дію згідно Указу Президента України від 08.04.2008 № 311/2008 Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» [106, с. 76].

Звертаючись до питання класифікації кримінально-правової політики, її можна провести, зокрема за сферами застосування. Водночас, такі види ймовірно доцільніше назвати складовими частинами кримінально-правової політики, оскільки вона має бути цілісною, системною та торкатися усіх проблемних сторін життя суспільства. Серед таких видів (складових частин) кримінально-правової політики можна виділити й кримінально-правову політику у сфері охорони довкілля.

Як зазначалося вище, кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля є складним явищем, яке увібрало в себе риси як загальної кримінально-правової політики держави, так й загальної політики держави у сфері охорони довкілля.

З огляду на це, для належної характеристики поняття кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля необхідно розкрити також й основні риси державної політики у сфері охорони довкілля.

В науковій літературі існують різні тлумачення поняття державної політики у сфері охорони довкілля. Вказане зумовлено тим, що даний термін є предметом дослідження не тільки юридичних, а й інших, зокрема природничих, наук.

Так, екологічна політика України (політика у сфері охорони довкілля – Р.М.) – це діяльність держави, спрямована на досягнення пріоритетних (стратегічних) цілей: збереження природних об'єктів та комплексів, екосистем, підтримання їхньої цілісності та життєзабезпечувальних функцій, сталого розвитку суспільства, підвищення якості навколишнього природного середовища та життя, покращення здоров'я населення й демографічної ситуації, запровадження безвідходних і маловідходних, екологічно чистих технологій, розвитку екологічної освіти і виховання, забезпечення екологічної безпеки держави та захисту екологічних прав та інтересів громадян. Екологічна політика держави розглядається як інтегрований фактор соціально-економічного розвитку України, який сприяє забезпеченню переходу до сталого розвитку економіки та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування [107, с. 275-276].

Автори підручника «Екологічне право» за редакцією А. Гетьмана, вважають, що державна екологічна політика – це система правових, організаційних, економічних, соціальних, ідеологічних та інших заходів із боку держави, на формування і реалізацію яких впливає діяльність політичних партій, громадських організацій, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів, спрямована на досягнення пріоритетних (стратегічних) цілей, а саме: збереження природних об'єктів і комплексів, ландшафтного та біологічного різноманіття, екосистем, підтримання їхньої цілісності та життєзабезпечувальних функцій, сталого розвитку суспільства, підвищення якості навколишнього природного середовища та життя, покращення здоров'я населення й демографічної ситуації, запровадження безвідходних і маловідходних, екологічно чистих технологій,

розвиток екологічної освіти і виховання, забезпечення екологічної безпеки держави та захисту екологічних прав та інтересів громадян та ін [108, с. 19].

До основних засад державної екологічної політики (державної політики у сфері охорони довкілля – Р.М) належать:

1) збереження такого стану кліматичної системи, який унеможливить підвищення ризиків для здоров'я та благополуччя людей і навколишнього природного середовища;

2) досягнення Україною Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), які були затверджені на Саміті Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку у 2015 році;

3) сприяння збалансованому (сталому) розвитку шляхом досягнення збалансованості складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), орієнтування на пріоритети збалансованого (сталого) розвитку;

4) інтегрування екологічних вимог під час розроблення і затвердження документів державного планування, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку та у процесі прийняття рішень про провадження планової діяльності об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля;

5) міжсекторальне партнерство та залучення заінтересованих сторін;

6) запобігання виникненню надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, оцінки впливу на довкілля, а також комплексного моніторингу стану навколишнього природного середовища;

7) забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, підвищення рівня екологічної безпеки в зоні відчуження;

8) забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства;

9) застосування принципів перестороги, превентивності (запобігання), пріоритетності усунення джерел шкоди довкіллю, «забруднювач платить»;

10) відповідальність органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації;

11) стимулювання державою вітчизняних суб'єктів господарювання, які скорочують викиди парникових газів, знижують показники енерго- та ресурсоемності, модернізують виробництва, що спрямовано на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовища, у тому числі вдосконалення системи екологічного податку за забруднення довкілля та платежів за використання природних ресурсів;

12) упровадження новітніх засобів і форм комунікацій та ефективної інформаційної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища [4, с. 57-58].

Складниками державної екологічної політики можна визначити:

1) правову охорону, що формулює наукові екологічні принципи у вигляді юридичних законів, обов'язкових для виконання;

2) матеріальне стимулювання природоохоронної діяльності, що має прагнення зробити її економічною та вигідною для підприємств;

3) інженерну охорону, що розробляє природоохоронну та й ресурсозберігаючу технологію та техніку» [109, с. 12].

Крім того, складовими частинами екологічної політики в демократичному суспільстві вважають:

1) належну та ефективну систему державного управління у сфері охорони, невиснажливого використання та відтворення природних ресурсів;

2) належний державний та громадський нагляд за дотриманням чинного природоохоронного законодавства та міжнародних природоохоронних зобов'язань країни;

3) належну інформаційну політику щодо довкілля;

4) належний рівень екологічної експертизи екологічно небезпечних проектів;

5) належну систему прийняття державних рішень з питань, що стосуються довкілля, яка б передбачала обов'язкове залучення громадськості;

6) належу систему відповідальності влади, конкретних посадових осіб та громадян за порушення принципів збалансованого розвитку, норм та положень природоохоронного законодавства;

7) належну освітню та просвітницьку діяльність [110, с. 4, 7].

Таким чином, серед основних засад державної політики у сфері охорони довкілля, які складають особливі риси й кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, можна виділити, зокрема: забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства; застосування принципів перестороги (запобігання); пріоритетності усунення джерел шкоди довкіллю; застосування принципу «забруднювач платить».

Переходячи від питань наукової розробки поняття державна політика у сфері охорони довкілля до питань його законодавчого закріплення варто зазначити, що на сьогодні питання відображення на цьому рівні основних аспектів державної політики в означеній галузі досить відчутно активізовано. Вказане зумовлено, як вимогами міжнародних партнерів для забезпечення прогресу інтеграції нашої держави в Європейську та інші міжнародні спільноти, так і реальним станом речей в суспільному бутті, коли ефективна та послідовна політика, спрямована на збереження довкілля, вже є життєвою необхідністю.

Для забезпечення ефективного впровадження державної політики у сфері охорони довкілля абсолютно прийнятним є запропонований І.В. Козичем поділ на платформи (площини). При цьому, найбільш фундаментальними та суспільно значущими на даний час серед таких платформ слід визнати доктринальну та законодавчу.

Одночасно, слід констатувати, що відсутність значного прогресу розробки даного питання на доктринальному рівні призводить до відсутності послідовної та стратегічно прийнятної законотворчої діяльності. Так, у прагненні якнайшвидше імплементувати норми законодавства Європейського Союзу в національне законодавство, суб'єкти політики нашої держави у сфері охорони довкілля

нерідко лише механічно копіюють нормативно-правові акти країн ЄС, абсолютно ігноруючи соціально-економічні та інші особливості нашого суспільства. При цьому, такі нормативно-правові акти як правило приймаються хаотично та не передбачають зрозумілих інструментів і реальних можливостей їх практичної реалізації. Яскравим прикладом такого нормативно-правового акту є Закон України «Про управління відходами», прийнятий на заміну більш зрозумілому з правозастосовної точки зору Закону України «Про відходи».

Тим не менше, на законодавчому рівні знайшли своє відображення окремі базові концепти впровадження державної політики у сфері охорони довкілля, які серед інших, опосередковано зачіпають й питання кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля.

Так, Стаття 16 Конституції України визначає, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу, є обов'язком держави [111].

Крім того, Преамбула до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» декларує, що охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємна умова сталого економічного та соціального розвитку України. З цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої та неживої природи навколишнього середовища, захисту життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів [12].

Важливим нормативно-правовим актом на шляху до впровадження ефективної державної політики у сфері охорони довкілля стала Угода про Асоціацію між Україною та ЄС [112], у якій питання правовідносин у сфері охорони довкілля регулюються Главою 6 «Навколишнє природне середовище».

При цьому, стаття 363 Угоди містить бланкетну норму, яка визначає необхідність поступового наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища, у порядку та строки, визначені Додатком ХХХ до Угоди.

Водночас, привертає увагу той факт, що описана вище Угода жодним чином не зачіпає питання саме кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля.

Поряд з тим, існує багато інших вітчизняних нормативно-правових актів, що регулюють питання впровадження державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Серед таких нормативно-правових актів можна виділити такі як:

1) Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 № 188/98-Р «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [113] - є фундаментальним актом, який заклав базиси державної політики у сфері охорони довкілля. У той же час, кримінально-правовому аспекту даної сфери приділено досить незначну та опосередковану увагу.

Зокрема, п. 19 «Сільське Господарство» визначає, що «стратегія системи сільськогосподарського природокористування має передбачати формування механізму економічної, адміністративної та кримінальної відповідальності сільськогосподарських природокористувачів за порушення екологічних вимог» [113].

Крім того, пункт 34 «Система екологічного законодавства» декларує, що «...правовий механізм має надати Основним напрямам чіткої цілеспрямованості, формальної визначеності, загальнообов'язковості, сприяти врегулюванню відносин у галузі екології, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання природних ресурсів та їх відходів і юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства» [113]..

Отже, зазначена Постанова містить здебільшого декларативні та базові норми, які визначають стандарти державної політики у сфері охорони довкілля, та її кримінально-правової складової.

2) Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 880-р «Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року» [114]. Розділом «Інструменти національної екологічної політики» визначено, що «необхідність переорієнтації зусиль з формування політики на її практичне проведення, удосконалення і наближення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища до європейського, зміцнення інституціонального потенціалу природоохоронної діяльності та створення ефективних інструментів екологічної політики передбачають проведення ряду дієвих заходів, серед яких:

1) розвиток національної системи управління навколишнім природним середовищем;

2) укріплення інституціональної спроможності системи управління навколишнім природним середовищем шляхом: удосконалення системи державного контролю, зокрема формування системи контролю за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, виключення дублювання функцій контролю різними уповноваженими органами влади; посилення відповідальності забруднювачів, зокрема підвищення нормативів діючої системи збору за забруднення навколишнього природного середовища до рівня, що стимулює суб'єктів господарювання скорочувати обсяги забруднення; підвищення фінансової відповідальності порушників законодавства, розширення бази оподаткування, розроблення нових правил проведення оцінки збитку на основі фактичних витрат на відновлювальні заходи; реформування системи видачі дозволів, зокрема перехід до видачі комплексних дозволів для забруднювачів за принципом «єдиного вікна», спрощення процедури для малих і середніх підприємств, розроблення системи технологічних нормативів на викиди, скиди, розміщення відходів;

3) розвиток законодавства про охорону навколишнього природного середовища здійснюватиметься шляхом: гармонізації національного екологічного законодавства про охорону навколишнього природного середовища з європейським та нормами міжнародного права; розроблення проекту Екологічного кодексу України, забезпечення прийняття та дотримання його основних вимог;

4) удосконалення економічного та фінансового механізмів реалізації національної екологічної політики, визначення джерел фінансування;

5) наукове забезпечення національної екологічної політики;

6) розвиток міжнародного співробітництва;

7) інші інструменти» [114].

Вказана Концепція, у порівнянні з попереднім декларативним актом, приділяє вже більш цільову та конкретну увагу, у тому числі кримінально-правовому аспекту регулювання відносин у сфері охорони довкілля, зокрема, шляхом підвищення фінансової відповідальності за завдання шкоди довкіллю.

3) Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [115] - прийнятий після вищезагаданого Розпорядження, та забезпечує практичну реалізацію закріпленої Розпорядженням Концепції. Суттєво, що вказаний Закон також регулює окремі питання й кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, зокрема, звертаючи увагу на необхідності підвищення відповідальності за завдання шкоди довкіллю, а також впровадження дієвої екологічної освіти населення.

4) Вищезазначені нормативно-правові акти набули свого подальшого розвитку у «Національному плані дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки»», затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 577-р [116].. Цей План визначає чіткі кроки впровадження державної політики в означеній сфері, серед яких: впровадження наукових доробок, які мінімізують негативний вплив на довкілля з боку забруднювачів, підвищення освітнього рівня населення в екологічній сфері, а

також підвищення відповідальності за завдання шкоди довкіллю. При цьому, такі кроки План обмежує строками їх виконання.

5) Станом на зараз діє Стратегія у сфері охорони довкілля, яка висвітлена у Законі України від 28.02.2019 «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [117].

Так, Розділ I даного Закону «Мета, засади, принципи та інструменти державної екологічної політики» визначає такі інструменти державної екологічної політики та її кримінально-правової складової, як: інформування та комунікація – сприятимуть підвищенню рівня обізнаності громадськості про діяльність органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища та ефективність впровадження ними нормативно-правових актів, стан навколишнього природного середовища та рівні його забруднення, принципи та методи сталого споживання і виробництва, захисту довкілля та дбайливого ставлення до живої природи; державне регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища – дасть змогу встановити науково обґрунтовані обмеження на використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища та впровадити інтегрований дозвіл щодо регулювання забруднення навколишнього природного середовища відповідно до Директиви 2010/75/ЄС про промислове забруднення (комплексне запобігання і контроль за забрудненнями); освіта в інтересах збалансованого (сталого) розвитку – дасть змогу встановити методологічні основи та запровадити безперервну екологічну освіту; комплексний моніторинг стану навколишнього природного середовища і нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів – забезпечать перехід до системи запобігання правопорушенням і моніторингу стану довкілля, зменшення тиску на бізнес-середовище, широке залучення громадськості до природоохоронного контролю через побудову дієвої системи нагляду за дотриманням природоохоронного законодавства з урахуванням найкращих практик організації функціонування аналогічних інституцій у країнах – членах Європейського Союзу [117].

б) На виконання вищевказаного Закону прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 № 443-р «Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року» [118].

Цей Національний план зосереджує кроки впровадження державної політики у сфері охорони довкілля, викладені відповідно до цілей: формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва (ціль 1); забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України (ціль 2); забезпечення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України (ціль 3); зниження екологічних ризиків з метою мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення (ціль 4); удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління (ціль 5) [118].

За наслідками опрацювання наведених вище нормативно-правових актів можна прийти до висновку, що питанню впровадження державної політики у сфері охорони довкілля на законодавчому рівні приділено досить значну увагу. При цьому, питання саме кримінально-правової політики в означеній сфері задекларовано здебільшого планами щодо підвищення відповідальності за завдання шкоди довкіллю.

Крім того, з метою реалізації державної політики у сфері охорони довкілля, та зокрема, виконання вимог ЄС щодо апроксимації національного законодавства України до законодавства ЄС на законодавчому рівні прийнято: Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази на період до 2030 року» [119], Указ Президента України № 111/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» [120], Указ Президента України № 104/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 березня 2021 року «Про заходи підвищення рівня хімічної безпеки на території України» [121], Указ Президента України № 511/2019 «Про деякі заходи щодо

збереження лісів та раціонального використання лісових ресурсів» [122], Указ Президента України № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [123], Указ Президента України № 512/2019 «Про деякі питання розвитку територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [124], Національний план управління відходами до 2033 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 № 1353 [125], Стратегія розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024-2032 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.01.2024 № 49 [126], Водна стратегія України на період до 2050 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 № 1134 [127], Державна стратегія управління лісами до 2035 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1777 [128], Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 року № 1363 [129], Морська природоохоронна стратегія України, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 року № 1240 [130], Стратегія формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 травня 2024 року № 483 [131], План дій щодо комплексного вирішення проблем басейну річки Рось на 2024-2033 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.07.2024 № 648 [132], Державна цільова програма комплексного водозабезпечення територій, які зазнали впливу воєнних дій, на період до 2030 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.09.2024 № 884 [133]. [134]

Таким чином, варто констатувати, що уповноваженими органами на даний час розроблено та прийнято значний обсяг законів та підзаконних нормативно-правових актів у сфері охорони довкілля, більшість з яких увібрали в себе норми законодавства ЄС та його окремих країн-учасниць. Вказане свідчить про постійно

триваючий процес адаптації національного законодавства України у сфері охорони довкілля до законодавства ЄС.

У той же час, з аналізу зазначених нормативно-правових актів вбачається відсутність єдиної національної доктрини у сфері охорони довкілля, внаслідок чого нормотворчий процес відбувається розгалужено, без наявності чіткого структурованого узгодження між елементами системи державної політики у сфері охорони довкілля.

Аналогічно, нині не розроблено національної доктрини щодо протидії кримінальним правопорушенням в цілому, а також кримінально-правової політики зокрема. Відтак, хоча законодавцем й здійснюються окремі кроки щодо внесення змін до законодавства у цій сфері, зокрема КК України, проте такі зміни не вирізняються достатньою дієвістю та ефективністю. Як приклад, упровадження інституту кримінальних проступків відчутно не оптимізувало роботу правоохоронних органів чи суду, окрім хіба-що більш оперативного розгляду справ у разі визнання обвинуваченим своєї вини (оскільки такі справи розглядаються без участі сторін). Водночас, створення у підрозділах Національної поліції України секторів та інших органів дізнання спричинило розширення штатної чисельності органів поліції та відповідно - значні витрати з державного бюджету на їх утримання, а зміни щодо порядку досудового розслідування кримінальних проступків не спростили, а в деяких аспектах (наприклад, зменшення строків досудового розслідування) навіть ускладнили, завдання, поставлені перед органом досудового розслідування.

Торкаючись питання визначення поняття кримінально-правової політики безпосередньо у сфері охорони довкілля, варто зазначити, що таке визначення має комбінуватися з урахуванням особливого положення кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля на стику:

- 1) державної політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля;
- 2) державної політики у сфері охорони довкілля;
- 3) кримінально-правової політики держави.

Так, на думку В.К. Матвійчука, кримінально-правову політику у сфері охорони довкілля можна визначити як комплекс державних заходів, які мають на меті формування оптимального кола складів кримінальних правопорушень, визначення характеру кримінально-правової боротьби із зазначеними діяннями, обрання методів, які спрямовані на підвищення ефективності впливу кримінально-правових засобів на правосвідомість населення, забезпечення охорони, раціонального використання, відтворення й оздоровлення навколишнього природного середовища для сьогоденних і майбутніх поколінь, а також слугують засобами превенції, надаючи перевагу запобіганню злочинів [135, с. 289].

Предмет кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля складають:

- 1) основні принципи кримінально-правового впливу на злочинність;
- 2) установлення кола суспільно-небезпечних діянь, що визнаються злочинними (криміналізація), і виключення тих або інших діянь із числа злочинів (декриміналізація);
- 3) встановлення характеру караності суспільно-небезпечних діянь (пеналізація) та умов звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, зниження покарання нижче межі, передбаченої нормою закону про кримінальну відповідальність, або заміна більш суворих його видів менш суворими (депеналізація);
- 4) визначення альтернативних покаранню заходів кримінально-правового характеру (замінюючих заходів), а також заходів, які застосовуються разом із покаранням (підкріплюючих заходів);
- 5) тлумачення законодавства в галузі боротьби зі злочинністю з метою з'ясування й роз'яснення його точного значення;
- 6) діяльність правоохоронних органів щодо застосування норм та інститутів законодавства про кримінальну відповідальність, з'ясування їх ефективності;

7) визначення шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових заходів на правосвідомість населення (правове виховання) [136, с. 35-36].

Досліджуючи питання кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля приходимо до висновку про відсутність єдиної доктрини та національної стратегії впровадження такої політики в нашій державі. Відсутні також доктрина й стратегія щодо протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля в цілому. У той же час, варто констатувати, що на рівні спроб доктринальної та законодавчої розробки даної проблеми кримінально-правовій політиці у сфері охорони довкілля приділено лише опосередковану увагу та тільки як складовій частині кримінально-правової політики або ж державної політики у сфері охорони довкілля.

Так, норми кримінального законодавства не містять жодних особливостей регулювання питання запобігання кримінальним правопорушенням, встановлення кримінальної відповідальності, призначення покарання та звільнення від відбування покарання за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля.

Разом з тим, питання визначення санкцій за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля безумовно має бути гнучким. Цілком ефективним було б впровадити, принаймні у якості додаткового покарання, санкцію у виді відновлення порушеного права. Для прикладу, у разі пошкодження зелених насаджень - організація та оплата робіт з їх відновлення (лікування) могла б визначатися у якості додаткового покарання чи навіть передбачатися підставою для звільнення від кримінальної відповідальності. Аналогічно, у разі незаконної порубки дерев, вилову риби тощо, вжиття правопорушником за власний кошт заходів з насадження лісу чи зариблення водного об'єкту доцільно було б визначити підставою для звільнення від відбування покарання або ж у якості додаткового покарання.

Такі заходи безумовно мали б наслідком покращення стану довкілля, забезпечували б відновлення шкоди, завданої довкіллю вчиненням кримінально караних діянь, а також здійснювали б превентивну функцію.

Натомість, чинна кримінально-правова політика нашої держави, не маючи системності та власної доктрини, з кожним роком запроваджує зміни у КК України шляхом все більшого обтяження покарань у виді запровадження більш жорстких застарілих санкцій, які притаманні скоріше «поліцейській», аніж «людиноцентристській» державі. У той же час, підвищення розміру штрафів за вчинення кримінальних правопорушень цієї категорії належну превентивну функцію не виконує.

За таких обставин, першим та нагальним етапом впровадження дієвої кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля в нашій державі має бути розроблення єдиної національної Доктрини протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. Така доктрина має докладно визначати основні принципи та системні завдання кожної з підсистем (кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та криминологічної). Крім того, така доктрина має бути вдало інтегрована у єдину загальну доктрину протидії кримінальним правопорушенням в цілому.

У подальшому, виключно після вироблення єдиної доктрини протидії кримінальним правопорушенням, має бути прийнята національна Стратегія протидії кримінальним правопорушенням, яка б передбачала детальний план дій стосовно протидії кримінальним правопорушенням в цілому, та в кожній окремій сфері, зокрема й у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Вказане у подальшому має знайти своє відображення на законодавчому рівні (площині) шляхом впровадження відповідних нормативно-правових актів. При цьому, має бути встановлене більш повне та чітке коло суспільно-небезпечних діянь, які можна віднести до кримінальних правопорушень проти довкілля; впроваджено критерії та розширено перелік видів основних та додаткових покарань за вчинення кримінальних правопорушень даного виду; визначено особливі випадки звільнення від покарання за вчинення кримінальних правопорушень даної категорії; створено окремі правоохоронні органи, органи

прокуратури та суди (судові палати), які спеціалізуюватимуться на розслідуванні кримінальних правопорушень та розгляді справ у сфері охорони довкілля.

2.2. Принципи, джерела та завдання кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля

Кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля, як і будь-який з інших видів кримінально-правової політики, має як загальні, притаманні кримінально-правовій політиці в цілому, так і свої особливі, принципи та завдання.

Так, під поняттям «принцип» доцільно розуміти вихідні, керівні ідеї, положення виникнення, розвитку і функціонування суспільних явищ. Тому принципи правової політики необхідно тлумачити як вихідні, керівні ідеї, завдання, програми та методи виникнення, розвитку і функціонування суспільних відносин за допомогою права [137, с. 6].

Дотримуючись усталеного в сучасній доктрині ланцюжка «політика» - «правова політика» - «політика в сфері протидії злочинності» - «кримінально-правова політика» варто здійснити систематизацію принципів кримінально-правової політики [138, с. 149].

Деякі науковці виділяють вісім основних принципів державного управління, політики, дотримання яких відповідає загальнолюдським цінностям. Це принципи:

- 1) конституційності уряду (constitutional);
- 2) народовладдя (popular);
- 3) підзвітності (accountability);
- 4) ефективності (effectiveness);
- 5) відкритості (openness);
- 6) адекватної реакції на зовнішнє середовище або сприйнятливості (responsiveness);
- 7) відповідності процесуальним нормам (due process);

8) розподілу влади (separation of powers) [22, с. 96].

У свою чергу, М.М. Почтовий до принципів правової політики відносить:

- 1) принцип пріоритету прав і свобод людини;
- 2) принцип законності;
- 3) принцип соціальної необхідності та наукової обґрунтованості;
- 4) принцип забезпечення пропорційного співвідношення інтересів особи, суспільства та держави;
- 5) принцип гуманістичної спрямованості та демократичного характеру інструментарію [137, с. 6].

М. Панов та Л. Герасіна серед принципів державної політики протидії кримінальним правопорушенням виділяє:

1) принцип законності – як ідея, згідно з якою злочинні дії, їх кваліфікуючі ознаки, покарання та інші наслідки вчиненого злочину визначаються тільки законом;

2) принцип рівності громадян перед законом – утворює фундамент правового статусу громадянина правової держави та демократичного суспільства. Він передбачає, що особи, які вчинили злочин, відповідно до закону підлягають кримінальній відповідальності незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, майнового й посадового становища, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, належності до громадських об'єднань та інших обставин;

3) принцип демократизму – визначає широкі можливості для участі громадян у реалізації завдань кримінальної політики, завдяки максимально можливій відкритості цієї діяльності, за допомогою гласності, суспільного контролю та врахування громадської думки;

4) принцип справедливості – визначає, що покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до особи, котра вчинила злочин, повинні відповідати характеру й суспільній небезпечності кримінального делікту, обставинам його вчинення та характеристикам особи злочинця;

5) принцип гуманізму – визначає, що кримінальне законодавство забезпечує, насамперед, безпеку людини й суспільства, а покарання осіб, які

скоїли злочин, не мають на меті заподіяння фізичних страждань чи приниження людської гідності;

б) принцип невідворотності відповідальності – означає, що будь-яка особа, котра вчинила злочин, повинна нести за нього відповідальність. Реалізація даного принципу вимагає ефективної діяльності органів кримінальної юстиції з розкриття чи розслідування злочинів;

7) принцип науковості кримінальної політики полягає в тому, що при розробленні стратегії й тактики боротьби зі злочинністю, слід виходити з об'єктивних закономірностей та фактичного стану справи, тобто з реальних можливостей, які забезпечують досягнення максимально можливих результатів» [139, с. 39].

На думку П.Л. Фріса, політика у сфері боротьби зі злочинністю повинна будуватись на загальних принципах, серед яких можна виділити:

- 1) принцип демократизму (ст. 1 Конституції);
 - 2) принцип переваги прав і свобод людини (ст. 3 Конституції);
 - 3) принцип верховенства права (ст. 8 Конституції);
 - 4) принцип рівності громадян (ст.ст. 21 та 24 Конституції);
 - 5) принцип зворотної дії в часі (ст. 58 Конституції);
 - 6) принцип виключення подвійної відповідальності (ст. 61 Конституції);
 - 7) принцип законності та винної відповідальності (ст. 62 Конституції);
- принцип гуманізму [140, с. 31].

Водночас, П.Л. Фріс уточнює, що загальні принципи не входять в систему принципів саме кримінально-правової політики, оскільки перебувають на більш високому рівні, визначаючи принципи правової політики Української держави загалом. З урахуванням висловленого, до принципів української кримінально-правової політики можна віднести:

- 1) принцип відповідності кримінально-правової політики іншим елементам політики у сфері боротьби зі злочинністю;
- 2) принцип врахування (відповідності) соціально-правової психології;
- 3) принцип економії репресії;

- 4) принцип доцільності;
- 5) принцип невідворотності відповідальності;
- 6) принцип диференціації й індивідуалізації відповідальності та покарання;
- 7) принцип соціальної справедливості [140, с. 31].

У свою чергу, О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк до принципів кримінально-правової політики відносять:

- 1) принцип системності;
- 2) принцип розвитку;
- 3) принцип участі всіх членів суспільства;
- 4) принцип адекватного забезпечення;
- 5) принцип гуманізму [99, с. 61-62].

Хоча серед науковців й існує досить жвава дискусія щодо питання співвідношення принципів кримінального права та кримінально-правової політики, все ж доцільніше розглянути вказане питання через призму інструментарію науки «логіка». Цілком очевидно, що поняття принципів кримінального права є ширшим від поняття принципів кримінально-правової політики. При цьому, якщо враховувати факт саме законодавчого закріплення таких принципів, то також очевидним є те, що далеко не всі існуючі принципи знаходять своє відображення у нормативно-правових актах.

Крім того, окремі науковці намагаються окреслити принципи кримінально-правової політики, закріплені нормами КК України, виділяючи, для прикладу, серед таких «принцип невідворотності покарання» чи «попередження злочинів». У той же час, з аналізу норм КК України можна зробити висновок про їх «державоцентристський» акцент.

Схожу думку з даного приводу висловив В.Б. Авер'янов, який зазначає, що сучасне вітчизняне право ще докорінно відрізняється від права європейських країн за «духом», ідеологією, - у країнах Європи воно орієнтоване на забезпечення прав та інтересів людини, їх ефективний захист, а у нас – на задоволення потреб інтересів держави, державного управління (фактично державного апарату) [141, с. 57].

Що стосується принципів кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, то вказаному виду політики властиві усі перелічені вище загальні принципи кримінально-правової політики. Разом з тим, серед особливих принципів кримінально-правової політики у даній сфері можна виділити: принцип компенсації шкоди, завданої довкіллю - «забруднювач платить»; принцип поєднання заходів стимулювання і відповідальності у сфері охорони довкілля; принцип пріоритетності вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності тощо.

Кожний вид кримінально-правової політики має як загальні, так й спеціальні, притаманні даному виду, джерела такої політики.

Джерелами кримінально-правової політики першочергово мають виступати праці науковців, вироблені ними концептуальні основи та доктрини. Вказані доктрини у подальшому на законодавчому рівні мають знаходити своє відображення у нормативно-правових актах. У такому разі будуть прийматися дійсно виважені та дієві нормативно-правові акти, які будуть враховувати реальний стан речей в суспільстві та спрямовуватимуться на покращення життя саме цього суспільства. У свою чергу, нормотворчий процес ставатиме значно легшим, а науковці отримуватимуть додатковий моральний стимул для випрацювання нових ідей та концепцій, оскільки бачитимуть реальну практичну реалізацію власних ідей та концепцій.

Тобто, у випадку визначення співвідношення між доктринальною та законодавчою площинами, у даному випадку, все ж таки схиляюь до їх «вертикального», а не «горизонтального» розміщення. А тому прийняття відповідних нормативно-правових актів на законодавчому рівні має бути наслідком попереднього досконалого опрацювання проблеми на доктринальному рівні.

Натомість, як показує правова дійсність нашої держави, джерелами кримінально-правової політики, зокрема, у сфері охорони довкілля, можна визначити лише закріплені на законодавчому рівні норми права, акти тлумачення

та правозастосування. При цьому, нерідко дійсним джерелом кримінально-правової політики, як і кожного окремого законодавчого акту стає механічно скопійований без урахування жодних особливостей нашого суспільства, нормативно-правовий акт тієї чи іншої іноземної країни, чи спільноти. У такому випадку предметом жвавої дискусії стає питання реальної суспільної користі таких реформ.

До джерел кримінально-правової політики і, відповідно будь-якої з її сфер, належать: Конституція України, закони України; укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України; рішення Конституційного Суду України; рекомендаційні роз'яснення Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (на даний час – Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, Об'єднаної та Великої Палат Верховного Суду – Р.М.); міжнародні договори, ратифіковані Україною. Цього переліку притримуються фактично всі вчені, які досліджували окремі аспекти політики в сфері протидії злочинності (П.Л. Фріс, А.А. Митрофанов, В.В. Кондратішина та ін.). Варто лише відмітити, що з усього переліку нормативно-правових актів окремо слід виділити цільові програми, спрямовані на профілактику злочинності, які можуть прийматися різними суб'єктами кримінально-правової політики [22, с. 99-100].

Уточнюючи зазначений вище перелік, додатково можна виділити джерела регіонального та місцевого характеру, які відображаються у цільових програмах відповідного рівня, окремих рішеннях обласних, районних, сільських, селищних та міських рад.

Також, серед джерел кримінально-правової політики можна виділити й положення міжнародних договорів, ратифікованих нашою державою, а також рішення Європейського суду з прав людини.

Так, ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначає, що «Рішення є обов'язковими для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції» [142].

Крім того, ч. 1 ст. 17 вказаного Закону визначає, що «суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [142].

Отже, положення міжнародних договорів, у тому числі Конвенцій, а також рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими для застосування нашою державою та безумовно відносяться до джерел кримінально-правової політики.

Також, у процесі виконання вимог нормативно-правових актів державними органами інколи створюються свої особливі документи, які регулюють окремі аспекти кримінально-правової політики. Для прикладу, керівниками прокуратур різних рівнів періодично проводяться координаційні, міжвідомчі та оперативні наради за участю представників правоохоронних, контролюючих та інших органів. Вказані наради оформлюються у вигляді відповідних протоколів з чітко визначеними пунктами та строками їх виконання та можуть містити узгоджену позицію органів досудового розслідування, сторони публічного обвинувачення щодо застосування тих чи інших норм кримінального права.

Що стосується джерел кримінально-правової політики безпосередньо у сфері охорони довкілля, варто відзначити, що даній підгалузі кримінально-правової політики властиве використання усіх перелічених вище джерел кримінально-правової політики. Крім того, окремі особливі аспекти кримінально-правової політики містяться також, здебільшого у програмних вітчизняних та міжнародних документах, детальний опис яких наведено у попередньому підрозділі даного Дослідження. При цьому, такі документи, здебільшого не є джерелами суто кримінально-правової політики в означеній сфері, а лише містять окремі її аспекти. У той же час, серед джерел, які умовно можна віднести виключно до кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, можна виділити рішення Верховного Суду у справах стосовно кримінальних правопорушень проти довкілля, а також рішення ЄСПЛ стосовно кримінальних правопорушень проти довкілля.

У той же час, варто відзначити, що у багатьох сферах кримінального правозастосування визначальними продовжують бути висновки суду найвищої

інстанції, сформовані ще понад 15-20 років тому. Серед них можна вирізнити, зокрема Постанову Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довікілья». Дана Постанова є базовим інструментом, за допомогою якого представники судових та правоохоронних органів вирізняють важливі сутнісні аспекти кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього середовища та відмежовують їх від діянь, відповідальність за які передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення [143, с. 42].

Кримінально-правова політика в цілому має свої особливі функціональні принципи та завдання.

Так, І.В. Козич, з урахуванням міжнародних нормативно-правових актів, виділяє такі функціональні принципи кримінально-правової політики, як:

1) принцип провідної ролі органів державної влади. Органи державної влади всіх рівнів повинні відігравати провідну роль в розробці ефективних і гуманних стратегій попередження злочинності, а також у створенні і підтримці інституційних структур для реалізації і перегляду цих стратегій;

2) принцип узгодженості (принцип сталого соціально-економічного розвитку). Питання, пов'язані з попередженням злочинності, повинні бути включені в усі відповідні соціально-економічні програми і політику в інших сферах, в тому числі в області зайнятості, освіти, охорони здоров'я, забезпечення житлом та міського планування, боротьби з бідністю, соціальної маргіналізацією і ізоляцією та ін.;

3) принцип співпраці та партнерства. Співпраця та партнерство повинні бути невід'ємною частиною діяльності з ефективного попередження злочинності, враховуючи широкий спектр причин злочинності і, відповідно, кваліфікацій та повноважень, необхідних для їх усунення. Це включає партнерство на рівні міністерств і відомств, громадських організацій, неурядових організацій, ділових кіл і окремих громадян;

4) принцип послідовності, стійкості і підзвітності. Саме цей принцип напряму пов'язаний з функцією визначення ресурсів, адже для забезпечення

сталого характеру попередження злочинності потрібні адекватні ресурси, в тому числі фінансування необхідних структур і заходів. Слід передбачити чітку систему звітності за використання фінансових коштів, здійснення відповідних заходів та їх оцінку, а також за виконання поставлених завдань;

5) принцип формування бази знань. Стратегії, політика, програми і дії в галузі попередження злочинності повинні спиратися на широку міждисциплінарну базу знань про проблеми злочинності, її різноманітні причини, а також про перспективний і підтверджений практикою досвід;

6) принцип формування належної правосвідомості у сфері кримінальної юстиції. Всі аспекти попередження злочинності повинні будуватися на дотриманні принципу верховенства закону і прав людини, визнаних в міжнародних документах, учасницями яких є держави-члени, що водночас має сприяти розвитку культури та правосвідомості. Особливу роль у цьому відіграє, на жаль, відсутня на сьогодні ідеологія кримінально-правової політики;

7) принцип взаємозалежності. При аналізі злочинності і розробці стратегій в національному масштабі слід, в необхідних випадках, враховувати зв'язки різних рівнів кримінально-правової політики, починаючи із зв'язків між місцевими (регіональними) проблемами в цій сфері і закінчуючи міжнародною організованою злочинністю;

8) принцип диференціації. Особливо актуалізований в останні роки принцип виходить з того, що у стратегіях попередження злочинності повинні в належних випадках братися до уваги неоднакові потреби вразливих членів суспільства» [138, с. 155-156].

Наведені вище функціональні принципи кримінально-правової політики притаманні також й кримінально-правовій політиці у сфері охорони довкілля, як складовій частині кримінально-правової політики, проте з дещо вузьким предметом, який стосується безпосередньо безпечного для життєдіяльності людини та інших організмів довкілля.

Крім того, П.Л. Фріс у залежності від сфери застосування виділяє наступні завдання кримінально-правової політики:

1) у сфері визначення загальних засад кримінальної відповідальності та покарання;

2) у сфері визначення кола діянь, віднесених до категорії злочинних (питання криміналізації та декриміналізації);

3) у сфері визначення оптимальних заходів впливу на винного (пеналізація і депеналізація);

4) у сфері запобігання злочинам методами кримінально-правового впливу (загальна й спеціальна превенція)» [103, с. 50].

Виходячи з завдань кримінально-правової політики можна окреслити основні завдання кримінально-правової політики безпосередньо у сфері охорони довкілля:

-визначення підстав кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля – визначення кола суспільно-небезпечних діянь, віднесених до кримінальних правопорушень проти довкілля, їх складу (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона), визначення інструментів розмежування між складами злочинів, кримінальних проступків та адміністративних правопорушень в означеній сфері, визначення підстав кримінальної відповідальності фізичних та юридичних осіб;

-визначення покарань та підстав звільнення від відбування покарання – визначення відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, передбачення основних та додаткових покарань для фізичних та юридичних осіб;

-визначення заходів заохочення у разі добровільного відшкодування збитків, завданих довкіллю, або усунення шкоди, завданої вчиненням суспільно-небезпечного діяння - вказане забезпечить дієве впровадження принципу «забруднювач платить» та стимулюватиме правопорушників відшкодувати завдану шкоду задля уникнення від кримінальної відповідальності;

-запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля – розроблення комплексу дієвих заходів кримінально-правового впливу, спрямованих на

запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля (загальна та спеціальна превенція);

-визначення єдиної системи принципів, загальних та особливих інструментів й заходів щодо визначення суспільно-небезпечних діянь у сфері охорони довкілля, призначення покарань за їх вчинення, визначення підходів до звільнення від відбування покарання за вчинення кримінальних правопорушень у цій сфері, а також запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Метод (спосіб) реалізації кримінально-правової політики – це система прийомів практичного здійснення, втілення у життя кримінально-правової політики. Або іншими словами, методи (способи) реалізації кримінально-правової політики - це знаряддя, за допомогою яких кримінально-правова політика протидіє злочинності (бореться зі злочинністю). До методів (способів) реалізації кримінально-правової політики належать: криміналізація, декриміналізація, пеналізація, депеналізація, диференціація і індивідуалізація кримінальної відповідальності. Декриміналізація і криміналізація – це методи, які відповідають за збалансованість кримінального закону [144, с. 76].

Методи також підрозділяються на загальні (універсальні) і галузеві (специфічні) відповідно до сфер їх застосування. До перших відносяться такі універсальні способи управлінської дії, як організаційно-адміністративні (директивні) і економічні методи, а також соціально-психологічні методи стимулювання. Директивні методи передбачають використання державно-правового примусу, а економічні – матеріальне стимулювання [22, с. 104].

Серед галузевих методів політики в сфері протидії злочинності та її підсистем істотну роль відіграє програмно-цільовий метод, що дозволяє об'єднати в єдиний комплекс засоби і ресурси фінансового, матеріального, організаційного, правового та іншого характеру для «точкового» вирішення актуальних завдань боротьби зі злочинністю. Про специфіку і структуру такого роду програм як про директивні документи, що містять цілісну сукупність взаємозв'язаних економічних, технологічних, організаційних і інших заходів досягнення поставлених цілей, досить багато сказано в сучасній літературі [22, с. 104].

Кримінально-правова політики у сфері охорони довкілля використовує усі методи, притаманні кримінально-правовій політиці в цілому, у той же час суттєву увагу на даний час варто приділити програмно-цільовому методу, який матиме змогу застосувати системний підхід у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля із застосуванням заходів, як репресивного, так й економічного та просвітницького характеру.

2.3. Кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля як підсистема політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, її місце та взаємозв'язок з іншими підсистемами

Політиці протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, як і політиці протидії кримінальним правопорушенням у будь-якій іншій сфері, притаманні здебільшого схожі риси, завдання та функції. Містить політика протидії кримінальним правопорушенням у зазначеній сфері також аналогічні з іншими сферами й складові частини.

Категорія кримінально-правової політики є однією з найбільш досліджуваних, але, як це не парадоксально, одночасно й найменш пізнаних у науці кримінального права. За багато років і навіть століть її вивчення накопичена достатньо велика кількість знань про неї, вироблені підходи до розв'язання загальних і окремих питань кримінально-правової політики. Але, разом з тим, все ще лишається широке поле для діяльності сучасних майбутніх дослідників, велика кількість не до кінця визначених аспектів у її розумінні [145, с. 169].

На думку П.Л. Фріса, під політикою у сфері боротьби зі злочинністю слід розуміти «вироблену Українською державою генеральну лінію, що визначає стратегію, основні концепції, напрями, цілі і засоби впливу на злочинність шляхом формування кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, регулювання практики їх застосування, а також розробка й реалізація заходів, спрямованих на попередження злочинів» [103, с. 32].

Як слушно зауважує І. В. Козич, «говорячи про політику у сфері протидії злочинності як про певну систему, необхідно враховувати, що будь-яку систему утворюють дві надважливі складові: 1) її структура - набір необхідних елементів; 2) фактори – які дозволяють бути цим елементам в єдності, цілісності, взаємозв'язку і обумовленості [146, с. 114].

На думку П.Л. Фріса, основними завданнями політики у сфері боротьби зі злочинністю є: 1) зниження показників злочинності в країні (рівня, коефіцієнта, динаміки); 2) зниження інтенсивності впливу, соціально-політичного, соціально-економічного та соціально-біологічного факторів на злочинність; 3) мінімізація наслідків злочинності» [147, с. 13].

В кримінально-правовій науці існують різні думки щодо складових частин системи політики у сфері протидії злочинності.

Так, П.Л. Фріс в структурі політики щодо протидії злочинності виділяє окремі підсистеми: кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та кримінологічну політики [103, с. 28].

Як зауважує В.І. Борисов, «перші три напрямки реалізуються в Україні на основі відповідного кодифікованого законодавства. Що стосується кримінологічної політики, то вона становить комплекс нормативно-правових, загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів, спрямованих на запобігання злочинності й усунення її причин. Разом з тим, кримінологічний, як і кримінально-процесуальний та кримінально-виконавчий напрямки, не є рівнозначними за своїм впливом та місцем у боротьбі зі злочинністю, у порівнянні з кримінально-правовим напрямком [96, с. 305-306].

Під кримінально-правовою політикою, на думку Д.О. Балобанової, слід розуміти адекватні існуючим потребам у суспільстві основні напрями, пріоритети, найважливіші завдання, шляхи й засоби здійснення кримінально-правового регулювання [148, с. 13].

На думку А. А. Митрофанова, «кримінально-правову політику варто розглядати як складову частину державної політики в сфері протидії злочинності, яка здійснюється засобами матеріального кримінального права. У широкому

значенні цим поняттям охоплюється загалом здійснення протидії злочинності з використанням засобів кримінальної репресії. У вузькому ж значенні кримінально–правова політика саме і є політикою протидії злочинності з використанням засобів матеріального кримінального права» [149, с. 18].

На законодавчому рівні кримінально-правову політику можна умовно визначити через завдання, визначені статтею першою КК України, через які відповідно дана політика й реалізується. Так, відповідно до вказаної статті Кодекс має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [2].

Як і питання визначення поняття кримінально-правової політики, поняття кримінально-процесуальної політики науковцями також трактується по-різному.

Так, «кримінально-правова політика може розглядатися у кількох ракурсах:

- 1) напрям боротьби зі злочинністю, сформований державою;
- 2) безпосередня діяльність органів, яка полягає у реалізації напряму боротьби зі злочинністю шляхом прийняття законодавчих норм у зазначеній сфері і подальшого застосування у кримінально-правових конфліктах задля їх вирішення;
- 3) вироблення науково обґрунтованої стратегії боротьби зі злочинністю, тактики її реалізації, напрацювання реалістичних рекомендацій, заходів задля поліпшення діяльності у сфері боротьби зі злочинністю» [150, с. 720].

У цілях даного дослідження найбільш доцільно звернутися до авторитетної думки П.Л. Фріса, який трактує кримінально-процесуальну політику як складник політики у сфері боротьби зі злочинністю, який визначає основні напрями правотворчої діяльності держави і правозастосовної діяльності відповідних

державних органів у сфері розслідування та вирішення кримінальних справ [103, с. 175]..

У свою чергу, Ю.І. Микитин, комбінуючи визначення кримінально-процесуальної політики вітчизняних науковців, зазначає:

1) кримінально-процесуальна політика може розглядатися у кількох ракурсах: а) напрям боротьби зі злочинністю, сформований державою;

б) безпосередня діяльність державних органів, яка полягає у реалізації напряму боротьби зі злочинністю шляхом прийняття законодавчих норм у зазначеній сфері і подальшого застосування у кримінально-правових конфліктах для їх вирішення;

в) вироблення науково обґрунтованої стратегії боротьби зі злочинністю, тактики її реалізації, напрацювання реалістичних рекомендацій, заходів задля поліпшення діяльності у сфері боротьби зі злочинністю;

2) попри провідну роль держави у формуванні кримінально-процесуальної політики право не може зводитися тільки до реалізації державної політичної волі. Право (у природному розумінні) має перебувати понад політикою, вище за неї, але водночас залишаючись механізмом її втілення (у позитивному розумінні) [150, с. 720].

Кримінально-процесуальна політика на законодавчому рівні реалізується, зокрема через основні завдання, визначені Кримінальним процесуальним кодексом України.

Так, відповідно до статті другої КПК України завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до

кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [151].

Крім того, серед науковців існують різні підходи й до визначення поняття кримінально-виконавчої політики. Вказане потребує додаткового аналізу та не є ціллю даного дослідження.

Так, А.Х. Степанюк визначав кримінально-виконавчу політику як науку про принципи, цілі і завдання діяльності органів та установ виконання покарань і про засоби, які мають в розпорядженні адміністрації органів та установ, що необхідні для досягнення мети виконання покарання [152, с. 253].

П.Л. Фріс визначає кримінально-виконавчу політику як таку, що визначає основні напрями правотворчої діяльності держави й правозастосовчої діяльності відповідних державних органів у сфері реалізації кримінальних покарань [103, с. 18].

Окрім того, П.Л. Фріс зауважує, що завданням кримінально-виконавчої політики є, у першу чергу, забезпечення реалізації кримінальної відповідальності і досягнення цілей, визначених ст. 1 КК України. З цією метою кримінально-виконавча політика формує власну систему цілей та завдань, які підпорядковані і визначені кримінально-правовою політикою [153, с. 230].

Кримінально-виконавча політика на законодавчому рівні реалізується, зокрема через норми Кримінально-виконавчого кодексу України.

Так, стаття перша даного Кодексу визначає, що кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими. Завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою

виправлення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; а також регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними [154].

Визначення поняття та місця кримінологічної політики у сфері протидії злочинності у системи державної політики у різних сферах є також дискусійним питанням серед науковців.

Торкаючись аспекту, цікавого для даного дослідження, варто звернутися до думки П.Л. Фріса, який зазначає, що «зміст кримінологічної (профілактичної) політики визначається цілеспрямованими заходами, метою яких є зменшення рівня злочинності шляхом ліквідації або зниження потенціалу причин та умов злочинності [96, с. 35].

В.В. Голіна застосовує більш широкий підхід та визначає кримінологічну політику як «складову частину державної внутрішньої соціально-економічної політики, яка на основі Конституції України, законодавчих та нормативно-правових актів, теорії кримінології і інтегрованих нею інших галузей знань визначає директивні засади та шляхи, якими керується держава при здійсненні нерепресивної протидії злочинності та її проявам. Тим самим кримінологічна політика виступає як єдність:

- 1) державної Концепції запобігання та протидії злочинності, що виражається у відповідних директивних актах;
- 2) кримінологічної теорії запобігання та протидії злочинності;
- 3) особливого виду діяльності держави, її органів, суспільства, громадськості, спрямованої на ефективну протидію злочинності як соціального явища та різновидам її проявів [155, с. 36].

На думку В.В. Василевича, державна кримінологічна політика – це «...скоординована діяльність усіх гілок влади й інституцій громадянського суспільства, спрямована на виявлення та усунення причин й умов (детермінантів)

злочинів, прогнозування можливих змін у криміногенній ситуації, коригування стратегічних напрямів управління системою кримінальної юстиції. Водночас невизначеність цілей, задач, принципів і засобів (зокрема правових, інформаційних, превентивних, репресивних, прогностичних) державного впливу на злочинність виявляє існуючі прогалини та породжує все нові проблеми доктринального, правового й організаційного характеру, які на практиці вимагають найскорішого їх ефективного розв'язання» [156, с. 6].

Важливими кроками впровадження кримінологічної політики нашої держави стало введення в законодавчий простір понять превенція та превентивна діяльність.

Так, зокрема, стаття 31 Закону України «Про Національну поліцію» визначає, що поліція може застосовувати такі превентивні заходи:

- 1) перевірка документів особи;
- 2) опитування особи;
- 3) поверхнева перевірка і огляд;
- 4) зупинення транспортного засобу;
- 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території;
- 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю;
- 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи;
- 8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ;
- 9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- 10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб;
- 11) поліцейське піклування [157].

З урахуванням того факту, що «лева частка» кримінальних правопорушень вчиняється особами, які в той чи інший період часу перебувають у складних економічних чи психологічних обставинах (діти, які проживають

(проживали) в так-званих «неблагополучних» сім'ях, подружжя, яке отримало психологічні проблеми внаслідок розриву сімейних відносин тощо), важливим фактором запобігання злочинності є введення інституту соціального супроводу сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Торкаючись питання протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, варто вказати, що підсистеми даного явища мають в цілому спільні з іншими сферами риси. Однак, можна виділити деякі особливості, зокрема, стосовно суб'єктів вчинення таких кримінальних правопорушень. Так, звертаючись до питання «особи злочинця» у кримінальних правопорушеннях проти довкілля, доцільним буде виділити той факт, що вказане питання потребує додаткового ретельного дослідження, зокрема для випрацювання шляхів запобігання таким кримінальним правопорушенням. Так, вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля зазвичай потребує ретельної підготовки та матеріальних вкладень, а тому такі правопорушення в багатьох випадках вчиняються представниками середнього й першого класу в економічному сенсі. Як приклад, для незаконного видобутку надр, вирубки дерев, засмічення чи забруднення земель у значних розмірах необхідна наявність спеціальної дороговартісної техніки, що навряд-чи можуть собі дозволити представники третього класу в економічному сенсі.

З огляду на це, політика у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля має застосовувати свою особливу специфіку, а норми кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого та кримінологічного характеру мають вирізнятися особливістю принаймні у виді розширення переліку видів покарань, відповідальності власників та орендодавців спеціальної техніки, яка використовувалася у якості знаряддя вчинення кримінального правопорушення, (у разі введення чіткої регламентації порядку придбання, оренди та використання спеціальної техніки, яка може використовуватися для вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля).

Питання визначення місця кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля в системі політики протидії кримінальним правопорушенням

проти докiлля є досить дискусійним. За відсутності єдиного підходу до визначення понять кримінально-правова політика, кримінально-процесуальна політика, кримінально-виконавча політика, кримінологічна політика, об'єктивно не можливо проводити чіткі кордони та паралелі між цими поняттями, а тим більше визначати місце тієї чи іншої підсистеми у системі політики протидії злочинності в цілому.

Так, кримінологічні аспекти даного виду державної політики за деяких обставин можна умовно віднести до складу кожної з підсистем. Для прикладу, введення покарання у виді пробаційного нагляду, освітнє виховання населення, спрямоване на запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, можна умовно віднести до аспектів одночасно як кримінально-правової, так і кримінологічної політики. Аналогічно, нормативно-правові акти, які регулюють питання виконання покарань, серед яких Закон України «Про пробацію», досить докладно зачіпає питання кримінологічної політики.

Для запровадження ефективних зрушень, зокрема у сфері наукової розробки даних питань, варто зазначити, що наукові праці з даного приводу зазвичай не дають відповідей на конкретно поставленні питання, позбавлені логічної систематизації понять та послідовності викладу матеріалу. Простіше кажучи, зазвичай, розкриваючи дану актуальну тему науковці фактично уникають від її розкриття та наводять загальну характеристику суміжних понять або ж лише окремих складових досліджуваної проблеми.

Відтак, дана проблема потребує ефективного та докладного дослідження досвідченими науковцями для випрацьовування чітких концептуальних основ та забезпечення розкриття даного виду державної політики на доктринальному рівні.

Разом з тим, вітчизняні науковці все ж намагаються вирішити питання співвідношення, зокрема кримінально-правової та кримінально-процесуальної підсистем політики у сфері протидії злочинності.

Питання взаємозв'язку будь-яких галузей права не може бути вирішене в межах галузевих наук, для цього потрібні методи більшого рівня узагальнення,

тобто методи теорії держави і права. Саме в її межах розроблялися і розробляються загальні концепції взаємозв'язку галузей матеріального і процесуального права. Право складається з правових норм, що діють у даному суспільстві. Класифікація правових норм за галузевою ознакою на матеріальні та процесуальні норми дозволяє визначити місце кожного виду юридичних норм в системі права; краще з'ясувати функції правових норм та їх роль у механізмі правового регулювання; удосконалити правотворчу і правозастосовну діяльність держави [158, с. 149].

Цілком логічно, що співвідношення кримінально-правової політики та кримінально-процесуальної політики, у тому числі у сфері охорони довкілля, пов'язане зі співвідношенням матеріального та процесуального кримінального права. Так, норми кримінального законодавства визначають, які діяння слід відносити до злочинних, кого вважати суб'єктами вчинення таких кримінальних правопорушень, та яке покарання (звільнення від покарання) застосовується до того чи іншого суспільно-небезпечного діяння або ж суб'єкта його вчинення. У той же час, норми кримінального процесуального законодавства регулюють питання досягнення цілей, визначених Кримінальним кодексом, зокрема, у виді виявлення, розкриття кримінальних правопорушень, процедуру доведення винуватості, а також порядок винесення рішень про застосування заходів кримінально-правового характеру у виді покарань.

На подальшому етапі в дію вступають засоби кримінально-виконавчої політики, які забезпечують виконання призначеного покарання та довершують виконання цілей кримінально-правової політики, зокрема у виді реального виконання рішень кримінального та цивільного характеру щодо притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Що стосується кримінологічної політики, вважаю, що вона відіграє допоміжну функцію стосовно кожної з наведених вище підсистем. Так, на рівні кримінально-правової політики – це передбачення покарання у виді пробаційного нагляду, реалізація програм щодо правового виховання населення задля запобігання вчиненню кримінальних правопорушень; на кримінально-

процесуальному рівні – це надання характеристики особи злочинця, вирізнення особливостей суб'єктів, організованих груп, схильних до вчинення кримінальних правопорушень, надання досудових доповідей щодо особи обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення, що має безумовний вплив на порядок розкриття кримінальних правопорушень, прийняття рішень щодо застосування до підозрюваних заходів забезпечення (для прикладу, тримання під вартою); на рівні кримінально-виконавчої політики – це забезпечення запобігання вчиненню кримінальних правопорушень раніше засудженими особами, у тому числі до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, тощо.

При цьому, повертаючись до питання протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, обов'язковим для застосування є принцип гармонічного поєднання кожної з підсистем політики протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля шляхом чіткої структуризації та належної взаємодії.

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ЄС. АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

3.1. Особливості політики ЄС у сфері охорони довкілля. Основні аспекти кримінально-правової політики ЄС у сфері охорони довкілля

Кримінально-правова політика Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього середовища вирізняється своєю особливістю у порівнянні з кримінально-правовою політикою інших країн. Водночас, немало країн намагаються гармонізувати власне законодавство або ж запозичити окремі дієві інструменти кримінально-правової політики Європейського Союзу. Вказане зумовлено системним підходом, запровадженням ефективних практичних заходів для збереження довкілля, які впроваджує Європейський Союз. Здебільшого саме практичність такої політики говорить про її успіх та актуальність.

Перш ніж торкнутися поняття кримінально-правової політики Європейського Союзу у сфері охорони довкілля, варто приділити увагу більш загальному поняттю – «політика у сфері охорони довкілля ЄС».

Так, політику у сфері охорони довкілля Європейського Союзу можна визначити як сукупність спільних заходів країн членів ЄС, спрямованих на забезпечення екологічних потреб свого населення, раціональне використання, охорону й відтворення природних ресурсів та підтримку екологічної безпеки [159, с. 5].

Для повноти дослідження доцільно виділити основні нормативно-правові акти у даній сфері, вказавши наступні первинні та вторинні *acquis communautaire* у сфері охорони довкілля, серед яких: Паризький договір 1951 року; Римський договір 1957 року (у вказаному договорі зокрема визначаються умови імпорту, експорту та транзиту з урахуванням екологічної безпеки); Єдиний Європейський акт від 1986 року, яким включено до Римського договору розділ щодо охорони

навколишнього природного середовища; Маастрихтський договір про Європейський Союз від 1992 року, яким визначено основні цілі та завдання вказаної організації у сфері природоохоронної діяльності; Амстердамський договір 1997 року, яким закріплено природоохоронну орієнтацію діяльності Європейського Союзу; Лісабонський договір від 2007 року, яким визначено основоположні цілі екологічної політики ЄС: збереження, захист і покращення якості довкілля, захист здоров'я людей, виважене й раціональне використання природних ресурсів, розв'язання регіональних та всесвітніх проблем довкілля, боротьба зі зміною клімату; Директива 2004/35/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому природному середовищу шкоди від 21.04.2004; Директива 91/628/ЄС про захист тварин під час перевезення; Директива 90/58/ЄС від 20.07.1998 щодо захисту тварин, які утримуються для сільськогосподарських потреб; Директива 2010/63/ЄС від 22.09.2010 про захист тварин, які використовуються для експериментів та інших наукових цілей; Директива 2008/50/ЄС від 21.05.2008 про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи; Директива 90/313/ЄЕС від 07.06.1990 про доступ до екологічної інформації; Директива 2003/4/ЄС про свободу доступу до інформації про стан навколишнього природного середовища; Директива 2004/35/ЄС, якою визначено цивільну відповідальність за забруднення довкілля за принципом «забруднювач платить»; Директива 2011/92/ЄС про оцінку впливу окремих державних і приватних проектів на навколишнє середовище; Директива 2001/42/ЄС про оцінку впливу окремих планів та програм на навколишнє середовище; Директива 2003/4/ЄС про доступ громадськості до екологічної інформації та про скасування Директиви 90/313/ЄЕС; Директива 2003/35/ЄС про забезпечення участі громадськості у підготовці окремих планів та програм, що стосуються навколишнього середовища, та внесення змін і доповнень до Директив 85/337/ЄЕС та 96/61/ЄС про участь громадськості та доступ до правосуддя; Директива 2008/50/ЄС про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи; Директива 2004/107/ЄС про миш'як, кадмій, ртуть, нікель і поліциклічні

ароматичні вуглеводні у атмосферному повітрі; Директива 98/70/ЄС про якість бензину та дизельного палива та внесення змін і доповнень до Директиви 93/12/ЄЕС, що доповнена директивами 2000/71/ЄК, 2003/17/ЄК та 2009/30/ЄК і Регламентом (ЄС) 1882/2003; Директива 1999/32/ЄС про зменшення вмісту сірки у деяких видах рідкого палива та внесення змін і доповнень до Директиви 93/12/ЄС зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) 1882/2003 та Директивою 2005/33/ЄС; Директива 94/63/ЄС про контроль викидів летючих органічних сполук (ЛОС), що виникають зі сховищ нафти та при її транспортуванні з терміналів до сервісних станцій зі змінами та доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) 1882/2003; Директива 2004/42/ЄС про обмеження викидів летючих органічних сполук за рахунок використання органічних розчинників у певних фарбах і лаках та продукції полірування транспортних засобів та внесення змін і доповнень до Директиви 1999/13/ЄС; Директива 2008/98/ЄС про відходи; Директива 1999/31/ЄС про захоронення відходів зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) 1882/2003; Директива 2006/21/ЄС про управління відходами видобувної промисловості та внесення змін і доповнень до Директиви 2004/35/ЄС; Директива 2000/60/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері водної політики зі змінами і доповненнями, внесеними Рішенням 2455/2001/ЄС і Директивою 2009/31/ЄС; Директива 2007/60/ЄС про оцінку управління ризиками затоплення; Директива 2008/56/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства у сфері екологічної політики щодо морського середовища; Директива 91/271/ЄЕС про очистку міських стічних вод зі змінами та доповненнями, внесеними Директивою 98/15/ЄС та Регламентом (ЄС) 1882/2003 і Регламентом (ЄС) 1137/2008; Директива 98/83/ЄС про якість води, призначеної для споживання людиною, зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) 1882/2003 і Регламентом (ЄС) 596/2009; Директива 91/676/ЄС про захист вод від забруднення, спричиненого нітратами з сільськогосподарських джерел, зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом (ЄС) 1882/2003; Директива Європейського Парламенту і Ради 2012/18/ЄС від 04.07.2012 про контроль загроз

виникнення значних аварій, пов'язаних із використанням небезпечних речовин, та про внесення змін і подальше скасування Директиви Ради 96/82/ЄС; Директива 2001/18/ЄС про навмисне вивільнення у навколишнє середовище генетично модифікованих організмів; Регламент (ЄС) 1946/2003 про транскордонні перевезення генетично модифікованих організмів; Директива 2009/41/ЄС про використання генетично модифікованих мікроорганізмів у замкненій системі; Регламент (ЄС) 1829/2003 щодо генетично модифікованих харчових продуктів та кормів; Регламент Комісії (ЄС) 641/2004 від 06.04.2004 про детальні правила імплементації Регламенту (ЄС) 1829/2003 Європейського Парламенту та Ради стосовно заявки на отримання дозволу на нові генетично модифіковані продукти харчування та корми, повідомлення про існуючі продукти та випадкову або технічно неминучу присутність генетично модифікованого матеріалу, який отримав сприятливу оцінку ризику; Регламент (ЄС) 1829/2003 про генетично модифіковані харчові продукти та корми; Регламент (ЄС) 1830/2003 щодо простежуваності та маркування генетично модифікованих організмів і простежуваності харчових продуктів та кормів, вироблених з генетично модифікованих організмів, та про внесення змін до Директиви 2001/18/ЄС; Директива 2003/87/ЄС про встановлення схеми торгівлі викидами парникових газів у рамках Співтовариства; Регламент 2037/2000 про субстанції, що руйнують озоновий шар; Регламент 842/2006 про певні фторовані парникові гази; Регламент (ЄС) 598/2014 Європейського Парламенту та Ради від 16.04.2014 про встановлення правил і процедур стосовно запровадження пов'язаних із шумом експлуатаційних обмежень в аеропортах Союзу в рамках збалансованого підходу та скасування Директиви 2002/30/ЄС; Директива 2002/49/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25.06.2002 щодо оцінки управління шумом навколишнього середовища – Декларація Комісії в Погоджувальному комітеті щодо Директиви щодо оцінки та управління шумом навколишнього середовища; Директива 2009/147/ЄС про захист диких птахів; Директива 92/43/ЄС про збереження природного середовища існування, дикої флори та фауни, зі змінами і доповненнями, внесеними Директивами 97/62/ЄС, 2005/105/ЄС та Регламентом

(ЄС) 1882/2003; Директива 94/22/ЄС від 30.05.1994 Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про умови надання та використання дозволів на пошук, розвідування та видобуток вуглеводнів» [160].

Наведений вище перелік нормативно-правових актів не є вичерпним. Разом з тим, навіть аналіз наведених актів дає можливість зробити декілька висновків, у тому числі в аспекті історичного розвитку європейської правової політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Так, деякі вчені пов'язують час початку регулювання питання охорони навколишнього природного середовища в Європейських спільнотах у ХХ столітті з датою укладення Римського договору 1957 року. Проте, з таким висновком можна не погодитись, оскільки, для прикладу, умовним часом початку регулювання таких правовідносин можна вважати ще дату укладення Паризького договору 1951 року.

Так, Паризьким договором від 18.04.1951 року створено Європейську спільноту з вугілля та сталі (Європейське співтовариство по вугіллю та сталі). До вказаного співтовариства увійшли: Бельгія, Західна Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди та Франція. Вказане співтовариство являє собою регіональну міждержавну економічну організацію, що об'єднала металургійну, залізорудну, кам'яновугільну галузі промисловості ряду західно-європейських країн. Створення ЄСВС було ініційоване міністром закордонних справ Франції Р. Шуманом (Декларація 09.05.1951). Паризький договір (набув чинності 25.07.1952), який засновував спільний ринок вугілля, залізної руди, залізного брухту і сталі, базувався на принципах вільної торгівлі й регульованої конкуренції. Також, вказана Угода заснувала інституції, які стали попередниками відповідних інститутів Європейських співтовариств [161, с. 401-402].

Зазначений Договір вже закладав основи створення загальних норм, спрямованих на ефективне використання природних ресурсів та збереження довкілля. Хоча зазначене Співтовариство фактично створювалося для організації діяльності спільного ринку кам'яновугільної, залізорудної та металургійної

промисловості, воно брало на себе й похідні від добувної промисловості обов'язки, у тому числі щодо охорони навколишнього природного середовища.

Так, пункт d) статті 3 вищевказаного Договору визначає, що Інститути Співтовариства, діючи в спільних інтересах та в межах відповідних повноважень, зокрема: забезпечують підтримання умов, які будуть стимулювати підприємства до нарощування та покращення їх виробничого потенціалу, а також сприяти політиці раціонального використання природних ресурсів та запобіганню їх безрозсудного виснаження [162].

Таким чином, вже у 1951 році на Європейському континенті були закладені основи для вжиття консолідованих заходів держав учасників Європейської спільноти з вугілля та сталі, спрямованих на охорону довкілля. Водночас, вказані заходи обмежувалися забезпеченням раціонального використання природних ресурсів та запобіганням їх безрозсудливого виснаження.

У подальшому 25.03.1957 укладено Римський договір «Про створення Європейської економічної спільноти» («Європейського економічного співтовариства»). Початково до вказаної спільноти увійшло 6 країн: Бельгія, Західна Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди та Франція.

Зазначений Договір також не містить чітких та дієвих системних заходів, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища. В ньому зачіпаються лише окремі аспекти природоохоронної діяльності. Зокрема, статтею 36 Договору визначено, що положення статей 30-34 Договору не виключають заборону чи обмеження імпорту, експорту або транзиту, з міркувань суспільної моралі, суспільного порядку та державної безпеки, захисту здоров'я людей та тварин чи збереження рослин, захисту національних скарбів, які мають художню, історичну або археологічну цінність, захисту промислової та торгівельної власності. Натомість, такі заборони або обмеження не повинні бути засобом свавільної дискримінації або замаскованого обмеження в торгівлі між державами-членами [163].

Аналогічно, відсутні прямі норми щодо регулювання охорони навколишнього природного середовища й у Римському договорі від 25.03.1957

про створення «Європейської спільноти з атомної енергії» («Європейського співтовариства з атомної енергії»).[164]

Вказаним договором лише задекларовано необхідність вжиття заходів щодо охорони здоров'я населення, що тільки умовно можна віднести до заходів з охорони довкілля.

Отже, аналізом основоположних Договорів від 1951 та 1957 років, якими створено основні на той час Європейські Спільноти, можна визначити, що захист навколишнього природного середовища регулювався вказаними Договорами лише опосередковано.

Наступний етап реформування законодавства Європейських спільнот у сфері охорони навколишнього природного середовища пов'язується з відомою доповіддю Римського Клубу «Межі зростання» та конференцією ООН, яка відома в історії як «Стокгольмська конференція».

Так, у 1972 році Римським клубом (організація створена у 1968 році) опубліковано доповідь «Межі зростання», яка набула значного суспільного резонансу та стала предметом обговорення як в неурядових організаціях, так і в офіційних органах багатьох країн. Основними тезами вказаної доповіді вважаються: 1) Якщо існуючі світові тенденції зростання населення, обсягів виробництва, виснаження ресурсів та забруднення довкілля залишаться незмінними, то протягом наступних років, приблизно в середині 21 століття, буде досягнута фізична мета зростання на планеті Земля з подальшим різким та неконтрольованим зменшенням населення та економічним занепадом і деградацією екосистем; 2) Існує можливість змінити ці тенденції фізичного зростання і перейти до стану економічної, соціальної та екологічної стабільності, що буде «стало розвиватися» й надалі в майбутньому: вони полягають у зміні свідомості людей, засвоєнні системного мислення [165].

Цього ж року у період з 05.06.1972 по 16.06.1972 відбулась Конференція ООН з проблем середовища, оточуючого людину («Стокгольмська конференція»), за результатами якої прийнято Декларацію, яка містить 26 основоположних принципів [166].

Вважаю, що саме вказана Декларація є фундаментальним документом, який став поштовхом та основою для змін екологічної політики більшості Європейських та сусідніх країн. Вона, хоча й містить загальні положення та інструменти збереження та відновлення довкілля, проте такі інструменти є чіткими та дієвими. Вони являються своєрідною «дорожною картою» для впровадження ефективних механізмів захисту довкілля.

Як приклад, Декларація містить положення щодо регулювання використання природних ресурсів, захисту водних ресурсів, атмосферного повітря, доступу до інформації про стан навколишнього природного середовища тощо. Саме ці основоположні тези набули свого відображення у подальших Директивах ЄЕС та ЄС [167].

У подальшому, 17.02.1986 існуючі європейські спільноти затвердили «Єдиний європейський акт», до якого приєдналися: Німеччина, Португалія, Іспанія, Греція, Велика Британія, Ірландія, Данія, Нідерланди, Люксембург, Франція, Бельгія та Італія. Вказаним актом внесено ряд змін до зазначеного вище Римського Договору від 1957 року про створення Європейської економічної спільноти. З прийняттям зазначеного акту розпочався новий етап політики Європейських спільнот у сфері охорони довкілля.

Так, вказаним Актом частину III Римського договору про ЄЕС від 1957 року доповнено Частиною VII «Довкілля» та викладено її в наступній редакції:

«Стаття 130r

1. Діяльність Співтовариства щодо довкілля має на меті:

- берегти, охороняти та поліпшувати стан довкілля;
- берегти здоров'я людей;
- виважено та раціонально використовувати природні ресурси.

2. Діяльність Співтовариства щодо довкілля ґрунтується на принципах превентивних дій, відшкодування шкоди навколишньому середовищу, головним чином шляхом усунення його джерел, та оплати збитку тими, хто його заподіяв. Завдання захисту довкілля є складовою частиною інших напрямів політики Співтовариства.

3. Вироблюючи програму дій у сфері довкілля Співтовариство враховує:

- отримані наукові і технічні дані;
- стан довкілля в різних регіонах Співтовариства;
- потенційні вигоди і витрати, що можуть бути результатом дій або бездіяльності;
- економічний і соціальний розвиток співтовариства в цілому і збалансований розвиток його регіонів.

4. Співтовариство зосереджує зусилля в сфері довкілля тією мірою, якою цілі, передбачені в пункті 1, можуть бути реалізовані на рівні Співтовариства ефективніше, ніж державами-членами самостійно. Без шкоди для дій самого Співтовариства держави-члени забезпечують фінансування і виконання інших заходів.

5. У рамках сфер своєї компетенції Співтовариство і держави-члени співпрацюють і з третіми країнами і компетентними міжнародними організаціями. Форми співпраці Співтовариства можуть бути предметом договорів між ним та іншими зацікавленими сторонами, що розроблюються й укладаються відповідно до статті 228. Попередній пункт не стосується компетенції держав-членів вести переговори в міжнародних органах і укладати міжнародні договори.

Стаття 130s

Рада за пропозицією Комісії і після консультацій з Європейським Парламентом і Економічним і соціальним комітетом приймає одностайно рішення щодо дій, які варто здійснити Співтовариству.

Рада визначає відповідно до умов, передбачених у попередньому абзаці, які питання вимагають прийняття рішень кваліфікованою більшістю.

Стаття 130t

Спільні заходи для захисту довкілля, прийняті відповідно до статті 130s, не перешкоджають кожній з держав-членів зберігати або вводити більш суворі захисні заходи, сумісні з даним Договором» [167].

Таким чином, Акт 1986 року вже визнає захист навколишнього природного середовища частиною політики Європейської економічної спільноти та формує

основні принципи політики у даній сфері: превентивні дії, відшкодування шкоди навколишньому середовищу, головним чином шляхом усунення його джерел, та оплати збитку тими, хто його заподіяв.

Наступний етап розвитку правових та економічних інструментів захисту навколишнього природного середовища на території Європейського континенту варто пов'язувати з утворенням єдиної Європейської спільноти відповідно до Маастрихтського договору 1992 року, до якого згодом вносились зміни Амстердамським договором 1997 року, Ніццьким договором 2001 року та Лісабонським договором 2007 року. Чинна версія Договору про ЄС вступила в дію у 2009 році після набуття чинності Лісабонським договором [168].

У той же час був прийнятий ще один базисний правовий акт Європейської спільноти, який йменовано «Договір про функціонування Європейського Союзу».

Консолідована версія Договору про Європейський Союз (станом на 30.03.2010) не містить положень щодо охорони навколишнього природного середовища. Натомість, таке регулювання визначено Договором про функціонування Європейського Союзу.

Зокрема, консолідована версія Договору про функціонування Європейського Союзу (станом на 30.03.2010) містить розділ XX «ДОВКІЛЛЯ»:

«Стаття 191

1. Політика Союзу щодо довкілля сприяє досягненню таких цілей:

- збереження, захист та покращення якості довкілля;
- захист здоров'я людей;
- виважене та раціональне використання природних ресурсів;
- заходи зі сприяння на міжнародному рівні для вирішення регіональних та всесвітніх проблем довкілля та, зокрема, боротьба зі зміною клімату.

2. Політика Союзу щодо довкілля націлена на високий рівень захисту, враховуючи відмінності ситуацій в різних регіонах Союзу. Політика Союзу ґрунтується на принципі перестороги та на принципах необхідності вживання

запобіжних заходів, необхідності виправлення екологічної шкоди, насамперед у її виток, та на принципі «забруднювач має платити».

У цьому контексті заходи з гармонізації, що задовольняють вимоги охорони довкілля, включають у разі потреби захисне застереження, що дозволяє державам-членам вживати тимчасових заходів на екологічних підставах, що не мають економічного характеру, та які підлягають процедурі інспектування з боку Союзу.

3. Під час підготовки політики Союзу щодо довкілля Союз враховує:

- існуючі наукові та технічні дані;
- екологічні умови в різних регіонах Союзу;
- потенційні переваги та витрати через дії або бездіяльність;
- економічний і соціальний розвиток Союзу в цілому та збалансований розвиток його регіонів.

4. У межах своїх відповідних сфер повноважень Союз та держави-члени співпрацюють з третіми країнами та компетентними міжнародними організаціями. Умови співпраці Союзу можуть бути предметом угод між Союзом та зацікавленими третіми сторонами.

Стаття 192

1. Європейський Парламент та Рада, діючи зі звичайною законодавчою процедурою та після проведення консультацій з Економічно-соціальним комітетом та Комітетом регіонів, приймають рішення щодо того, яких заходів слід вживати Союзові для того, щоб досягти цілей, зазначених у статті 191.

2. Шляхом відступу від процедури прийняття рішення, передбаченої в частині 1, та без шкоди статті 114 Рада, діючи одностайно, діючи за спеціальною законодавчою процедурою та після проведення консультацій з Європейським Парламентом, Економічно-соціальним комітетом та Комітетом регіонів ухвалює:

- (a) заходи передусім фінансового характеру;
- (b) заходи, що впливають на:
 - планування міст та селищ;
 - кількісне управління водними ресурсами або таке, що впливає прямо або опосередковано на доступність цих ресурсів;

- використання землі, за винятком управління відходами.

(с) заходи, що суттєво впливають на вибір держави-члена між різними джерелами енергії та на загальну структуру енергетичного забезпечення держави-члена.

Рада, діючи одностайно за пропозицією Комісії та після проведення консультацій з Європейським Парламентом, Економічно-соціальним комітетом та Комітетом регіонів, може дозволити застосування звичайної процедури до питань, зазначених в першому абзаці.

3. Загальні програми дій, що визначають пріоритетні цілі, які мають бути досягнуті, ухвалюються Європейським Парламентом та Радою, які діють за звичайною законодавчою процедурою та після проведення консультацій з Економічно-соціальним комітетом та Комітетом регіонів.

Заходи, необхідні для реалізації цих програм, ухвалюються згідно з частиною 1 або 2 залежно від конкретного випадку.

4. Без шкоди окремим заходам, ухваленим Союзом, держави-члени фінансують та проводять політику щодо довкілля.

5. Без шкоди принципу «забруднювач має платити» та якщо захід, що ґрунтується на положеннях частини 1, призводить до витрат, що вважаються непропорційними для органів державної влади держави-члена, такий захід має визначати належні положення у формі:

- тимчасових відступів та/або;
- фінансової підтримки з боку Фонду об'єднання, що заснований відповідно до статті 177.

Стаття 193

Захисні заходи, увалені відповідно до статті 192, не перешкоджають будь-якій державі членові зберігати або запроваджувати суворіші захисні заходи. Такі заходи повинні бути сумісними з договорами. Про них повідомляється Комісія» [169].

Політика ЄС у сфері охорони довкілля визначається, зокрема, через програми дій у сфері охорони навколишнього природного середовища. Перша,

Друга та Третя програми дій охоплюють відповідно 1973-1976, 1977-1981 та 1982-1986 роки. Четверта програма дій з охорони довкілля охоплює 1987-1992 роки. Програма політики та дій співтовариства щодо навколишнього середовища та сталого розвитку (п'ята програма дій) охоплює 1993-2000 роки. Шоста та сьома програми дій з охорони довкілля охоплюють 2002-2012 та 2014-2020 роки відповідно. На даний час діє Восьма програма дій до 2030 року. Восьма програма дій закликає до прискорення переходу до кліматично нейтральної, ресурсоефективної та регенеративної економіки.

На виконання установчих договорів інституції ЄС приймають регламенти, директиви, рішення, рекомендації та висновки.

«Регламент – обов'язковий до виконання законодавчий акт, який повинен застосовуватися в повному обсязі на всій території ЄС. Регламенти адресовані всім державам-членам. Регламент є прямо застосованим, він не транспонується в національні правові системи.

Директива – законодавчий акт, що встановлює мету, якої повинні досягти всі держави-члени ЄС; є обов'язковою для кожної держави-члена, якій вона адресована, але повинна залишати вибір форми і методів досягнення результату на розсуд національних органів державної влади. Директива покладає на держави-члени обов'язок видавати правові акти для досягнення результату, зазначеного в директиві (імплементувати директиву у внутрішнє законодавство).

Рішення – є обов'язковим до виконання у повному обсязі правовим актом; застосовується, зокрема, для вирішення конкретного питання, яке стосується визначеного адресата (як правило, окремої держави-члена), тобто це акт індивідуального характеру.

Рекомендації (Європейської Комісії) – необов'язковий правовий акт, що містить важливі приписи для тлумачення обов'язкових актів ЄС або національних правових актів, прийнятих на виконання актів ЄС.

Висновок – акт-заява, що не має обов'язкової сили» [170, с. 2].

Торкаючись питання саме кримінально-правової політики ЄС у сфері охорони довкілля, варто зазначити наступне.

Так, відповідно до статті 3 (3) Договору про Європейський Союз (ДЄС) та статті 191 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), «Союз зобов'язався забезпечувати високий рівень захисту та покращення якості довкілля. Навколишнє середовище, у широкому сенсі, має бути захищене, як це випливає зі статті 3(3) ДЄС та статті 191 ДФЄС, що охоплює всі природні ресурси, включаючи повітря, воду, ґрунт, екосистеми, включаючи екосистемні послуги та функції, та дику фауну та флору, включаючи середовище існування, а також послуги, що надаються природними ресурсами [171].

Відповідно до статті 191 (2) ДФЄС, політика Союзу щодо навколишнього середовища має бути спрямована на високий рівень захисту, враховуючи різноманітність ситуацій у різних регіонах Союзу. Ця політика має ґрунтуватися на принципі запобіжних заходів та принципах вжиття превентивних заходів, пріоритетного усунення шкоди навколишньому середовищу в джерелі та принципі, що «забруднювач платить». Враховуючи, що злочини проти довкілля також впливають на основні права, боротьба з екологічними злочинами на рівні Союзу має вирішальне значення для забезпечення захисту цих прав» [172].

Як вказано у пункті 3 Директиви № 2014/1203 ріст числа злочинів проти довкілля та їх наслідків, які несуть підливний характер для природоохоронного права Європейського Союзу, продовжує викликати стурбованість в Союзі. Сфера поширення таких злочинів все частіше виходить за межі держав-членів, в яких вони вчиняються. Ці злочини являють собою загрозу навколишньому середовищу, і, відповідно, потребують адекватного та ефективного реагування, котре нерідко вимагає ефективної транснаціональної співпраці [172].

ЄС Докладає суттєвих зусиль для розробки правової основи протидії злочинам в екологічній сфері, яка ґрунтується на положеннях Договору про функціонування ЄС (ДФЄС), що передбачає компетенцію ЄС встановлювати мінімальні правила щодо визначення кримінальних злочинів та санкцій у сферах політики ЄС, на які поширюються заходи щодо гармонізації, якщо це необхідно для ефективного правозастосування (ст. 83 (2) (3)). Серед актів ЄС, що криміналізують правопорушення проти довкілля, перш за все, слід вказати

Директиву 2008/99/ЄС, яка була визнана основним законом ЄС у сфері боротьби з екологічними злочинами, що визначила низку тяжких правопорушень, які завдають шкоди навколишньому середовищу. У грудні 2021 року ухвалено Пропозицію про Директиву Європейського Парламенту та Ради про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права та заміну Директиви 2008/99/ЄС (4), яка зберегла перелік правопорушень, включених до статті 3 Директиви 2008/99/ЄС, з необхідними уточненнями та змінами, серед яких: серйозні злочини, пов'язані із забрудненням навколишнього середовища; незаконне поводження з відходами та вивезення відходів; експлуатація об'єктів, на яких здійснюються небезпечні види діяльності або зберігаються чи використовуються небезпечні речовини; порушення, пов'язані з виробництвом, переробкою, обігом, використанням, зберіганням, транспортуванням, імпортом, експортом чи захороненням радіоактивних матеріалів; злочини проти дикої природи, включаючи незаконне вбивство, знищення, зберігання або вилучення зразків дикої фауни та флори, незаконний обіг диких тварин та погіршення довкілля; незаконне виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт, використання чи викид озоноруйнівних речовин. Директива 2021 року також доповнила перелік протиправних діянь новими категоріями злочинів, зокрема: розміщення на ринку продукції, яка з порушенням обов'язкових вимог завдає суттєвої шкоди довкіллю внаслідок використання продукції у більших масштабах; серйозні порушення законодавства ЄС про хімічні речовини, що завдають значної шкоди навколишньому середовищу або здоров'ю людей; незаконна утилізація суден; незаконний забір води; викиди забруднюючих речовин із суден; незаконна торгівля деревиною; серйозні порушення правил інтродукції та поширення інвазивних чужорідних видів, що викликають стурбованість Союзу; серйозне порушення вимог щодо проведення оцінки впливу на довкілля; незаконне виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт, використання, викиди або виділення фторовмісних парникових газів. Директива встановлює стримуючий рівень санкцій, забезпечує більш послідовне застосування в ЄС умов для підприємств. Пропонує додаткові санкції та заходи для забезпечення того, щоб

національні судді і прокурори мали інструментарій, який дозволяє накладати санкції в індивідуальному порядку. Містить положення про врахування обтяжуючих обставин при кваліфікації злочинів (зв'язки з організованою злочинністю, історію згоди злочинців та перешкоджання інспекційно-примусовій діяльності) [172, с. 290].

Також, як зазначає Т.Л. Сироїд, слід приділити увагу Директиві 2004/35/ЄС [173], яка встановлює правила, що ґрунтуються на принципі «забруднювач платить». Це означає, що компанія, яка завдає шкоди навколишньому природному середовищу, несе відповідальність за неї і повинна вжити необхідних превентивних або відновлювальних заходів і повести всі пов'язані з цим витрати. Директива визначає екологічні збитки як: збитки, які істотно впливають на екологічний (екологічний, хімічний або кількісний) стан водних ресурсів, пошкодження земель, що створює значний ризик для здоров'я; збитки видам, що охороняються, і природному середовищу проживання, яке негативно впливає на збереження, як це визначено такими директивами: Директива 2000/60/ЄС щодо водних ресурсів [174] фокусується на забезпеченні хорошого якісного та кількісного здоров'я, тобто на зменшенні та усуненні забруднення, а також на забезпеченні достатньої кількості води для підтримки дикої природи і водночас для задоволення потреб людини. Вона застосовується до внутрішніх, перехідних та прибережних поверхневих вод, а також до підземних вод. У жовтні 2022 року Комісія прийняла пропозицію про перегляд списків забруднювачів у поверхневих та підземних водах [175]. Директива 2008/56/ЄС Європейського парламенту та Ради встановлює рамки для дій співтовариств у сфері морської екологічної політики [176]. Директива 2009/147/ЄС щодо збереження диких птахів [177] забезпечує комплексу основу для захисту, управління та контролю за всіма дикими птахами, які природно зустрічаються на території ЄС. Директива Ради 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 року про збереження природних середовищ існування, дикої фауни і флори [178]. [172, с. 291],

Як зазначалося вище, головними нормативно-правовими актами ЄС, які здійснюють правове регулювання екологічної відповідальності є Директива

2004/35/ЄС «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідації наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» та Директива 2008/99/ЄС «Про охорону навколишнього середовища кримінальним правом». Згідно Директиви, в членських країнах ЄС мають бути призначені компетентні органи, відповідальні за імплементацію Директиви. Ці компетентні органи забезпечують ефективну реалізацію і забезпечення виконання Директиви; вони також захищають законні інтереси відповідних операторів і інших зацікавлених сторін. Компетентні органи, наприклад, відповідають за конкретні завдання, такі як оцінка значущості шкоди і визначення того, які заходи для відновлення навколишнього природного середовища слід здійснити (у співпраці з відповідальним оператором). Оператор означає будь-яку фізичну або юридичну, приватну або публічну, яка здійснює або контролює шкідливу професійну діяльність, або, якщо це передбачено національним законодавством, якому було передано вирішальну економічну владу над технічним функціонуванням такої діяльності, включаючи власника дозволу на таку діяльність [179, с. 311-312].

Існують три категорії екологічних збитків, передбачених Директивою про екологічну відповідальність:

(а) «пошкодження охоронюваних видів і природних місць існування», що є будь-яким збитком, що має значні негативні наслідки для досягнення або збереження сприятливого природоохоронного статусу таких середовищ існування або видів. Види, про які йде мова, визначаються у відповідності до видів та типів природних середовищ існування, визначених у відповідних частинах Директиви щодо охорони диких птахів 79/409 та Директиви про збереження природного середовища існування дикої флори і фауни 92/43;

(b) «пошкодження вод», яке є будь-яким збитком, що суттєво негативно впливає на екологічний, хімічний та / або кількісний статус та / або екологічний потенціал відповідних вод;

(с) «пошкодження землі», яке є будь-яким забрудненням землі, яке створює значний ризик негативного впливу на здоров'я людини в результаті прямого або

непрямого введення речовин, препаратів, мікроорганізмів або мікроорганізмів [179, с. 312].

Так, діяння визнається кримінальним злочином, якщо воно є протиправним, завданним винною особою і спричинило серйозні негативні наслідки для довкілля:

а) вивільнення, емісія або занесення великої кількості речовин або іонізуючої радіації в повітря, ґрунт або воду, що спричинило смерть або загрозу смерті, або завдало серйозної шкоди будь-якій особі, або суттєвої шкоди якості повітря, якості ґрунту, якості води або збереженню тваринного і рослинного світу;

б) збір, транспортування, переробка й утилізація відходів, включаючи нагляд за такою діяльністю та відновлення середовища місць утилізації відходів, включаючи діяльність дилерів або брокерів (з управління відходами), що призвели до смерті або загрози смерті, або завдали серйозної шкоди будь-якій особі, або суттєвої шкоди стану повітря, стану ґрунту, стану води, збереження тваринного і рослинного світу;

с) транспортування відходів, якщо ця діяльність підпадає під дію ст. 2 (35) Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1013/2006 від 14 червня 2006 року про транспортування відходів і здійснюється з некритичною кількістю на основі одиничного транспортування або декількох транспортувань, явно пов'язаних між собою;

д) експлуатація заводу, який здійснює небезпечні види діяльності або використовує або зберігає речовини, які за межами заводу завдають або створюють загрозу завдання смерті або серйозної шкоди будь-якій особі, або істотного збитку стану повітря, стану ґрунту, стану води, збереженню тваринного і рослинного світу.

е) виробництво, переробка, зберігання, використання, транспортування, експорт та імпорт матеріалів, що розщеплюються, або інших небезпечних радіоактивних речовин, які спричинили або здатні спричинити смерть або серйозну шкоду будь-якій особі, або суттєво зашкодити стану повітря, стану ґрунту, стану води, збереженню тваринного і рослинного світу;

f) вбивство, руйнування місця існування видів дикої флори і фауни, за винятком випадків, якщо ця діяльність стосується незначної кількості цих видів або має незначний вплив на об'єкт, що захищається;

g) торгівля захищеними видами дикої флори і фауни або їхніми частинами, або продукцією з них, за винятком випадків, якщо ця діяльність стосується незначної кількості цих видів або має незначний вплив на об'єкт, що захищається;

h) будь-яка діяльність, що завдає значної шкоди місцям проживання видів дикої флори і фауни, що захищаються;

i) виробництво, імпорт, експорт, торгівля і використання речовин, що руйнують озон [180, с. 91].

Директива про екологічну відповідальність передбачає два режими відповідальності:

1) відповідно до першого режиму відповідальності, оператори певних видів діяльності, які вважаються фактичними або потенційними, перераховані в Додатку III до Директиви про екологічну відповідальність, можуть бути притягнуті до відповідальності у разі пошкодження охоронюваних видів і природних місць існування, пошкодження вод та пошкодження земельних ресурсів. Особливістю Директиви 2004/35/ЄС є встановлення прямої (об'єктивної) відповідальності за екологічну шкоду, притягнення до якої не залежить від наявності чи відсутності вини оператора. Така відповідальність застосовується лише щодо операторів, що проводять певну діяльність, визначену Додатком III, та у випадку заподіяння екологічної шкоди його діяльністю. До таких видів діяльності відносяться великі промислові установки; операції з утилізації відходів; деякі установки, що викидають забруднюючі речовини в повітря; установки, що скидають забруднюючі речовини у воду; виробництво, використання, зберігання, переробка, наповнення, вивільнення в навколишнє середовище і транспортування небезпечних речовин і препаратів на місці; обмежене використання генетично модифікованих мікроорганізмів і навмисне вивільнення в навколишнє середовище, транспортування і розміщення на ринку генетично модифікованих організмів.

2) другий режим відповідальності, передбачений Директивою про екологічну відповідальність, застосовується до шкоди, заподіяної захищеним видам і природним середовищам, спричиненим будь-якою професійною діяльністю, відмінною від перелічених у Додатку III. До операторів, що проводять діяльність, відмінну від встановленої в Додатку III, пряма (об'єктивна) відповідальність не застосовується» [179, с. 312-313].

Важливе значення для підвищення ефективності боротьби з кримінальними правопорушеннями проти довкілля кримінально-правовими засобами у ЄС є новоприйнята Директива 2024/1203 «Про кримінально-правову охорону довкілля» [171].

Так, стаття перша даної Директиви визначає, що ця Директива встановлює мінімальні правила щодо визначення кримінальних правопорушень та покарань з метою ефективнішого захисту довкілля, а також щодо заходів щодо запобігання та боротьби з кримінальними правопорушеннями проти довкілля та ефективного забезпечення виконання екологічного законодавства Союзу [171].

Також, Директива визначає, що поведінка вважається незаконною, якщо вона порушує:

(а) право Союзу, яке сприяє досягненню однієї з цілей політики Союзу щодо навколишнього середовища, як зазначено у статті 191 (1) ДФЄС;

(б) закон, нормативний акт чи адміністративне положення держави-члена, або рішення, прийняте компетентним органом держави-члена, яке впроваджує законодавство Союзу, зазначене у пункті (а) [171].

Частина друга статті 3 Директиви визначає, що держави-члени забезпечують, щоб наступні дії кваліфікувалися як кримінальне правопорушення, якщо вони є незаконними та навмисними: скидання, викид або введення певної кількості матеріалів чи речовин, енергії чи іонізуючого випромінювання в повітря, ґрунт чи воду, що спричиняє або може спричинити смерть або серйозне каліцтво будь-якої особи, або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам; розміщення на ринку з порушенням заборони або іншої вимоги, спрямованої на захист навколишнього

середовища, продукту, використання якого у великих масштабах, а саме використання продукту кількома користувачами, незалежно від їхньої кількості, призводить до викиду, випромінювання або введення певної кількості матеріалів або речовин, енергії або іонізуючого випромінювання в повітря, ґрунт або воду та спричиняє або може спричинити смерть або серйозне каліцтво будь-якої особи або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту або води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам або рослинам; виробництво, розміщення або надання на ринку, експорт або використання речовин, як таких, так і в сумішах або у виробках, включаючи їх включення до складу виробів, якщо така поведінка спричиняє або може спричинити смерть або серйозну травму будь-якої особи, суттєву шкоду якості повітря, ґрунту або води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам або рослинам, та які обмежені відповідно до Розділу VIII та Додатку XVII до Регламенту (ЄС) № 1907/2006 Європейського Парламенту та Ради, заборонені відповідно до Розділу VII Регламенту (ЄС) № 1907/2006, не відповідають Регламенту (ЄС) № 1107/2009 Європейського Парламенту та Ради; не відповідають Регламенту (ЄС) № 528/2012 Європейського Парламенту та Ради, не відповідають Регламенту (ЄС) № 1272/2008 Європейського Парламенту та Ради, заборонені відповідно до Додатка I до Регламенту (ЄС) № 2019/1021 Європейського Парламенту та Ради; виробництво, використання, зберігання, імпорт або експорт ртуті, сполук ртуті, сумішей ртуті та продуктів з додаванням ртуті, якщо така поведінка не відповідає вимогам, викладеним у Регламенті (ЄС) 2017/852 Європейського Парламенту та Ради, та спричиняє або може спричинити смерть або серйозні травми будь-якої особи, суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам; виконання проектів у значенні статті 1 (2)(а), як зазначено у статті 4(1) та (2) Директиви 2011/92/ЄС Європейського Парламенту та Ради, якщо така діяльність здійснюється без дозволу на забудову та завдає або може завдати суттєвої шкоди екосистемі, тваринам чи рослинам; збір, транспортування або обробка відходів, нагляд за такими операціями та подальший догляд за місцями захоронення, включаючи дії, що вживаються, як дилер або брокер, якщо така поведінка стосується небезпечних відходів, як

визначено у статті 3(2) Директиви 2008/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради, та стосується значної кількості таких відходів або стосується відходів, відмінних від тих, що зазначені в пункті (і), спричиняє або може спричинити смерть або серйозне каліцтво будь-якої особи, або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам; перевезення відходів у значенні статті 2, пункту (26) Регламенту (ЄС) 2024/1157 Європейського парламенту та Ради, якщо такі дії стосуються незначної кількості, незалежно від того, чи здійснюються вони одним перевезенням, чи кількома перевезеннями, які, здається, пов'язані між собою; переробка суден, що підпадають під дію Регламенту (ЄС) № 1257/2013, якщо така поведінка не відповідає вимогам, зазначеним у пункті (а) статті 6(2) зазначеного Регламенту; скидання забруднюючих речовин з суден, що підпадають під дію статті 3 Директиви 2005/35/ЄС, у будь-яку зону, зазначену у статті 3(1) цієї Директиви, за винятком випадків, коли таке скидання з суден відповідає умовам для винятків, вкладених у статті 5 цієї Директиви, що спричиняє або може спричинити погіршення якості води або шкоду морському середовищу; експлуатація або закриття об'єкта, на якому здійснюється небезпечна діяльність, або на якому зберігаються чи використовуються небезпечні речовини чи суміші, якщо така поведінка та така небезпечна діяльність, речовина чи суміш підпадають під дію Директиви 2012/18/ЄС Європейського Парламенту та Ради або Директиви 2010/75/ЄС Європейського Парламенту та Ради, і така поведінка спричиняє або може спричинити смерть або серйозні травми будь-якої особи, або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам; будівництво, експлуатація та демонтаж установки, якщо така поведінка та така установка підпадають під дію Директиви 2013/30/ЄС Європейського Парламенту та Ради, і така поведінка спричиняє або може спричинити смерть або серйозні травми будь-якої особи, або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам; виробництво, переробка, обробка, використання, утримання, зберігання, транспортування, імпорт, експорт або утилізація радіоактивного матеріалу чи радіоактивних

речовин, якщо така поведінка та такий матеріал чи речовини підпадають під дію Директив Ради 2014/59/Євратом, 2014/87/Євратом або 2013/51/Євратом, і така поведінка спричиняє або може спричинити смерть або серйозні травми будь-якої особи або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам; забір поверхневих або підземних вод у значенні Директиви 2000/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради, якщо така поведінка завдає або може завдати суттєвої шкоди екологічному стану чи екологічному потенціалу поверхневих водних об'єктів або кількісному стану підземних водних об'єктів; вбивство, знищення, вилучення, продаж або пропонування на продаж зразка або зразків виду дикої фауни чи флори, перелічених у Додатку IV або в Додатку V, якщо види в цьому Додатку підлягають тим самим заходам, що й ті, що прийняті для видів у Додатку IV до Директиви Ради 92/43/ЄЕС, та зразка або зразків видів, зазначених у статті 1 Директиви 2009/147/ЄС Європейського Парламенту та Ради, за винятком випадків, коли такі дії стосуються незначної кількості таких зразків; торгівля зразком або зразками, або їх частинами чи похідними, видів дикої фауни чи флори, перелічених у додатках А та В до Регламенту Ради (ЄС) № 338/97, та імпорт зразка або зразків, або їх частин чи похідних, таких видів, перелічених у Додатку С до зазначеного Регламенту, за винятком випадків, коли така поведінка стосується незначної кількості таких зразків; розміщення або надання на ринку Союзу чи експорт з ринку Союзу відповідних товарів чи відповідних продуктів з порушенням заборони, встановленої статтею 3 Регламенту (ЄС) 2023/1115, за винятком випадків, коли така поведінка стосується незначної кількості; будь-яка поведінка, яка спричиняє погіршення стану середовища існування в межах охоронюваної території або порушення стану видів тварин, перелічених у пункті (а) Додатка II до Директиви 92/43/ЄЕС, в межах охоронюваної території, у зазначенні статті 6(2) цієї Директиви, якщо таке погіршення або порушення є значним; ввезення на територію Союзу, розміщення на ринку, утримання, розведення, транспортування, використання, обмін, дозвіл на розмноження, вирощування або культивування, випускання в навколишнє середовище або

поширення інвазійних чужорідних видів, що викликають занепокоєння Союзу, якщо така поведінка порушує обмеження, викладені у статті 7(1) Регламенту (ЄС) № 1143/2014 Європейського Парламенту та Ради, та спричиняє або може спричинити суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам, або умовам дозволу, виданого відповідно до статті 8 Регламенту (ЄС) № 1143/2014 або авторизації, наданої відповідно до статті 9 зазначеного Регламенту, та спричиняє або може спричинити смерть або серйозні травми будь-якої особи, або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам; виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт, використання або викид речовин, що руйнують озоноруйнівний шар, або функціонування яких залежить від цих речовин, як зазначено у статті 2(b) зазначеного Регламенту; виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт, використання або випуск фторованих парникових газів, окремо чи у вигляді сумішей, як зазначено у статті 2, пункті (a) Регламенту (ЄС) 2024/573 Європейського Парламенту та Ради, або виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт або використання продуктів та обладнання, а також їх частин, що містять фторовані парникові гази або функціонування яких залежить від цих газів, як зазначено у статті 2, пункті (b) зазначеного Регламенту, або введення в експлуатацію таких продуктів та обладнання [171].

Також, важливим є те, що зазначена Директива встановлює різні види відповідальності для фізичних осіб, серед яких: зобов'язання відновити навколишнє середовище протягом певного періоду, якщо пошкодження є оборотним, або виплатити компенсацію за шкоду, заподіяну довкіллю, якщо шкода є незворотною або правопорушник не в змозі здійснити таке відновлення; штрафи, що є пропорційними тяжкості діяння та індивідуальним, фінансовим та іншим обставинам відповідної фізичної особи, і, де це доречно, що визначаються з належним урахуванням тяжкості та тривалості шкоди, завданої навколишньому середовищу, та фінансової вигоди, отриманої від правопорушення; позбавлення доступу до державного фінансування, включаючи тендерні процедури, гранти, концесії та ліцензії; позбавлення права обіймати в юридичній особі керівну

посаду того ж типу, що використовувалася для вчинення правопорушення; анулювання дозволів та уповноважень на здійснення діяльності, що призвела до відповідного кримінального правопорушення; тимчасова заборона балотуватися на державні посади; за наявності суспільного інтересу, після оцінки кожної окремої справи, публікація всього судового рішення або його частини, що стосується скоєного кримінального правопорушення, та призначених покарань чи заходів, які можуть містити персональні дані засуджених осіб лише у належним чином обґрунтованих виняткових випадках; позбавлення волі на строк до 10 років. (ст. 5 Директиви) [171].

Передбачає вказана Директива й відповідальність для юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень у сфері охорони довкілля.

Так, пункт 1 статті 7 Директиви визначає, що держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб юридична особа, яка притягується до відповідальності відповідно до статті 6(1) або (2), каралася ефективними, пропорційними та стримуючими кримінальними або некримінальними санкціями чи заходами [171].

Для юридичних осіб Директива передбачає такі види кримінальної відповідальності як: зобов'язання відновити навколишнє середовище протягом певного періоду, якщо пошкодження є оборотним, або виплатити компенсацію за шкоду, завдану довкіллю, якщо шкода є незворотною або правопорушник не в змозі здійснити таке відновлення; позбавлення права на отримання державних виплат або допомоги; позбавлення доступу до державного фінансування, включаючи тендерні процедури, гранти, концесії та ліцензії; тимчасове або постійне позбавлення права займатися підприємницькою діяльністю; анулювання дозволів та уповноважень на здійснення діяльності, що призвела до відповідного кримінального правопорушення; взяття під судовий нагляд; судове припинення; закриття закладів, що використовувалися для скоєння правопорушення; зобов'язання запровадити схеми належної перевірки для покращення дотримання екологічних стандартів; якщо існує суспільний інтерес, публікація всього судового рішення щодо скоєного кримінального правопорушення та накладених

покарань чи заходів або їх частини, без шкоди для правил щодо недоторканості приватного життя та захисту персональних даних [171].

Взагалі кримінальна відповідальність за порушення норм законодавства у сфері охорони довкілля у країнах-учасницях ЄС може варіюватися залежно від тяжкості правопорушення та законів конкретної держави – члена ЄС.

Для прикладу, у Франції діє значна кількість законів і підзаконних актів у галузі регулювання екологічної безпеки. Основні з них – Закони: «Про охорону навколишнього середовища (1976 року), «Про відходи» (1975 року). При цьому, Кримінальний кодекс Франції 1994 року містить поняття екологічного тероризму [181, с. 390].

Засади кримінальної відповідальності за екологічні злочини в Італії формуються під значним впливом екологічних ініціатив Європейського Союзу, що безпосередньо впливає на національне екологічне законодавство. В контексті європейського екологічного законодавства, італійське кримінальне право зазнало суттєвих змін з прийняттям 22 травня 2015 року Закону № 68, котрий інтегрував розділ VI «Злочини проти довкілля» до Кримінального кодексу Італії [182]. Цей розділ містить статті від 452-bis до 452-terdecies, які регламентують такі злочини, як «Забруднення навколишнього середовища», «Екологічна катастрофа», «Торгівля та залишення високорадіоактивних матеріалів», «Перешкоджання контролю», «Не виправлення шкоди» [181]. Огляд цих норм дозволяє констатувати, що законодавство Італії визначає суворі санкції за їх порушення, зокрема у виді позбавлення волі на строк від шести місяців до п'ятнадцяти років та штрафів від 10 тисяч до 100 тисяч євро [182].

У Кримінальному кодексі Іспанії, прийнятому у 1995 році, існує Розділ XVI «Про злочини, пов'язані з управлінням територіями і захистом історичної спадщини і навколишнього середовища», у якому передбачені глави: III «Про злочини проти природних ресурсів і навколишнього середовища» і IV «Про злочини, пов'язані з охороною флори і фауни». Аналіз відповідних норм засвідчує певні особливості їх конструкції: з одного боку вони сформульовані в узагальненому вигляді, тобто одна норма передбачає відповідальність за

посягання на декілька елементів навколишнього середовища; з другого боку, ознаки об'єктивної сторони зазначених норм характеризуються доволі високою деталізацією [183, с. 93].

Наприклад стаття 325 передбачає кримінальну відповідальність для того, «хто, порушуючи закон та інші загальні положення про охорону навколишнього середовища, спровокує або прямо чи побічно здійснить випромінювання, проливання, опромінення, витяг або екскавацію, знесення, шум, вібрацію, вплив або зберігання в атмосфері, землі, надрах або наземних, морських або ґрунтових водах, включаючи міжнародні території, збирання вод (каптаж), що може заподіяти істотне порушення рівноваги в природних системах [183, с. 93].

Як і в українському законодавстві, КК Іспанії передбачає за кримінальні правопорушення проти довкілля покарання, в яких поєднується позбавлення волі з альтернативними покараннями.

Також, привертає увагу встановлення достатньо чіткої градації покарання залежно від форми вини. Так, стаття 331 містить вказівку такого змісту: «За діяння, передбачені в цій главі, покарання призначається на один ступінь нижче, якщо вони були вчинені з грубої необережності» [184].

Основним джерелом кримінального права Федеративної Республіки Німеччини є Кримінальний кодекс або Кримінальне укладення (Strafgesetzbuch) від 15.05.1871 року в редакції від 13.11.1998 року [185].

Чинна редакція Кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччини містить розділ 29 під назвою «Злочини проти природного середовища», який об'єднує 13 параграфів, з яких тільки десять (параграфи 324 – 330 а) спрямовані на захист природи, а три – носять технічний характер: визначають загальні поняття Розділу 29 (параграф 330 d), передбачають підставу звільнення від відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (параграф 330 b), вилучення предметів і засобів вчинення злочину (параграф 330 c) [183, с. 93].

Кримінально-правові санкції розділу 29 КК ФРН, як правило, передбачають покарання у вигляді позбавлення волі строком до п'яти років, а за необережні злочини – до трьох років. Відповідно до параграфу 330 покарання посилюється за

особливо тяжкі умисні посягання на природу – до десяти років позбавлення волі. Якщо умисне забруднення природи спричинило смерть людини, то покарання складе до десяти років позбавлення волі (п. 2 абз. 4 параграфу 330) [183, с. 93].

Кримінальна відповідальність за злочини проти довкілля у Польщі передбачається Розділом XXII Кримінального кодексу Республіки Польща. Злочини, передбачені цим розділом, охоплюють основну складову частину всіх злочинів, які заподіюють шкоду довкіллю Республіки Польща. Водночас, наголосимо, що він є не єдиним кримінальним законом, чинним на території Польщі. Поряд і з ним у республіці застосовуються інші закони, які передбачають кримінальну відповідальність, при цьому вони, згідно зі ст. 116 КК РП, можуть містити норми, що скасовують застосування положень його Загальної частини. Норми про кримінальну відповідальність у сфері довкілля розосереджуються в багатьох нормативно-правових актах, а саме в Законі Республіки Польща «Право будівельне» від 07 липня 1994 року, Законі Республіки Польща «Про запобігання забруднення моря суднами» від 16 березня 1995 року, Законі Республіки Польща «Про полювання» від 13 жовтня 1995 року, Законі Республіки Польща «Про охорону тварин» від 21 серпня 1997 року, Законі Республіки Польща «Право водне» від 18 липня 2001 року, Законі Республіки Польща «Про охорону природи» від 16 квітня 2004 року, Законі Республіки Польща «Геологічне і гірниче право» від 09 червня 2011 року, Законі Республіки Польща «Про охорону довкілля» від 27 квітня 2001 року, Кодексі проступків від 20 травня 1971 року тощо. Отже, зрозуміло, що кримінально-правова відповідальність за екологічні правопорушення в Польщі має свої особливості у зв'язку з історичними, геополітичними, культурними причинами тощо. Однак, КК РП є основним, базовим нормативно-правовим актом, зокрема й у сфері злочинів проти довкілля [186, с. 201].

Розділом XXII «Злочини проти довкілля» Особливої частини КК РП передбачаються такі злочини у сфері довкілля, які є підставою кримінально-правової відповідальності в досліджуваній сфері: заподіяння шкоди рослинному й тваринному світу (ст. 181 КК РП); забруднення довкілля (ст. 182 КК РП);

порушення правил поводження з відходами (ст. 183 КК РП); порушення правил поводження з радіоактивними матеріалами та іншими джерелами іонізуючого випромінювання (ст. 184 КК РП); вчинення злочинів проти довкілля за обтяжуючих обставин (ст. 185 КК РП); порушення правил використання екологічно небезпечного обладнання (ст. 186 КК РП); посягання на природоохоронні об'єкти чи території (ст. 187 КК РП); спричинення шкоди довкіллю неправомірним будівництвом або господарською діяльністю (ст. 188 КК РП) [186, с. 201].

Як зазначалося вище, у Республіці Польща діє також Кодекс проступків від 20 травня 1971 року, у якому передбачаються проступки у сфері охорони довкілля. Зокрема, розділ XIX цього Кодексу об'єднує проступки щодо пошкодження лісів, полів, садів (ст.ст. 148-166) [184, с. 201].

Серед санкцій, закріплених у Кримінальному Кодексі Республіки Польща, за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, здебільшого застосовуються штраф, обмеження та позбавлення волі.

У Кримінальному кодексі Республіки Литви [188] в окремому розділі 38 «Злочини проти довкілля та здоров'я людини» до групи екологічних злочинів віднесено: «Порушення правил захисту навколишнього середовища або використання природних ресурсів, а також технічного обслуговування або використання конструкцій, що містять небезпечні матеріали або потенційно небезпечне обладнання або потенційно небезпечні роботи (стаття 270), «Незаконний викид озоноруйнівних речовин або їх сумішей» (стаття 271-1), «Незаконне перевезення відходів через державний кордон Литовської Республіки (стаття 270-2), «Забруднення морського середовища з суден (стаття 270-3), «Знищення або пошкодження охоронюваних територій чи об'єктів природної спадщини (стаття 271), «Незаконне полювання або риболовство або інше незаконне використання ресурсів дикої природи» (стаття 272), «Незаконна вирубка або знищення водно-болотних угідь» (стаття 273), «Незаконний збір, знищення, видалення або інше знищення охоронюваних диких рослин, грибів або їх частин (стаття 274) [187, с. 128-129].

Кримінально-правове законодавство Литовської Республіки містить таку систему покарань для фізичних осіб, визначених у розділі 7: суспільні роботи, обмеження волі, арешт, позбавлення волі, довічне позбавлення волі. Окрема система покарань передбачена для юридичних осіб, до якої відносяться: штраф; обмеження діяльності юридичної особи; ліквідація юридичної особи. Рішення про застосування заходів кримінальної відповідальності до юридичних осіб оголошуються через засоби масової інформації (стаття 43 Кримінального кодексу Литовської Республіки). Наголошується, що за вчинений злочин може бути накладено лише одне стягнення (ч. 3 ст. 43 Кримінального кодексу Литовської Республіки) [187, с. 129].

Отже, серед особливостей кримінально-правового регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища у Литовській Республіці варто віднести можливість застосування заходів кримінальної відповідальності до юридичних осіб; надання права суду обрання розміру штрафної відповідальності на власний розсуд з врахуванням визначеної законодавством класифікації злочинів та кримінальних проступків; віднесення до родового об'єкту розуміння навколишнього середовища не лише сфери використання природних ресурсів, а і антропогенного урбаністичного середовища; виділення у системі протиправних суспільно небезпечних діянь кримінальних проступків; домінування у системі кримінальних покарань за екологічні злочини штрафних санкцій, які у разі неплатоспроможності фізичної особи можуть бути замінені громадськими роботами чи обмеженням волі [187, с. 130].

Таким чином, варто відзначити, що регулювання питання кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля у країнах Європейського Союзу вирізняється певними особливостями, оскільки має подвійний характер, що виражається у застосуванні на території країн Європейського Союзу кримінально-правового законодавства ЄС, а також своїх особливих внутрішньодержавних інструментів кримінально-правового характеру, які містяться у чинних національних нормативно-правових актах, що регулюють

кримінальну відповідальність у сфері охорони навколишнього природного середовища.

У той же час, досвід країн ЄС щодо регулювання питання кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля має бути предметом ретельного дослідження з метою врахування як позитивних, так й негативних прикладів під час формування кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля нашої держави. При цьому, досліджені у дисертації приклади наведених вище країн свідчать про наявність як дієвих механізмів, так й деяких не у повній мірі ефективних механізмів кримінально-правової політики кожної з країн. За таких обставин, найбільш ефективним видається запровадження окремих дієвих інструментів регулювання досліджуваного питання кожної країни ЄС.

Так, зокрема дієвим є механізм регулювання питання охорони довкілля на державному, регіональному та місцевому рівнях в Іспанії, а також механізм притягнення до відповідальності юридичних осіб у разі вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля фізичними особами в інтересах таких юридичних осіб в Італії.

Вказані аспекти безумовно мають бути враховані під час впровадження кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля нашої держави на всіх рівнях (площинах).

3.2. Стан та основні шляхи ефективного виконання вимог міжнародних договорів щодо апроксимації кримінально-правової політики України у сфері охорони довкілля до вимог ЄС. Імплементация законодавства ЄС.

Єдиним належним критерієм оцінки кримінально-правової політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля має бути критерій ефективності такої політики.

У свою чергу основним критерієм ефективності такої політики має визначатися конкретний результат. З огляду на це, діяльність на вказаному

напрямку має керуватися не принципом «ефективного менеджменту процесу», а принципом «ефективного менеджменту результату».

Досліджуючи стан ефективності впровадження у нашій державі кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, нажаль, необхідно констатувати, що в Україні досі ще не вироблено національної доктрини та концепції боротьби зі злочинністю, так само як і кримінально-правової доктрини з відповідною концепцією. Не було розроблено та затверджено цілісної стратегії кримінально-правового впливу на злочинність [189, с. 3-4].

Ефективність кримінально-правової політики визначається, насамперед, ефективністю кримінального закону, окремих кримінально-правових норм та інститутів, усім механізмом кримінально-правового регулювання. Ефективність кримінально-правової політики являє собою її внутрішню властивість. Якщо певна кримінально-правова норма має на меті, передусім, запобігання конкретним правопорушенням, то часто ця мета повністю, або в значній мірі, досягається самим фактом наявності даної норми [103, с. 320].

Також, справедливим є твердження, що ефективність кримінально-правової політики визначається рівнем досягнення поставлених перед нею задач, адекватністю між запланованим, бажаним та досягнутим [103, с. 4–5].

Разом з тим, сама динаміка росту чи зниження злочинності не свідчить про ефективність кримінально-правової політики, оскільки на стан злочинності, для прикладу, після повномасштабного вторгнення, впливають такі фактори як суттєве зменшення кількості населення через виїзд за межі країни, захоплення окремих територій нашої держави та відповідно частини населення цих територій, запровадження «комендантської години» тощо.

Відтак, ефективність державної кримінально-правової політики, зокрема у сфері охорони довкілля, слід оцінювати з урахуванням всього комплексу факторів, що на нього впливають.

На даний час цілком очевидною є проблема відсутності єдиної доктрини у площині державної політики щодо протидії кримінальним правопорушенням

проти докiлля, та у тому числi її кримiнально-правової пiдсистеми. Вiдтак, вiдсутнє належне вiдображення цього й на законодавчому рiвнi.

Вказане свiдчить про необхіднiсть удосконалення роботи на означеному напрямку, у тому числi з урахуванням позитивних аспектiв досвiду кримiнально-правової полiтики Європейського Союзу та його країн-учасниць.

Торкаючись питання iмплементації законодавства ЄС у сферi протидії кримiнальним правопорушенням проти докiлля в нацiональне законодавство України, спершу варто надати стисло характеристику стану iмплементації як норм кримiнального права ЄС в цiлому, так i норм законодавства у сферi охорони докiлля зокрема.

Апроксимацію норм будь-якої галузi права до законодавства ЄС можна умовно подiлити на:

1) таку, що здiйснюється самостiйно та добровiльно, та 2) таку, що здiйснюється на виконання взятих на себе Україною мiжнародних зобов'язань.

Так, самостiйна (добровiльна) iмплементація законодавчих норм ЄС та його країн-учасниць полягає у вiльному запозиченнi пiд час розробки вiтчизняних нормативно-правових актiв норм права цих країн та правових систем. Такi правовi норми можуть бути частиною нацiонального законодавства будь-якої держави та не свiдчать про її зближення з Європейським Союзом.

У той же час, зобов'язальна iмплементація норм законодавства ЄС вiдбувається на виконання окремих мiжнародних зобов'язань (договорiв, угод, директив тощо).

Курс державної полiтики, спрямований на зближення з Європейським Союзом, а вiдтак, i зобов'язання щодо адаптації та гармонiзації нацiонального законодавства до законодавства ЄС, наша держава взяла ще у першi роки своєї незалежностi.

З огляду на викладене, наявна об'єктивна доцiльнiсть видiлити два етапи впровадження державної полiтики, спрямованої на апроксимацію, та зокрема iмплементацію, законодавства ЄС в нацiональне законодавство України:

1) з моменту проголошення сучасної незалежності та до затвердження Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС;

2) з моменту підписання та затвердження Угоди про Асоціацію - до сьогодні.

Так, частина перша статті 9 Конституції України визначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [111].

Початок першого етапу зближення України з ЄС, та відповідно вітчизняного законодавства з законодавством ЄС, розпочався ще у перші роки незалежності, коли 14 липня 1992 року Україною подано прохання щодо вступу до Ради Європи. Вказане прохання (заявку) було успішно розглянуто й задоволено, та, як наслідок, Верховна рада України 31 жовтня 1995 року ухвалила Закон України «Про приєднання до Статуту Ради Європи» [188]. При цьому, для забезпечення виконання узятих Україною зобов'язань у зв'язку з приєднанням до Статуту Ради Європи 13.11.1995 прийнято Постанову Президії ВРУ № 690/95-ПВ «Про Першочергові заходи у зв'язку з вступом України до Ради Європи» [191].

Пунктом 3 вказаної Постанови визначено, що «відповідно до зобов'язань України перед Радою Європи необхідно додатково визначити терміни (до 1 грудня 1995 року – Р.М.) внесення на розгляд сесії Верховної Ради України наступних документів:

- нової Конституції України;
- рамкового документу, що визначає правову політику в Україні щодо захисту прав людини;
- нового кримінального кодексу та кримінально-процесуального кодексу України;
- нового цивільного кодексу та цивільно-процесуального кодексу України;
- рамкових правових документів щодо реформування виборчої системи в Україні; - закону про політичні партії в Україні» [191].

Отже, прийняття Верховною Радою України 05.04.2001 Кримінального кодексу України здійснено, зокрема, на виконання зобов'язань, взятих нашою

державою під час приєднання до Статуту Ради Європи. У той же час, для прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України нам знадобилося близько 17 років.

Ще раніше, чотирнадцятим червням 1994 року датовано «Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами», яку ратифіковано 10.11.1994, та яка набрала чинності 01.03.1998 [192].

Аналізом змісту цієї Угоди не вдалося виявити будь-яких норм, які б прямо регулювали питання кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, однак, вочевидь, Угода приділяє окрему увагу питанню охорони навколишнього середовища в цілому.

Так, стаття 63 Угоди має назву «Навколишнє середовище» та декларує: «Беручи до уваги Європейську енергетичну хартію та Декларацію конференції, яка відбулася в Люцерні в 1993 році, Сторони розвивають та зміцнюють співробітництво між ними в галузі охорони навколишнього природного середовища та охорони здоров'я. Співробітництво здійснюється з метою боротьби з погіршенням стану навколишнього середовища і, зокрема, охоплює такі питання, як:

- ефективний моніторинг рівнів забруднення та оцінка стану навколишнього середовища;
- система інформації про стан навколишнього середовища;
- боротьба з локальним, регіональним та транскордонним забрудненням атмосферного повітря та води;
- відновлення природного стану навколишнього середовища;
- стале, ефективне та екологічно безпечне виробництво та використання енергії;
- безпека промислових підприємств;
- класифікація та безпечне використання хімічних речовин;
- якість води;

- зменшення обсягів, утилізація і безпечне знищення відходів, а також виконання положень Базельської конвенції;
- вплив, який здійснює на навколишнє середовище сільське господарство, ерозія ґрунтів та хімічне забруднення;
- захист лісів;
- збереження біологічної різноманітності, територій, що охороняються, а також раціональне використання біологічних ресурсів і управління ними;
- планування землекористування, включаючи будівництво та міське планування;
- застосування економічних та фінансових важелів;
- глобальні кліматичні зміни;
- екологічна освіта та виховання;
- виконання Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті, яка була підписана в місті Еспоо» [192].

При цьому, Співробітництво, зокрема, здійснюється шляхом:

- планування заходів по подоланню наслідків катастроф та інших надзвичайних ситуацій;
- обміну інформацією та експертами, включаючи інформацію та експертів, що мають відношення до передачі чистих технологій та безпечного і екологічного раціонального використання біотехнологій;
- проведення спільної дослідницької діяльності;
- удосконалення законодавства в напрямку стандартів Співтовариства;
- співробітництва на регіональному (в тому числі, в рамках Європейського агенства по навколишньому середовищу) та на міжнародному рівнях;
- розробки стратегії, зокрема стосовно глобальних та кліматичних проблем, а також з метою досягнення сталого розвитку; - дослідження впливу на навколишнє середовище» [192].

Таким чином, Угодою передбачено окремі аспекти регулювання питання охорони довкілля, у тому числі шляхом удосконалення законодавства в напрямку стандартів Співтовариства, які опосередковано регулюють й кримінально-

правовий аспект даної проблеми, оскільки, для прикладу, виконання завдань щодо захисту лісів саме по собі вимагає застосування заходів кримінально-правового характеру.

У світлі подій щодо розвитку інтеграційних процесів нашої держави не останню роль відіграло й схвалення Європейською Радою 11.12.1999 «Спільної Стратегії Європейського Союзу щодо України» [193].

Ця Стратегія визначила додаткові критерії та орієнтири для продовження процесу адаптації законодавства України до Європейських Стандартів, зачепивши у тому числі питання охорони довкілля, а також загальні питання кримінально-правового характеру.

Так, Частина II «Основні цілі» Стратегії містить Розділ II (ii) «Співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища, енергетики та ядерної безпеки», який містить заклик до України «вжити рішучих заходів у галузі захисту навколишнього середовища. Захист здоров'я населення від забруднення питної води, повітря та ґрунту, а також раціональне та відповідальне використання природних ресурсів і обмеження транскордонного забруднення повітря та води є пріоритетами в цій галузі» (пункт 31 Стратегії). Аналогічно, Частина III «Конкретні ініціативи» та її розділ «Співробітництво в сфері охорони навколишнього середовища, енергетики та ядерної безпеки» декларує, що «ЄС намагатиметься підтримувати Україну в її зусиллях, спрямованих на зменшення шкідливого впливу навколишнього середовища в Україні на здоров'я населення, що особливо стосується якості питної води, очищення стічних вод, збору та захоронення відходів, а також забруднення повітря. ЄС підтримає інституційну реформу комунальних служб, відповідальних за екологічні послуги та інші проекти технічної допомоги й інвестиції в охорону навколишнього середовища» (п. 58) [193].

Стосовно питань суто кримінально-правового характеру Стратегія визначила необхідність впровадження деяких змін у національному законодавстві, зокрема, у виді відміни смертної кари.

У подальшому з метою продовження політики нашої держави, спрямованої на інтеграцію до Європейської спільноти, Указом Президента України від 11.06.1998 № 615/98 затверджено «Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу» [194].

Основними напрямками інтеграційного процесу дана Стратегія визначила, зокрема, «адаптацію законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави у рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах - членах ЄС. Адаптація законодавства України передбачає реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами і охоплює приватне, митне, трудове, фінансове, податкове законодавство, законодавство про інтелектуальну власність, охорону праці, охорону життя та здоров'я, навколишнє природне середовище, захист прав споживачів, технічні правила і стандарти, транспорт, а також інші галузі, визначені Угодою про партнерство та співробітництво. Важливим чинником реформування правової системи України слід вважати участь України у конвенціях Ради Європи, які встановлюють спільні для цієї організації та ЄС стандарти. Етапами правової адаптації є імплементація Угоди про партнерство та співробітництво, укладання галузевих угод, приведення чинного законодавства України у відповідність із стандартами ЄС, створення механізму приведення проектів актів законодавства України у відповідність із нормами ЄС» (пункт 1 Розділу I Стратегії) [194].

Отже, зазначена вище Стратегія у черговий раз закріпила та визначила основні кроки України до Європейської інтеграції, зокрема, шляхом імплементації законодавства ЄС, у тому числі у сфері охорони довкілля. При цьому, кримінально-правовому аспекту даного питання традиційно особливої уваги не приділено.

Наступним прийнятим нормативно-правовим актом на вказаному шляху став Указ Президента України від 14.09.2000 № 1072/2000, яким затверджено «Програму інтеграції України до Європейського Союзу» [195].

Дана Програма приділяє значну увагу питанню гармонізації законодавства у сфері охорони довкілля та характеризує як вже здійснені суттєві досягнення у виді прийняття, для прикладу, Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», так і визначає короткострокові та довгострокові плани реалізації кроків щодо покращення регулювання питання збереження безпечного довкілля. У той же час, ця Програма, як і всі наведені вище нормативно-правові акти, не приділяє уваги аспектам саме кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля. При цьому, вона регулює значний обсяг питань кримінально-правової політики в цілому, серед яких: реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства щодо запровадження інституту правової допомоги та реалізації права на захист, встановлення кримінальної відповідальності за вчинення окремих видів кримінальних правопорушень (відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, участь у злочинній організації тощо), декларує необхідність прийняття у короткі строки Кримінально-виконавчого кодексу України тощо.

Наступним Указом Президента України від 30.09.2000 № 1033/2000 створено Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», до складу якої увійшли такі відомі науковці як В.Я. Тацій та Ю.С. Шемшученко [196].

Крім того, важливим нормативно-правовим актом, який закріпив загальні принципи та інструменти адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС став прийнятий Верховною Радою України 21.11.2002 Закон України № 228-IV «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [197].

Основними принципами Загальнодержавної програми вказаний Закон визначає:

1) принцип узгодженості пріоритетів адаптації законодавства з основними напрямками правової реформи в державі, Стратегією та Програмою інтеграції України до Європейського Союзу, Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, іншими загальнодержавними і національними програмами;

2) принцип поступовості і планомірності наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

3) принцип інтегральної єдності процесу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу із загальним нормотворчим процесом в Україні;

4) принцип тісної взаємодії Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України у процесі адаптації законодавства, координації розроблення та реалізації планів Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України щодо цілей, етапів, ресурсів та об'єктів робіт у зазначеній сфері;

5) принцип системності формування та виконання Загальнодержавної програми; 6) принцип поєднання бюджетного і позабюджетного фінансування;

7) принцип максимально ефективного використання міжнародної технічної допомоги». (Розділ IV Закону) [197].

Привертає увагу те, що вказаний Закон встановлює зважений та поміркований підхід до імплементації законодавства ЄС, у тому числі з урахуванням суспільного інтересу держави. Ймовірно, вказане зроблено для проведення чітких контурів державного суверенітету, а також уникнення хаотичного та такого, що суперечить ментальним особливостям нашого суспільства, механічного копіювання норм законодавства ЄС.

Також, вказаним Законом задекларовано необхідність розроблення програм гармонізації національного законодавства стосовно кожної з галузей законодавства, що є досить корисним для адаптації, зокрема, норм кримінального законодавства нашої держави у сфері охорони довкілля до законодавства ЄС.

У подальшому 18.03.2004 Верховною Радою України прийнято новий Закон України № 1629-IV «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [198].

Цей Закон зробив вже більш значний крок в напрямку адаптації чинного національного законодавства до Європейських стандартів. Зокрема, значну увагу приділено *Acquis Communautaire* (*acquis*) – правовій системі Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ [198].

До джерел *acquis communautaire* Закон відносить: «первинне законодавство: Договір про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 року (з 1993 року - Договір про заснування Європейського співтовариства), Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії 1957 року (далі - установчі договори) з наступними змінами, внесеними Маастрихтським договором (Договір про утворення Європейського Союзу 1992 року), Амстердамським договором 1997 року та Ніццьким договором 2001 року, а також актами про приєднання; Договір про Європейський Союз 1992 року, із змінами, внесеними Амстердамським договором 1997 року та Ніццьким договором 2001 року, а також договорами про приєднання; Договір про злиття 1965 року; акти про приєднання нових держав-членів; вторинне законодавство: директива; регламент; рішення; рекомендація або висновок; джерело права у формі міжнародної угоди; загальний принцип права Європейського співтовариства; рішення Європейського суду; спільна стратегія у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, як це визначено статтею 13 Договору про Європейський Союз; спільні дії в рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки; спільна позиція у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки; рамкове рішення щодо гармонізації законодавства в контексті положень Договору про Європейський Союз про співробітництво правоохоронних та судових органів у кримінальних справах (стаття 34 Договору про Європейський Союз); спільна позиція в контексті положень Договору про Європейський Союз про співробітництво правоохоронних та судових органів у кримінальних справах (стаття 34 Договору про Європейський Союз); рішення в контексті положень Договору про

Європейський Союз про співробітництво правоохоронних та судових органів у кримінальних справах (стаття 34 Договору про Європейський Союз); загальне положення або принцип у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки. (Розділ II) [198].

Отже, даний Закон окреслив джерела права Європейського Союзу, які необхідно проаналізувати, з метою порівняння з нормами вітчизняного законодавства, та прийняття рішення щодо наявності підстав для внесення відповідних змін до чинного законодавства України.

Також, вказаний Закон визначив етапи адаптації національного законодавства, визначивши «перший» та «наступні» етапи такої апроксимації. Пріоритетними сферами Першого етапу адаптації визначено у тому числі охорону життя, здоров'я людей, тварин і рослин; довкілля.

Окрім того, визначено, що «на першому етапі виконання Програми необхідно: забезпечити розробку глосарію термінів *acquis communautaire* для адекватності їхнього розуміння та уніфікованого застосування у процесі адаптації, а також розробити і запровадити єдині вимоги до перекладів актів *acquis communautaire* на українську мову, створити централізовану систему перекладів; провести порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України *acquis* Європейського Союзу у пріоритетних сферах; здійснити переклад на українську мову актів *acquis communautaire* у цих сферах; на підставі вивчення та узагальнення відповідного досвіду держав Центральної та Східної Європи створити ефективний загальнодержавний механізм адаптації законодавства, в тому числі щодо перевірки проектів законів України та інших нормативно-правових актів на предмет їх відповідності *acquis* Європейського Союзу; створити загальнодержавну інформаційну мережу з питань європейського права, забезпечити вільний доступ до неї учасників адаптації законодавства; створити систему навчання та підвищення кваліфікації державних службовців з питань європейського права, включаючи розроблення та затвердження відповідних навчальних програм; вжити заходів щодо опрацювання та затвердження спільного

з ЄС механізму підготовки планів-графіків адаптації та моніторингу їх виконання. (Розділ V) [198].

Аналізуючи даний нормативно-правовий акт також можна дійти висновку, що він регулює загальні фундаментальні аспекти адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. При цьому, аспекту кримінально-правової політики, у тому числі у сфері охорони довкілля даний нормативно-правовий акт окремої уваги не приділяє.

Цей Закон є чинним по даний час, а тому підлягає врахуванню та виконанню у ході продовження Євроінтеграційних процесів.

Принагідно, варто зазначити, що завдання, визначені вищевказаним Законом, не виконано нашою державою у повному обсязі й по сьогодні.

Разом з тим, процес адаптації національного законодавства України до законодавства ЄС у сфері охорони довкілля триває постійно упродовж усього періоду незалежності нашої держави. Вказане відображається, зокрема, у розробці та прийнятті нових нормативно-правових актів, які вже містять положення, узгоджені з нормативно-правовими актами ЄС.

В цілому перший етап адаптації національного законодавства України до стандартів ЄС характеризується прийняттям цілої низки декларативних та стратегічних нормативно-правових актів, а також прийняттям нових та внесенням змін до вже діючих галузевих актів національного законодавства. Водночас, цей процес, не дивлячись на деяку активізацію на початку другого десятиліття, в цілому вирізнявся досить низькою швидкістю.

Другий етап імплементації законодавства України у сфері охорони довкілля до законодавства ЄС можна пов'язувати з важливим та рішучим кроком нашої держави на шляху до Євроінтеграції – укладення Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Так, у м. Брюссель, 21.03.2014, як зазначено в самій Угоді, учинено Угоду про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з

іншої сторони. Вказану Угоду ратифіковано Верховною Радою України 16.09.2014 [199].

Дана Угода приділяє деяку увагу протидії кримінальним правопорушенням та передбачає співпрацю між країнами-підписантами у сфері виявлення та розкриття кримінальних правопорушень. Проте, така співпраця не стосується кримінальних правопорушень проти довкілля. Аналогічно, не згадується кримінально-правовий аспект регулювання правовідносин у сфері охорони довкілля й в інших розділах Угоди. При цьому, регулюванню відносин у сфері охорони довкілля в цілому приділено увагу упродовж майже всього змісту Угоди.

Так, частина 2 статті 290 Угоди передбачає, що «...Сторони гарантують, що їхнє законодавство забезпечує високі рівні охорони навколишнього середовища та праці і докладають зусиль для подальшого вдосконалення цього законодавства», «як спосіб досягнення цілей, про які йдеться в цій статті, Україна наближає свої закони, підзаконні акти та адміністративну практику до *acquis* ЄС» [199].

У свою чергу, частини 2-4 статті 292 Угоди визначають, що Сторони підтверджують своє зобов'язання щодо ефективної імплементації у своїх законах та практиках багатосторонніх угод з охорони навколишнього середовища, учасницями яких вони є. Ніщо в цій Угоді не обмежує прав Сторін ухвалювати та підтримувати заходи щодо імплементації багатосторонніх угод з охорони навколишнього середовища, учасницями яких вони є. Такі заходи не застосовуються у такий спосіб, який міг би стати засобом довільної або невинуватої дискримінації між Сторонами або прихованого обмеження торгівлі. Сторони гарантують, що їхня екологічна політика ґрунтуватиметься на принципі обережності та принципах, які вимагають застосування превентивних заходів, відшкодування в пріоритетному порядку шкоди, заподіяної навколишньому середовищу, та сплати штрафу забруднювачем середовища [199].

Отже, вказане положення Угоди націлює Сторони на те, що політика у сфері охорони довкілля має бути першочергово спрямована на попередження вчинення правопорушень в означеній сфері, забезпечення відшкодування завданих збитків та сплати штрафів.

Крім того, питанню регулювання правовідносин у сфері охорони довкілля в цілому присвячено окрему Главу 6 «Навколишнє середовище». Зокрема, задекларовано, що Сторони розвивають і зміцнюють співробітництво з питань охорони навколишнього середовища й таким чином сприяють реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки. Передбачається, що посилення природоохоронної діяльності матиме позитивні наслідки для громадян і підприємств в Україні та ЄС, зокрема, через покращення системи охорони здоров'я, збереження природних ресурсів, підвищення економічної та природоохоронної ефективності, інтеграції екологічної політики в інші сфери політики держави, а також підвищення рівня виробництва завдяки сучасним технологіям. Співробітництво здійснюється з урахуванням інтересів Сторін на основі рівності та взаємної вигоди, а також беручи до уваги взаємозалежність, яка існує між Сторонами у сфері охорони навколишнього середовища, та багатосторонні угоди у цій сфері (ст. 360) [199].

При цьому, стаття 361 визначає мету (збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів та заохочення заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища), а також основні сфери впливу, серед яких:

- a) зміна клімату;
- b) екологічне управління та аналогічні питання, зокрема освіта й навчальна підготовка, доступ до інформації з питань навколишнього середовища та процесу прийняття рішень;
- c) якість атмосферного повітря;
- d) якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище;
- e) управління відходами та ресурсами;
- f) охорона природи, зокрема збереження і захист біологічного та ландшафтного різноманіття (екомережі);

- g) промислове забруднення і промислові загрози;
- h) хімічні речовини; i) генетично-модифіковані організми, в тому числі у сільському господарстві;
- j) шумове забруднення;
- k) цивільний захист, зокрема стихійні лиха і антропогенні загрози;
- l) міське середовище;
- m) екологічні збори [199].

У той же час, стаття 365 визначає *inter alia* такі цілі, як: а) розвиток всеосяжної стратегії у сфері навколишнього середовища, яка включатиме заплановані інституційні реформи (з визначеними термінами) для забезпечення виконання і впровадження природоохоронного законодавства; розподіл повноважень природоохоронних органів на національному, регіональному та місцевому рівнях; процедури прийняття рішень та їх виконання; процедури сприяння інтеграції природоохоронної політики в інші сфери політики держави; визначення необхідних людських і фінансових ресурсів та механізм їх перегляду; б) розвиток галузевих стратегій в галузях покращення якості повітря; якості води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; управління відходами та ресурсами; захист природи; промислове забруднення та промислові аварії; хімічні речовини, зокрема чітко визначені терміни і основні етапи імплементації, адміністративну відповідальність, а також фінансові стратегії залучення інвестицій в інфраструктуру й технології; с) розвиток та імплементація політики з питань зміни клімату, зокрема, як визначено у Додатку XXXI до цієї Угоди [199].

Крім того, стаття 363 визначає, що наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища здійснюється відповідно до Додатка XXX до цієї Угоди [199].

Разом з тим, вивченням додатку XXX до Угоди встановлено, що питання регулювання протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля кримінально-правовими засобами, в Додатку відсутні.

З наведеного можна зробити висновок, що основоположний та найбільш стратегічно важливий міжнародний договір – Угода про Асоціацію, не визначає питання протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля як пріоритетні, та фактично лише закріплює необхідність втілення в національному законодавстві принципу «забруднювач платить».

Водночас, можна припустити, що зазначене питання стане наступним кроком на шляху Євроінтеграційних процесів нашої держави. Відтак, питання імплементації європейських директив та інших нормативно-правових актів ЄС у сфері кримінально-правової політики має стати одним з пріоритетних напрямків реформування кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства України.

Так, відповідно до загальноєвропейських підходів процес наближення (апроксимації) організовано в три стадії, серед яких: 1) транспозиція; 2) імплементація та 3) забезпечення дотримання. Транспозиція – це процес нормативно-правового приведення законодавства країни у відповідність до вимог права ЄС. Імплементація – це практичне впровадження вимог і стандартів ЄС. Вона передбачає наявність інституційної, фінансової та інвестиційної складових. Здійснити імплементацію без приведення законодавства у відповідність неможливо, тому вона відбувається після транспозиції. Забезпечення дотримання – це повне впровадження або технічна імплементація [200, с. 204].

Вимушений констатувати, що в цілому наша держава перебуває на першому етапі апроксимації національного законодавства у сфері охорони довкілля до законодавства ЄС.

Водночас, варто враховувати, що законодавство ЄС перебуває у постійному русі та не «стоїть на місці», а тому вказаний процес має відбуватися якомога оперативніше.

Зокрема, після укладення Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, вже прийнято нову Директиву ЄС 2024/1203 «Про кримінально-правову охорону довкілля» [171], яка розширила перелік діянь, які можна вважати кримінальними правопорушеннями проти довкілля.

«Однією з ключових причин ревізії політики стала неефективність попередньої «відсильної моделі додатків», закладеної у Директиві 2008/99/ЄС. У межах цієї моделі сфера застосування кримінально-правової політики визначалася через посилення на перелік галузевих актів ЄС, наведених у додатках. Така структура визнана застарілою та надмірно складною, оскільки вона створювала правову невизначеність для слідчих органів та ускладнювала транскордонне співробітництво. Складність визначення «протиправності» через численні галузеві норми призводила до того, що на національному рівні екологічні правопорушення часто кваліфікувалися як адміністративні проступки, що нівелювало превентивний ефект кримінального регулювання. Директива 2024/1203 розв'язує цю проблему шляхом запровадження деталізованого каталогу з 20 основних складів кримінальних правопорушень безпосередньо в тексті Директиви, що забезпечує єдиний стандарт криміналізації незалежно від змін у галузевих регламентах» [201, с. 3.1, 3.2].

Крім того, як зазначає Л.Ю. Тимофеева: «Цікавою є позиція, яка підтримує широкий підхід до поняття потерпілого не тільки як фізичної або юридичної особи, а також суспільства в цілому та навколишнього середовища. Оскільки навколишнє середовище не може представляти себе як потерпілого у кримінальному провадженні. З метою ефективного правозастосування представники зацікавленої громадськості повинні мати можливість діяти від імені навколишнього середовища як суспільного блага, відповідно до національного законодавства та з дотриманням відповідних процесуальних норм. Права зацікавлених представників громадськості не порушують прав жертв, як викладено в Директиві 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради. Поняття «представники зацікавленої громадськості» та «жертви» повинні залишатися різними, і від держав-членів не слід вимагати застосування прав жертв до представників зацікавленої громадськості. Директива (ЄС) 2024/1203 не вимагає від держав-членів надавати представникам зацікавленої громадськості процесуальні права у кримінальному провадженні, які вони надають іншим

категоріям осіб, ніж представники зацікавленої громадськості (п. 57, 58 Преамбули) [202, с. 264].

Визначає, також, вказана Директива й особливі види відповідальності фізичних та юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля.

Так, не дивлячись на те, що дана Директива не є обов'язковою для нашої держави, її положення містять базові фундаментальні принципи та інструменти, які безумовно підвищують ефективність протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля у нашій державі [203, с. 14].

З огляду на це, важливо провести дослідження стану відображення у КК України положень про кримінальні правопорушення, які Директива визнає кримінально-караними діями:

1) «Скидання, викид або введення певної кількості матеріалів чи речовин, енергії чи іонізуючого випромінювання в повітря, ґрунт чи воду, що спричиняє або може спричинити смерть або серйозне каліцтво будь-якої особи, або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам» [171] - відповідальність за вказані діяння прямо не передбачена чинним КК України, проте охоплюється статтями 239, 241, 242 та іншими статтями КК України;

2) «Розміщення на ринку з порушенням заборони або іншої вимоги, спрямованої на захист навколишнього середовища, продукту, використання якого у великих масштабах, а саме використання продукту кількома користувачами, незалежно від їхньої кількості, призводить до викиду, випромінювання або введення певної кількості матеріалів або речовин, енергії або іонізуючого випромінювання в повітря, ґрунт або воду та спричиняє або може спричинити смерть або серйозне каліцтво будь-якої особи, або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту або води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам або рослинам» [171] - відповідальність за такі діяння також прямо не передбачена чинним КК України, проте часткового охоплюється статтею 241 та іншими статтями КК України;

3) «Виробництво, розміщення або надання на ринку, експорт або використання речовин, як таких, так і в сумішах або у виробках, включаючи їх включення до складу виробів, якщо така поведінка спричиняє або може спричинити смерть або серйозну травму будь-якої особи, суттєву шкоду якості повітря, ґрунту або води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам або рослинам, та які обмежені відповідно до Розділу VIII та Додатку XVII до Регламенту (ЄС) № 1907/2006 Європейського Парламенту та Ради, заборонені відповідно до Розділу VII Регламенту (ЄС) № 1907/2006, не відповідають Регламенту (ЄС) № 1107/2009 Європейського Парламенту та Ради; не відповідають Регламенту (ЄС) № 528/2012 Європейського Парламенту та Ради, не відповідають Регламенту (ЄС) № 1272/2008 Європейського Парламенту та Ради, заборонені відповідно до Додатка I до Регламенту (ЄС) № 2019/1021 Європейського Парламенту та Ради» [171] - відповідальність за ці діяння прямо не передбачена чинним КК України, проте частково охоплюється статтями 265, 267 та іншими статтями КК України;

4) «Виробництво, використання, зберігання, імпорт або експорт ртуті, сполук ртуті, сумішей ртуті та продуктів з додаванням ртуті, якщо така поведінка не відповідає вимогам, викладеним у Регламенті (ЄС) 2017/852 Європейського Парламенту та Ради, та спричиняє або може спричинити смерть або серйозні травми будь-якої особи, суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам» [171] - відповідальність за вказані кримінальні правопорушення лише частково та опосередковано передбачена статтями 201, 265, 267 та іншими статтями;

5) «Виконання проектів у значенні статті 1 (2)(а), як зазначено у статті 4(1) та (2) Директиви 2011/92/ЄС Європейського Парламенту та Ради, якщо така діяльність здійснюється без дозволу на забудову та завдає або може завдати суттєвої шкоди екосистемі, тваринам чи рослинам» [171] - відповідальність за вчинення таких дій також прямо не передбачена чинним КК України, проте частково охоплюється статтями 197-1, 236 та іншими статтями КК України;

б) «Збір, транспортування або обробка відходів, нагляд за такими операціями та подальший догляд за місцями захоронення, включаючи дії, що вживаються, як дилер або брокер, якщо така поведінка стосується небезпечних відходів, як визначено у статті 3(2) Директиви 2008/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради, та стосується значної кількості таких відходів або стосується відходів, відмінних від тих, що зазначені в пункті (і), спричиняє або може спричинити смерть або серйозне каліцтво будь-якої особи, або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам» [171] - відповідальність за такі діяння прямо не передбачена чинним КК України, проте частково охоплюється статтями 239, 265, 267 та інших статей КК України;

7) «Перевезення відходів у значенні статті 2, пункту (26) Регламенту (ЄС) 2024/1157 Європейського парламенту та Ради, якщо такі дії стосуються незначної кількості, незалежно від того, чи здійснюються вони одним перевезенням, чи кількома перевезеннями, які, здається, пов'язані між собою» [171] - відповідальність за вчинення вказаного кримінального правопорушення прямо не передбачена чинним КК України, проте частково визначається статтями 201, 201-3, 239 та іншими статтями КК України;

8) «Переробка суден, що підпадають під дію Регламенту (ЄС) № 1257/2013, якщо така поведінка не відповідає вимогам, зазначеним у пункті (а) статті 6(2) зазначеного Регламенту» [171] - відповідальність за вчинення таких діянь прямо не передбачена чинним КК України, проте умовно окремі аспекти таких діянь можуть підпадати під ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 243 КК України;

9) «Скидання забруднюючих речовин з суден, що підпадають під дію статті 3 Директиви 2005/35/ЄС, у будь-яку зону, зазначену у статті 3(1) цієї Директиви, за винятком випадків, коли таке скидання з суден відповідає умовам для винятків, вкладених у статті 5 цієї Директиви, що спричиняє або може спричинити погіршення якості води або шкоду морському середовищу» [171] - кримінальна відповідальність за вчинення таких діянь охоплюється статтею 243 КК України;

10) «Експлуатація або закриття об'єкта, на якому здійснюється небезпечна діяльність, або на якому зберігаються чи використовуються небезпечні речовини чи суміші, якщо така поведінка та така небезпечна діяльність, речовина чи суміш підпадають під дію Директиви 2012/18/ЄС Європейського Парламенту та Ради або Директиви 2010/75/ЄС Європейського Парламенту та Ради, і така поведінка спричиняє або може спричинити смерть або серйозні травми будь-якої особи, або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам» [171] - вказані діяння окремо не охоплюються жодною статтею чинного КК України, проте можуть охоплюватися статтею 265, а також більшістю статей розділу VIII КК України;

11) «Будівництво, експлуатація та демонтаж установки, якщо така поведінка та така установка підпадають під дію Директиви 2013/30/ЄС Європейського Парламенту та Ради, і така поведінка спричиняє або може спричинити смерть або серйозні травми будь-якої особи, або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам» [171] - варто зазначити, що кримінальна відповідальність за вчинення даного кримінального правопорушення не передбачена чинним КК України, та вказані дії лише умовно частково можна кваліфікувати за статтями 236, 292 КК України;

12) «Виробництво, переробка, обробка, використання, утримання, зберігання, транспортування, імпорт, експорт або утилізація радіоактивного матеріалу чи радіоактивних речовин, якщо така поведінка та такий матеріал чи речовини підпадають під дію Директив Ради 2014/59/Євратом, 2014/87/Євратом або 2013/51/Євратом, і така поведінка спричиняє або може спричинити смерть або серйозні травми будь-якої особи або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам» [171] - відповідальність за вказані діяння прямо не передбачена чинним КК України, проте частково визначається статтями 265, 267 КК України;

13) «Забір поверхневих або підземних вод у значенні Директиви 2000/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради, якщо така поведінка завдає або може завдати

суттєвої шкоди екологічному стану чи екологічному потенціалу поверхневих водних об'єктів або кількісному стану підземних водних об'єктів» [171] - відповідальність за вчинення цього кримінального правопорушення не передбачена жодною статтею чинного КК України, та лише умовно й за окремих обставин може підпадати під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого статтею 240 КК України;

14) «Вбивство, знищення, вилучення, продаж або пропонування на продаж зразка або зразків виду дикої фауни чи флори, перелічених у Додатку IV або в Додатку V, якщо види в цьому Додатку підлягають тим самим заходам, що й ті, що прийняті для видів у Додатку IV до Директиви Ради 92/43/ЄЕС, та зразка або зразків видів, зазначених у статті 1 Директиви 2009/147/ЄС Європейського Парламенту та Ради, за винятком випадків, коли такі дії стосуються незначної кількості таких зразків» [171] - відповідальність за вчинення даного кримінального правопорушення не передбачена чинним КК України, проте частково може охоплюватися статтею 248 КК України;

15) «Торгівля зразком або зразками, або їх частинами чи похідними, видів дикої фауни чи флори, перелічених у додатках А та В до Регламенту Ради (ЄС) № 338/97, та імпорт зразка або зразків, або їх частин чи похідних, таких видів, перелічених у Додатку С до зазначеного Регламенту, за винятком випадків, коли така поведінка стосується незначної кількості таких зразків» [171] - відповідальність за вчинення цього кримінального правопорушення не передбачена чинним КК України, при цьому, окремі з наведених вище діянь можуть потенційно охоплюватися ст. 201 КК України;

16) «Розміщення або надання на ринку Союзу чи експорт з ринку Союзу відповідних товарів чи відповідних продуктів з порушенням заборони, встановленої статтею 3 Регламенту (ЄС) 2023/1115, за винятком випадків, коли така поведінка стосується незначної кількості» [171] - відповідальність за вказане кримінальне правопорушення не передбачена чинним КК України, однак вказані дії за відповідних обставин можуть охоплюватися статтями 201, 201-1 КК України;

17) «Будь-яка поведінка, яка спричиняє погіршення стану середовища існування в межах охоронюваної території або порушення стану видів тварин, перелічених у пункті (а) Додатка II до Директиви 92/43/ЄЕС, в межах охоронюваної території, у зазначенні статті 6(2) цієї Директиви, якщо таке погіршення або порушення є значним» [171] - схожі диспозиції охоплюються статтями 248, 252 та частиною 3 статті 246 КК України;

18) «Ввезення на територію Союзу, розміщення на ринку, утримання, розведення, транспортування, використання, обмін, дозвіл на розмноження, вирощування або культивування, випускання в навколишнє середовище або поширення інвазійних чужорідних видів, що викликають занепокоєння Союзу, якщо така поведінка порушує обмеження, викладені у статті 7(1) Регламенту (ЄС) № 1143/2014 Європейського Парламенту та Ради, та спричиняє або може спричинити суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам, або умовам дозволу, виданого відповідно до статті 8 Регламенту (ЄС) № 1143/2014 або авторизації, наданої відповідно до статті 9 зазначеного Регламенту, та спричиняє або може спричинити смерть або серйозні травми будь-якої особи, або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам» [171] - відповідальність за вказані діяння не передбачена чинним КК України;

19) «Виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт, використання або викид речовин, що руйнують озоноруйнівний шар, або функціонування яких залежить від цих речовин, як зазначено у статті 2(b) зазначеного Регламенту» [171] - відповідальність за такі діяння не передбачена чинним КК України, та лише частково й за окремих обставин може охоплюватися статтями 236, 241 КК України;

20) «Виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт, використання або випуск фторованих парникових газів, окремо чи у вигляді сумішей, як зазначено у статті 2, пункті (а) Регламенту (ЄС) 2024/573 Європейського Парламенту та Ради, або виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт або використання продуктів та обладнання, а також їх частин, що містять фторовані парникові гази

або функціонування яких залежить від цих газів, як зазначено у статті 2, пункті (b) зазначеного Регламенту, або введення в експлуатацію таких продуктів та обладнання» [171] - відповідальність за такі діяння не передбачена чинним КК України, при цьому, такі дії лише частково та за окремих обставин можуть підпадати під ознаки правопорушень, передбачених статтями 236, 241 КК України.

Отже, за наслідками аналізу стану імплементації вищевказаних норм законодавства ЄС у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, приходимо до висновку, що чинне кримінальне законодавство України не вирізняється гнучкістю, не відповідає вимогам часу, а зміни до нього з метою апроксимації національного законодавства до законодавства ЄС фактично не вносяться.

Крім того, хоча чинний КК України й містить ряд універсальних та ефективних норм, що передбачають кримінальну відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, їх перелік з урахуванням вимог часу є застарілим, занадто вузьким, а самі норми є досить загальними.

Разом з тим, справедливо вказати, що імплементація законодавства ЄС щодо кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, не у повній мірі вчасно забезпечується навіть країнами-учасницями ЄС, наприклад, Литвою [204].

Окрім того, слід звернути увагу, що наведена вище Директива містить більш широкий перелік видів відповідальності для фізичних та юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля.

Для фізичних осіб Директива передбачає такі види покарання, відсутні у КК України, як: 1) зобов'язання відновити навколишнє середовище протягом певного періоду, якщо пошкодження є оборотним, або виплатити компенсацію за шкоду, заподіяну довкіллю, якщо шкода є незворотною або правопорушник не в змозі здійснити таке відновлення; 2) позбавлення доступу до державного фінансування, включаючи тендерні процедури, гранти, концесії та ліцензії; 3) позбавлення права обіймати в юридичній особі керівну посаду того ж типу, що використовувалася для вчинення правопорушення; 4) анулювання дозволів та уповноважень на

здійснення діяльності, що призвела до відповідного кримінального правопорушення;

5) тимчасова заборона балотуватися на державні посади; 6) за наявності суспільного інтересу, після оцінки кожної окремої справи, публікація всього судового рішення або його частини, що стосується скоєного кримінального правопорушення, та призначених покарань чи заходів, які можуть містити персональні дані засуджених осіб лише у належним чином обґрунтованих виняткових випадках [171].

Крім того, стосовно юридичних осіб, містяться такі нові для нашого законодавства види відповідальності як:

1) зобов'язання відновити навколишнє середовище протягом певного періоду, якщо пошкодження є оборотним, або виплатити компенсацію за шкоду, завдану довкіллю, якщо шкода є незворотною або правопорушник не в змозі здійснити таке відновлення;

2) позбавлення права на отримання державних виплат або допомоги;

3) позбавлення доступу до державного фінансування, включаючи тендерні процедури, гранти, концесії та ліцензії;

4) тимчасове або постійне позбавлення права займатися підприємницькою діяльністю;

5) анулювання дозволів та уповноважень на здійснення діяльності, що призвела до відповідного кримінального правопорушення; взяття під судовий нагляд;

6) судове припинення;

7) закриття закладів, що використовувалися для скоєння правопорушення;

8) зобов'язання запровадити схеми належної перевірки для покращення дотримання екологічних стандартів;

9) якщо існує суспільний інтерес, публікація всього судового рішення щодо скоєного кримінального правопорушення та накладених покарань чи заходів або їх частини, без шкоди для правил щодо недоторканості приватного життя та захисту персональних даних [171].

Таким чином, з аналізу наведених вище положень Директиви можна зробити висновок, що ЄС вживає дієвих заходів для впровадження ефективних засобів покарання як основного, так й додаткового характеру, відносно осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень проти довілля. При цьому, такі види покарань є ефективними, такими, що відповідають вимогам часу, та, зокрема покликані відновити навколишнє середовище від наслідків злочинних посягань, а також впровадити дієві профілактичні заходи в суспільстві. З огляду на це, для нашої держави важливо вже на даній стадії євроінтеграційних процесів імплементувати вказані правові норми до національного законодавства України, що безумовно призведе до суттєвого соціального та правового ефекту [205, с. 106].

З цією метою, цілком необхідним видається здійснити перегляд діючих норм КК України, які передбачають відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти довілля, здійснити їх максимальну систематизацію та апроксимацію до діючого кримінального законодавства ЄС. Очевидною є також необхідність прийняття нових статей КК України, які передбачатимуть повний спектр кримінально-караних діянь в означеній сфері, передбачених Директивами ЄС, а також Директивою № 2024/1203.

Окрім того, варто кардинально переглянути підхід до призначення покарань за вчинення кримінальних правопорушень проти довілля, рухаючись від «поліцейської» (державоцентриської) до «демократичної» (антропоцентриської) кримінально-правової політики в означеній сфері. З цією метою чинний КК України необхідно доповнити додатковими видами санкцій за вчинення кримінальних правопорушень проти довілля, що передбачені описаною вище Директивою.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження констатує актуальність поглибленого вивчення проблем упровадження ефективної кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля з урахуванням ціннісних орієнтирів Європейської Спільноти. Ефективна протидія кримінальним правопорушенням проти довкілля є запорукою стабільної та економічно привабливої демократичної держави. При цьому, політика у сфері протидії кримінальним правопорушенням в означеній сфері має вирізнятися виваженістю, проводитися зі всебічним врахуванням усіх внутрішніх та зовнішніх чинників.

З урахуванням цілей та завдань дисертації у даній праці досліджено стан та основні проблемні питання державної кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, проаналізовано стан адаптації національного законодавства України в означеній сфері до законодавства ЄС. У ході проведення цієї роботи, надано оцінку наступним питанням, а також сформовано наступні висновки та рекомендації:

1) Розкрито теоретичні аспекти поняття кримінально-правова політика у сфері охорони довкілля, запропоновано шляхи вирішення проблемних питань у застосуванні понятійного апарату. З цією метою, наведено критерії розмежування понять «злочин» та «кримінальне правопорушення», «довкілля» та «екологія». За наслідками проведення детального дослідження доведено доцільність використання саме понять «кримінальне правопорушення» та «довкілля».

2) Проаналізовано основні підходи до визначення поняття «кримінальне правопорушення проти довкілля». Як наслідок, шляхом комбінування визначень понять, запропонованих, зокрема вченими юридичних та природничих наук, запропоновано авторську дефініцію цього поняття: «кримінальне правопорушення проти довкілля - як передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення, прямо або опосередковано спрямоване на завдання шкоди системі природних і природно-соціальних умов та процесів,

природним ресурсам (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафтам та іншим природним комплексам, внаслідок вчинення якого завдається або виникає загроза завдання значної шкоди довкіллю». Аналогічно, досліджено також різні підходи до класифікації кримінальних правопорушень даної категорії. Звернуто увагу на тому, що кримінальні правопорушення, якими завдається чи може завдатися пряма чи опосередкована шкода довкіллю, передбачені не тільки Розділом VIII КК України, а й іншими розділами Кодексу. При цьому, у ході дослідження запропоновано авторський підхід до класифікації кримінальних правопорушень цієї категорії, відповідно до якого кримінальні правопорушення проти довкілля структуровано не в залежності від їх розміщення в КК України, а в залежності від об'єкту посягання, прямо чи опосередковано пов'язаного з довкіллям. Вказане полегшить пошук потрібних статей в КК України, спростить роботу щодо визначення вірної правової кваліфікації кримінальних правопорушень, а також їх розмежування з адміністративними правопорушеннями проти довкілля.

3) Проведено детальний аналіз історичних етапів виникнення та становлення правових норм у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля на теренах нашої держави, з метою врахування позитивного та негативного досвіду під час формування та вдосконалення механізмів кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля на доктринальному та законодавчому рівнях (платформах). Доведено, що правові норми, які регулювали питання охорони довкілля на території нашої держави, існували ще до часів «Руської Правди» та згадувалися, зокрема у «Повісті Минулих Літ». Таким чином, у ході дослідження запропоновано авторський підхід до періодизації історичних етапів становлення норм відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, зокрема з урахуванням перебування окремих територій нашої держави під владою окремих держав та державних утворень зі своїми правовими системами та особливостями регулювання даного виду правовідносин. Також, акцентовано, що історичні аспекти сакрального відношення наших пращурів до об'єктів природи, а також застосування ще за

часів Київської Русі принципу фінансового відшкодування завданої довкіллю шкоди, мають бути безумовно покладені в основу кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля на відповідному рівні (платформі).

4) Досліджено питання місця кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля в системі державної політики у сфері охорони довкілля, державної політики у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, а також кримінально-правової політики в цілому, її взаємозв'язку з іншими підсистемами, особливих принципів, джерел та завдань. Шляхом комбінування визначень науковців та дефініцій, запропонованих у нормативно-правових актах, запропоновано авторське визначення поняття «протидія кримінальним правопорушенням проти довкілля кримінально-правовими засобами» - «як система нормативно визначених форм реалізації кримінальної відповідальності, передбачених кримінальним законодавством (покарання та інші заходи кримінально-правового характеру), а також кримінальним процесуальним законодавством (заходи, що мають супутній, відносно реалізації кримінальної відповідальності, характер), спрямованих на виявлення, припинення, розкриття кримінальних правопорушень проти довкілля, притягнення фізичних та юридичних осіб до юридичної (кримінальної, цивільної) відповідальності, відновлення порушених прав та інтересів осіб, а також зниження злочинності у даній сфері та усунення її чинників.

5) Досліджено стан впровадження кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля на різних площинах (платформах). Доведено необхідність невідкладного розроблення національної доктрини протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, на які мають базуватися усі подальші зміни та вдосконалення у законодавчому та інших просторах регулювання даної проблеми. Крім того, запропоновано ідею розроблення єдиного систематизованого нормативно-правового акту – національної стратегії протидії кримінальним правопорушенням, в якій особливе окреме місце (наприклад, окремий розділ) виділити питанням протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля.

6) Проаналізовано діючі нормативно-правові акти у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. Звернуто увагу на необхідності внесення змін до КК України, зокрема, шляхом внесення до статей, розміщених поза Розділом VIII, окремих частин, які передбачатимуть відповідальність за завдання шкоду довкіллю. Крім того, констатовано необхідність внесення змін до ст. 96-3 КК України стосовно визначення підставами для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля в інтересах цих юридичних осіб.

7) Проаналізовано основні аспекти кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля ЄС та його країн-учасниць, охарактеризовано основні нормативно-правові акти ЄС в даній сфері, та зокрема Директиви ЄС у сфері притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення правопорушень проти довкілля. Запропоновано внесення змін до КК України шляхом його доповнення складами кримінальних правопорушень, передбачених Директивою ЄС 2024/1203. Крім того, запропоновано доповнення санкцій статей КК України додатковими покараннями у виді: позбавлення можливостей фінансування з коштів державного та місцевого бюджету (участь в програмах отримання грантів, публічних закупівлях тощо), анулювання дозволів на спеціальне використання природних ресурсів; публікація судового рішення про притягнення до кримінальної відповідальності у місцевих чи загальнодержавних засобах масової інформації. Одночасно, запропоновано передбачити в КК України підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля, серед яких: відновлення довкілля, виплата компенсації за завдану шкоду. Поміж іншим, запропоновано застосувати досвід Італійської Республіки щодо притягнення до відповідальності юридичної особи у разі доведення факту вчинення кримінального правопорушення проти довкілля в її інтересах.

8) Досліджено дійсний стан та проблемні питання апроксимації законодавства України до законодавства ЄС у галузі кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля, стан виконання взятих нашою державною

зобов'язань з реформування кримінального законодавства у цій сфері. Надано оцінку діючим нормативно-правовим актам ЄС у сфері охорони довкілля та, зокрема у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. Досліджено основні аспекти кримінального законодавства у даній сфері деяких країн-учасниць ЄС, серед яких Італія, Іспанія, Німеччина, Польща та Литва. Досліджено основні етапи становлення права ЄС у сфері охорони довкілля у XX столітті. Крім того, констатовано, що питанню саме кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля у міжнародних договорах, стороною в яких є наша держава, уваги майже не приділено. Запропоновано визначення основних етапів впровадження державної політики з імплементації законодавства ЄС, зокрема у сфері охорони довкілля: 1) з 1991 року та до 2014 року (до Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС); 2) з 2014 року (з моменту ратифікації Угоди) по даний час. За наслідками проведеного аналізу, запропоновано способи активізації процесу адаптації законодавства України до законодавства ЄС шляхом оперативного та виваженого виконання взятих на себе зобов'язань загального характеру, а також шляхом самостійної імплементації норм кримінально-правового характеру ЄС щодо протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля.

Список використаних джерел

1. Трикоз В. О. Рене Декарт – справжній геній XVII століття. Офіційний веб-сайт Національного університету біоресурсів та природокористування України. URL: <https://nubip.edu.ua/events/rene-dekart-spravzhniy-heniy-xvii-stolittya> (дата звернення: 24.08.2025).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.06.2025).
3. Грушкевич Т. В. Термінологічні проблеми визначення довкілля як об'єкти інформаційно-правового забезпечення. Університетські наукові записки. 2011. № 1 (37). С. 265–269.
4. Екологічне право : підручник / А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, А. К. Соколова та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2019. 552 с.
5. Нескромний В. Від філософії «ворогування» до філософії «взаємозалежності». Зелений Світ. Екологічна газета України. 1995. № 20. С. 12–16.
6. Комарницький В. І., Шевченко В. І., Єлькін С. В. Екологічне право : навч. посіб. 3-тє вид. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 224 с.
7. Велика Українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Навколишнє_природне_середовище (дата звернення: 14.05.2024).
8. Зеркалов Д. В. Екологічна безпека: управління, моніторинг, контроль : посібник. Київ : КНТ ; Дакор ; Основа, 2007. 412 с.
9. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-20479> (дата звернення: 13.02.2024).
10. Горун М. В., Пиріг Г. І., Файфура В. В., Федірко М. М. Екологія : навчальний посібник. Тернопіль, 2019. 156 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <https://1531.slovaronline.com/search?s=екологія> (дата звернення: 08.09.2024).

12. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 05.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 13.07.2023).

13. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 13.07.2023).

14. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) : ратифікована Законом № 832-XIV від 06.07.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 24.08.2025).

15. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишньої людини (Стокгольмська декларація). Прийнята Конференцією ООН з проблем навколишньої людини, Стокгольм, 1972. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (дата звернення: 15.05.2025).

16. Сівак О. В. Поняття навколишнього природного середовища як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 12. С. 464–466. URL: https://www.lsej.org.ua/12_2021/119.pdf (дата звернення: 12.04.2025).

17. Report of the United Nations conference on the human environment, Stockholm, 5–16 June 1972. URL: <https://docs.un.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1> (дата звернення: 12.04.2025).

18. Багрій-Шахматов Л. В. Соціально-правові проблеми кримінальної відповідальності та форм її реалізації. Одеса : Дизайн і поліграфія, 2000. 566 с.

19. Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини : монографія. Кременчук, 2009. 488 с.

20. Яценко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. Форум Права. 2013. № 3. С. 775–783.

21. Козаченко О. В. Ознаки та властивості кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу. Правовий вплив на неправомірну

поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О. В. Козаченка, Є. Л. Стрельцова. Миколаїв, 2016. С. 31–51.

22. Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2012. 214 с.

23. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 3 : Практична кримінологія. Київ : Ін Юре, 2007. 320 с.

24. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Золота миля, 2012. 318 с.

25. Ковальов І. В., Сокурєнко В. В., Гладкова Є. О., Шатрава С. О., Кріцак І. В. Тактики і стратегії протидії злочинності як перспективний напрям наукових досліджень О. М. Бандурки та О. М. Литвинова: духовно-ціннісні аспекти проблеми. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 12. С. 442–446. URL: https://lsej.org.ua/12_2022/104.pdf (дата звернення: 12.04.2025).

26. Матвійчук В. К. Злочини, що стосуються навколишнього природного середовища. Теоретичні та прикладні проблеми. Актуальні проблеми юридичної науки : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Юридична наука. 2012. С. 380–387.

27. Сироїд Т. Л. Поняття, ознаки та види екологічних злочинів у міжнародному праві. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2024. Вип. 24, ч. 4. С. 334–344. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0f536c94-10fd-4e43-8188-12e940278213/content> (дата звернення: 25.05.2025).

28. Митрофанов І. І. Кримінальні правопорушення проти довкілля за проектом Кримінального кодексу України. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 12. С. 375–379. URL: https://lsej.org.ua/12_2022/88.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

29. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / за ред. Є. М. Моїсєєва, Ю. І. Римаренка, В. Я. Тація, Ю. С. Шемшученка. Т. IV : Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі засади поліцейської діяльності. Київ : АТІКА, 2007. 968 с.

30. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Верховна Рада України, Інститут законодавства, 2002. 634 с.

31. Самокиш В. П. Злочини проти довкілля: проблема визначення родового об'єкта. Вісник Академії адвокатури України. 2011. № 1 (20). С. 84–88.

32. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України: Частина особлива : курс лекцій. Київ : АТІКА, 2001. 542 с.

33. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

34. Матвійчук В. К. Система складів злочинів проти навколишнього природного середовища за Кримінальним кодексом України. Форум права. 2002. № 10. С. 289–295.

35. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. Елтон-2, 2012. 780 с.

36. Поліщук Г. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 22 с.

37. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Юридична думка, 2004. 656 с.

38. Кобецька Н. Р. Кримінально-правова політика в галузі злочинів проти довкілля: проблеми та сучасні тенденції. Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за заг. ред. П. Л. Фріса та В. Б. Харченка. Івано-Франківськ ; Харків, 2016. С. 332–341.

39. Митрофанов І. І., Локтіонова В. В. Довкілля під охороною закону про кримінальну відповідальність : монографія. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2010. 420 с.

40. Митрофанов І. І. Кримінально-правове забезпечення протидії злочинам проти довкілля : монографія. Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського. Одеса : Фенікс, 2015. 380 с.

41. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. До питання класифікації злочинів проти довкілля. Екологічне право України. 2016. № 3–4. С. 30–37.

42. Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 20 с.

43. Снітко Д. І. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2021. № 2 (94). С. 325–333.

44. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса Плюс, 2015. 528 с.

45. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 24.08.2025).

46. Мамедов Р. А. Особливості визначення правової кваліфікації та класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 132–139.

47. Hong S. et al. History of Ancient Copper Smelting Pollution During Roman and Medieval Times Recorded in Greenland Ice. Science. 1996. Vol. 272, no. 5259. P. 246–249. URL: <https://doi.org/10.1126/science.272.5259.246> (дата звернення: 24.08.2025).

48. Гетьман А. П., Костицький В. В. Становлення та розвиток інституту екологічних прав людини у законодавстві України. Право України. 2012. № 1–2. С. 180–202.

49. Закони Ману (Манавадхармашаstra). URL: <https://www.advayta.org/upload/iblock/324/3244e080d1cc7cad15fed1811fb1091b.pdf> (дата звернення: 12.05.2023).

50. Forty green hadith. Sayings of the Prophet Muhammad. Environmental Justice & Sustainability / compiled by K. Majeed, S. Y. Latif. URL:

<https://cambridgecentralmosque.org/wp-content/uploads/2021/09/forty-green-hadith.pdf>
(дата звернення: 16.07.2025).

51. Нестор Літописець. Повість минулих літ. Бібліотека української літератури. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=13465&page=11>
(дата звернення: 15.07.2025).

52. Аграрне, земельне і екологічне право України : навчальний посібник / за ред. А. А. Погребного та І. І. Каракаш. Харків : Одисей, 2001. 400 с.

53. Щемеліна Ю. В., Меліхова О. Ю. Історичні етапи становлення та розвитку екологічного права України. Центр міжнародного співробітництва. URL: <https://www.int-konf.org/en/2013/suchasnist-nauka-chas-vzaemodiya-ta-vzaemovpliv-18-20-11-2013-r/574-shchemelinina-yu-v-k-yu-n-melikhova-o-yu-istorichni-etapi-stanovlennya-ta-rozvitku-ekologichnogo-prava-ukrajini> (дата звернення: 25.05.2025).

54. Лісна І. С. Вплив суспільного устрою на право Київської Русі. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. № 6 (1). С. 26–29.

55. Джигирей В. С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища : навчальний посібник. 4-те вид. Знання, 2006. 319 с. URL: <https://www.info-library.com.ua/books-text-8163.html> (дата звернення: 25.05.2025).

56. Ференець О. П. Охорона навколишнього середовища України часів Київської Русі. Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. 2013. № 1 (1). С. 334–338. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/444/1/Pherenets_O_Emironment_profecion_in_Ukraine.pdf (дата звернення: 24.08.2025).

57. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник. Київ : МАУП, 2007. 552 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/p09_24.pdf (дата звернення: 15.05.2023).

58. Попревич В. М. Кримінально-правова охорона лісів в Україні: історико-правове дослідження XI – початок XXI ст. : дис. ... канд. юрид. наук. Донецьк, 2015. 201 с.

59. Лозко Г. С. Українське Язичництво. Київ : Український центр духовної культури, 2009. 90 с.

60. Юркевич М. В. Юридична відповідальність за порушення лісового законодавства: історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. Івано-Франківськ, 2021. 161 с.
61. Лазаренко Я. М. Розвиток лісового законодавства України. Право України. 2003. № 2. С. 131–135.
62. Правда Руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій / склав та підготував до друку проф. С. Юшков. Київ : ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137–144. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm> (дата звернення: 15.07.2025).
63. Текст Широкої Руської Правди. Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/bilets/bil09.htm> (дата звернення: 15.07.2025).
64. Галицько-Волинський літопис / за перекладом Л. Махновця. Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/links/galvol.htm> (дата звернення: 16.07.2025).
65. Львівська область: природні умови та ресурси : монографія / за заг. ред. М. М. Назарука. Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. 592 с.
66. Хрестоматія з історії держави і права України : навчальний посібник / упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
67. Перший (Старий) Статут Великого князівства Литовського 1529 року. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2012/11/1529.html> (дата звернення: 16.07.2025).
68. Жук В. В. Литовські статuti як пам'ятки українського законодавства. Становлення правової держави в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання. 2001. Вип. 4. С. 4–8.
69. Другий (Волинський) статут Великого князівства Литовського 1566 року. Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm> (дата звернення: 17.07.2025).
70. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Статут_Великого_князівства_Литовського_1588_рок_у (дата звернення: 11.07.2025).

71. Берднік І. В. Історія кримінально-правової охорони водних ресурсів до початку XIX століття. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Вип. 47 (3). С. 37–40.

72. Грозовський І. Охорона природи в Запорізькій Січі. Право України. 1997. № 12. 105 с.

73. Кондратова А. М., Сабо Ж. Б., Голубєва І. І. Історико-правовий аналіз становлення екологічного законодавства в Україні. Молодий вчений. 2023. № 2 (114). С. 77–81.

74. Мурихін С. Покарання за екологічні злочини за кримінально-правовим законодавством України: етапи становлення. Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2019. С. 73–77.

75. Ананьєва О. В., Яценко О. Л. Історія становлення та перспективи розвитку екологічного права як науки та як галузі права. Liga Press. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/download/191/3852/8796-1?inline=1> (дата звернення: 26.09.2025).

76. Права, за якими судиться малоросійський народ / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 1997. 548 с.

77. Тішкова Н. Державне управління охороною навколишнього середовища на українських землях: ретроспективний аналіз. Державне управління та місцеве самоврядування. 2006. Вип. 3 (30). С. 34–42.

78. Заповідна справа в Україні : навчальний посібник / за заг. ред. М. Д. Гродзинського, М. П. Стеценка. Київ, 2003. 306 с.

79. Кримінальний кодекс УРСР 1960 року : Закон від 28.12.1961 № 2000-05. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення: 15.05.2023).

80. Гончаренко В. Д., Рогожин А. Й., Святоцький О. Д. Хрестоматія держави і права України : навчальний посібник для юридичних вищих навчальних

закладів і факультетів : у 2 т. Т. 2 : Лютий 1917 р. – 1996 р. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ, 1997. 800 с.

81. Іванов Є. Радіоекологічні дослідження : навчальний посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. 142 с.

82. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка та ін. Українська енциклопедія. Т. 4. Київ, 2002. 720 с.

83. Данн В. Н. Державна політика: вступ до аналізу / пер. з англ. Г. Є. Краснокутського ; наук. ред. М. О. Баймуратов. Одеса : АО БАХВА, 2005. 504 с.

84. Тертичка В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні : монографія. Київ : Основи, 2022. 750 с.

85. Скакун О. Ф., Бондаренко Д. А. Юридичний науково-практичний словник-довідник (основні терміни та поняття). Харків : Еспада, 2007. 488 с.

86. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 472 с.

87. Ковбасюк Ю. В. Державна політика : підручник / ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін. Київ : НАДУ, 2014. 448 с.

88. Демидюк К. Д. Адміністративно-правова природа державної політики у сфері підприємницької діяльності. Правові механізми забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави : тези доповідей учасників наук.-практ. конф. Харків, 2019. С. 183–186.

89. Державна політика: аналіз та впровадження в Україні : конспект лекцій до навчального модуля / укл. В. А. Ребкало, В. В. Тертичка. Київ : Видавництво УАДУ, 2002. 80 с.

90. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія. Київ : НІСД, 2001. 242 с.

91. Пал Л. А. Аналіз державної політики / пер. з англ. І. Дзюби. Київ : Основи, 1999. 422 с.

92. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики : практичний посібник для радників з державної політики у Центральній і Східній

Європі / Е. Янг, Л. Куїнн ; пер. з англ. С. Соколик ; наук. ред. пер. О. Кілієвич. Київ : К.І.С., 2003. 120 с.

93. Селіванов В. Державна політика України: правові і наукові засади. Право України. 2002. № 12. С. 15–23.

94. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики : монографія. Івано-Франківськ, 2021. 392 с.

95. Колб О. Г. Сучасна кримінально-виконавча політика України. 2014. С. 6–7. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/48a86a36-f612-41e9-abf1-4a480143f407/content> (дата звернення: 25.04.2025).

96. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 332 с.

97. Острогляд О. Поняття та ознаки кримінально-правової політики. Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2020. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/4/15.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).

98. Борисов В. І. Поняття кримінально-правової політики. Вісник Асоціації кримінального права України. Харків, 2013. С. 31–35.

99. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваїте, 2014. 944 с.

100. Колос М. І. Кримінально-правова політика в Україні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування : зб. матеріалів наук.-практ. конф. Київ : НІСД, 2013. С. 114–121.

101. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.

102. Митрофанов А. А. Поняття кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація : монографія. Одеса : Видавництво Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. 132 с.

103. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... д-ра юрид. наук. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2005. 439 с.

104. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація : монографія. Одеса : Видавництво Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. 132 с.

105. Козич І. В. Рівні та площини кримінально-правової політики. Інтернет-конференція «Політика в сфері боротьби зі злочинністю: актуальні проблеми сьогодення» (23–30 квітня 2012 р.). С. 1–2. URL: <http://law-dep.ru.if.ua/conference/files/koznych.pdf> (дата звернення: 15.02.2023).

106. Мамедов Р. А. Сутність кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля. Наукові праці НУ ОЮА. 2025. С. 75–85.

107. Гетьман А. П. Екологічна політика України. Велика юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 14 : Екологічне право / за ред. Ю. С. Шемшученка, А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2018. 776 с.

108. Екологічне право : підручник / за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2024. 1008 с.

109. Глуха В. В. Теоретичні засади розвитку державної екологічної політики України. Держава та регіони. Серія: Державне управління. 2016. № 1 (53). С. 11–15. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2016/4.pdf (дата звернення: 15.04.2025).

110. Малиш Н. А. Екологічна політика: конфліктність, стратегія, тактика. Вісник Національної академії управління при Президенті України. 2009. Вип. 1. С. 1–7.

111. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 13.07.2025).

112. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : від 21.03.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#top (дата звернення: 13.07.2025).

113. Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки :

Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 № 188/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-вр#Text> (дата звернення: 20.06.2025).

114. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 № 880-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-р#Text> (дата звернення: 20.06.2025).

115. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 05.07.2025).

116. Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011–2015 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 577-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-2011-р#Text> (дата звернення: 05.07.2025).

117. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 05.07.2025).

118. Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2021 № 443-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-р#Text> (дата звернення: 05.07.2025).

119. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази на період до 2030 року : Закон України від 21.04.2011 № 3268-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3268-17#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

120. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 березня 2021 року «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» : Указ Президента України від 23.03.2021 № 111/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111/2021#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

121. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 19 березня 2021 року «Про заходи підвищення рівня хімічної безпеки на території України» : Указ Президента України № 104/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/104/2021#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

122. Про деякі заходи щодо збереження лісів та раціонального використання лісових ресурсів : Указ Президента України № 511/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/511/2019#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

123. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

124. Про деякі питання розвитку територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Указ Президента України № 512/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512/2019#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

125. Національний план управління відходами до 2033 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 № 1353. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1353-2024-p#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

126. Стратегія розвитку територій у зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення на 2024–2032 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.01.2024 № 49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/49-2024-p#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

127. Водна стратегія України на період до 2050 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.2022 № 1134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2022-p#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

128. Державна стратегія управління лісами до 2035 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1777. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-p#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

129. Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-p#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

130. Морська природоохоронна стратегія України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.10.2021 № 1240. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-p#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

131. Стратегія формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2024 № 483. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-p#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

132. План дій щодо комплексного вирішення проблем басейну річки Рось на 2024–2023 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2024 № 648. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648-2024-p#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

133. Державна цільова програма комплексного водозабезпечення територій, які зазнали впливу воєнних дій, на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.09.2024 № 884. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884-2024-p#Text> (дата звернення: 29.08.2025).

134. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. 368 с.

135. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. 368 с.

136. Борисов В. І., Фріс П. Л. Засади сучасної кримінально-правової політики України. Питання боротьби зі злочинністю. 2014. Вип. 27. С. 30–38.

137. Почтовий М. М. Принципи правової політики України. Методологічні засади права, політики і безпеки. 2009. С. 6–9.

138. Козич І. В. Функції та принципи кримінально-правової політики. Міжнародний журнал «Право і суспільство». С. 149–158.

139. Панов М., Герасіна Л. Правова політика як універсальний феномен соціального буття. *Право України*. 2001. № 8. С. 39.

140. Фріс П. Л. До розуміння змісту політики у сфері боротьби зі злочинністю та основних напрямів кримінально-правової політики. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. Спеціальний випуск, № 5. С. 30–38.

141. Авер'янов В. Б. Утвердження принципу верховенства права у новій доктрині українського адміністративного права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 11. С. 57–70.

142. Острогляд О. П. Поняття, підстави та способи декриміналізації як методу кримінально-правової політики. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 6. С. 76–81.

143. Мамедов Р. А. Висновки Верховного Суду у справах про кримінальні правопорушення проти довілля. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (випуск 80) : матеріали міжнар. наук. інтернет-конф. (м. Тернопіль, Україна – м. Ополе, Польща, 12–13 лютого 2026 р.) / редкол.: О. Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота»*. 107 с.

144. Острогляд О. П. Поняття, підстави та способи декриміналізації як методу кримінально-правової політики. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 6. С. 76–81.

145. Баулін Ю. В., Буроменський М. В., Голіна В. В. та ін. *Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи : монографія*. Київ : ВАІТЕ, 2015. 688 с.

146. Козич І. В. Чи має сучасна політика в сфері протидії злочинності систему? *Політика в сфері боротьби зі злочинністю : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ, 2013*. С. 113–115.

147. Фріс П. Л. *Політика у сфері боротьби зі злочинністю (загальні питання). Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за заг. ред. П. Л. Фріса та В. Б. Харченка*. Івано-Франківськ ; Харків, 2016. С. 10–24.

148. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. 17 с.

149. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування і реалізація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 17 с.

150. Микитин М. Ю. Поняття про кримінально-процесуальну політику. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 11. С. 718–720. URL: http://lsej.org.ua/11_2021/183.pdf (дата звернення: 13.03.2024).

151. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.07.2025).

152. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2002. 398 с.

153. Фріс П. Л. До питання про зміст кримінально-виконавчої політики. Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листопада 2015 р.). Київ : Інститут кримінально-виконавчої служби, 2015. С. 230–235.

154. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 18.06.2024).

155. Голіна В. В. Концептуальні засади кримінологічної політики України. Міжнародний журнал «Право і суспільство». С. 34–39.

156. Василевич В. В. Кримінологічна політика України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.

157. Про національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

158. Ніколенко Л. М. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві. Наше Право. 2013. № 10. С. 148–154.

159. Екологічна політика Європейського Союзу. Jean Monnet Module 2018–2021. 60 с. URL: <https://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/70bec50ee7a4bfc66ddfab1909074418.pdf> (дата звернення: 15.05.2025).

160. Система законодавства ЄС у сфері охорони довкілля, її основні відмінності від екологічного законодавства України. Дослідження 1. Екологічне право ЄС та його порівняння з українським екологічним законодавством. 62 с. URL: <https://internews.ua/storage/app/media/rang/Materials/2024/EU/EUEcology1.pdf> (дата звернення: 14.04.2024).

161. Українська дипломатична енциклопедія : у 2 т. / за ред. Л. В. Губерського, В. А. Вергун, В. І. Головченко та ін. Т. 1. Київ : Знання України, 2004. 760 с.

162. Договір об утворенні Європейського об'єднання вугля і сталі. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140829__529209 (дата звернення: 12.12.2022).

163. Договір об утворенні Європейського економічного співтовариства. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU57010D> (дата звернення: 28.12.2022).

164. Договір об утворенні європейського співтовариства по атомній енергії. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU57005> (дата звернення: 02.01.2023).

165. Межі зростання. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Межі_зростання (дата звернення: 25.01.2024).

166. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй по проблемам навколишнього середовища і людини. Прийнята Конференцією ООН, Стокгольм, 1972. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml (дата звернення: 17.02.2025).

167. Єдиний Європейський акт : Угода від 17.02.1986. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?code=994_028&from=360 (дата звернення: 17.02.2025).

168. Договір про Європейський Союз. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Договір_про_Європейський_Союз (дата звернення: 15.04.2025).

169. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 14.11.2024).

170. Інформаційна довідка щодо правових актів Європейського Союзу у правоохоронній сфері : аналітичний огляд (січень–жовтень 2024). 10 с. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33208.pdf> (дата звернення: 14.11.2023).

171. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024L1203> (дата звернення: 12.12.2023).

172. Сироїд Т. Л. Правова основа Європейського Союзу у сфері протидії екологічним злочинам. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2024. Вип. 81, ч. 3. С. 288–296.

173. Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/35/oj/eng> (дата звернення: 25.02.2025).

174. Consolidated text: Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2000/60/oj/eng> (дата звернення: 12.02.2024).

175. Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2000/60/EC establishing a framework for Community action in the field of water policy, Directive 2006/118/EC on the protection of groundwater against pollution and deterioration and Directive 2008/105/EC on environmental quality standards in the field

of water policy. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52022PC0540> (дата звернення: 25.03.2025).

176. Directive 2008/56/EC of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 establishing a framework for community action in the field of marine environmental policy (Marine Strategy Framework Directive). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/56/oj/eng> (дата звернення: 13.07.2025).

177. Directive 2009/147/EC of the European Parliament and of the Council of 30 November 2009 on the conservation of wild birds (codified version). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/147/oj/eng> (дата звернення: 13.07.2025).

178. Consolidated text: Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1992/43/oj/eng> (дата звернення: 03.08.2025).

179. Ладиченко В., Гиренко І., Головка Л., Вітів В. Екологічна політика і право ЄС : навчальний посібник. Київ, 2019. 364 с. URL: <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/ead800f4-e35a-445d-bb1b-efe23439b54c/Навчальний%20посібник.pdf> (дата звернення: 15.08.2025).

180. Орехов С. М. Особливості відповідальності за екологічну шкоду в рамках Європейського Союзу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2018. Т. 2, № 36. С. 90–92.

181. Воробей П. А., Драган О. В. Порушення правил екологічної безпеки: кримінально-правовий та міжнародний досвід. Право і суспільство. 2023. № 5. С. 385–391. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/5_2023/56.pdf (дата звернення: 25.02.2025).

182. Position of the European Parliament adopted at first reading on 27 February 2024 with a view to the adoption of Directive (EU) 2024/... on the protection of the environment through criminal law (EP-PE_TC1-COD(2021)0422). 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-02-27_EN.html (дата звернення: 08.08.2025).

183. Турлова Ю. Кримінально-правова охорона довкілля у законодавстві країн Європейського Союзу. *Jurnalul Juridic National*. 2016. С. 92–95.
184. Кримінальний кодекс Італії. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/2507> (дата звернення: 15.08.2025).
185. *Strafgesetzbuch (StGB)*. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (дата звернення: 30.08.2025).
186. Джуган В. О., Коритко Л. Я. Загальнотеоретичні аспекти кримінально-правової відповідальності за екологічні правопорушення в Польщі. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (10). С. 200–204.
187. Мурихін С. В. Система покарань за екологічні злочини за законодавством окремих зарубіжних країн. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 127–133.
188. *Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas*. URL: <https://www.infolex.lt/ta/66150#> (дата звернення: 30.08.2025).
189. Борисов В. І., Фріс П. Л. Ефективність кримінально-правової політики. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 1–18.
190. Про приєднання до Статуту Ради Європи : Закон України від 31.10.1995 № 398/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-вр#Text> (дата звернення: 15.07.2025).
191. Про першочергові заходи у зв'язку з вступом України до Ради Європи : Постанова Верховної Ради України від 13.11.1995 № 690/95-ПВ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/690/95-пв#Text> (дата звернення: 16.06.2025).
192. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами : від 14.06.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (дата звернення: 20.09.2024).
193. Спільна Стратегія Європейського Союзу щодо України від 11.12.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_492#Text (дата звернення: 20.09.2024).

194. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text> (дата звернення: 10.01.2024).

195. Програма інтеграції України до Європейського Союзу : Указ Президента України від 14.09.2000 № 1072/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00#top> (дата звернення: 10.01.2024).

196. Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Указ Президента України від 30.08.2000 № 1033/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033/2000#Text> (дата звернення: 10.01.2024).

197. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21.11.2002 № 228-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-IV#Text> (дата звернення: 10.01.2024).

198. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 10.01.2024).

199. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : від 21.03.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 10.01.2025).

200. Копетчук О. В. Імплементация природоохоронних директив ЄС в Україні як спосіб трансформації сфери охорони довкілля. Таврійський науковий вісник. 2019. № 109, ч. 1. С. 202–211.

201. Козич І. В. Тенденції кримінально-правової політики ЄС в сфері забезпечення охорони довкілля. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2025. Випуск 67. С. 3.1. - 3.10.

202. Тимофєєва Л.Ю. Кримінальні правопорушення проти довкілля: пропорційність в контексті апроксимації актів Європейського Союзу. Вісник Асоціації кримінального права України. 2024. № 2 (22). С. 260-284.

203. Мамедов Р. А. Директиви Європейського Союзу у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. Альманах міжнародного права. 2025. Вип. 34. С. 11–21.

204. Girdenis T. Environmental crime: Lithuanian criminal policy in the context of European regulation. URL: <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/b11b7b36-e287-430d-9159-f6a023731c93/content> (дата звернення: 29.08.2025).

205. Мамедов Р. А. Види додаткової кримінальної та некримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля в ЄС. Концептуальні шляхи розвитку науки та освіти : матеріали XVII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 19–20 лютого 2026 р.). Львів : Львівський науковий форум, 2026. 122 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про
апробацію результатів дисертації****Статті у наукових фахових виданнях України категорії Б:**

1. Мамедов Р.А. Особливості визначення правової кваліфікації та класифікація кримінальних правопорушень проти довкілля. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91: частина 4.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.17>

URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/344032/331718>

2. Мамедов Р.А. Сутність кримінально-правової політики у сфері охорони довкілля. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2025.

DOI: <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.10>

URL: http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom37/37_2025.pdf

3. Мамедов Р.А. Директиви Європейського Союзу у сфері протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля. *Альманах міжнародного права*. 2025. Випуск 34.

DOI: <https://doi.org/10.32782/ILA.2025.34.02>

URL: <https://inlawalmanac.mgu.od.ua/v34/4.pdf>

Праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Мамедов Р.А. Висновки Верховного Суду у справах про кримінальні правопорушення проти довкілля. Актуальні дослідження правової та історичної науки. Випуск 80: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополь, Польща, 12 – 13 лютого 2026 р.)/ редкол.: О. Яремко та ін. ГО “Наукова спільнота”. WSZIA w Opolu. Тернопіль 2026. с. 41-44.

URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=4371.

5. Мамедов Р.А. Види додаткової кримінальної та некримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля. Концептуальні шляхи розвитку науки та освіти: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 19-20 лютого 2026 року. – Львів: Львівський науковий форум, 2026, с. 105-107.

URL:<http://lviv-forum.inf.ua/save/2026/19-20.02/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та рекомендації, викладені у цій праці, оприлюднені через наукові повідомлення на Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях: 1) Актуальні дослідження правової та історичної науки. Випуск 80: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12 – 13 лютого 2026 р.) та 2) Концептуальні шляхи розвитку науки та освіти: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 19-20 лютого 2026 року. – Львів.